

Konstrukcije ženskih identiteta u romanima "Rogus" Ivane Šojat i "Kontesa Nera" Marije Jurić Zagorke

Brkić, Beatriz

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:856258>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-24**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Sveučilišni diplomski dvopredmetni studij Hrvatski jezik i književnost,
nastavnički smjer i Povijest, nastavnički smjer

Beatriz Brkić

**Konstrukcije ženskih identiteta u romanima *Rogus* Ivane Šojat i
Kontesa Nera Marije Jurić Zagorke**

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Ivan Trojan

Osijek, 2024.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Odsjek za hrvatski jezik i književnost
Sveučilišni diplomski dvopredmetni studij Hrvatski jezik i književnost,
nastavnički smjer i Povijest, nastavnički smjer

Beatriz Brkić

**Konstrukcije ženskih identiteta u romanima *Rogus* Ivane Šojat i
Kontesa Nera Marije Jurić Zagorke**

Diplomski rad

Humanističke znanosti, filologija, kroatistika

Mentor: prof. dr. sc. Ivan Trojan

Osijek, 2024.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravila te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasna da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 25. lipnja 2024.

Beatriz Brčić, 0122233331
ime i prezime studenta, JMBAG

Sažetak

Autorice smještene u književnopovijesna razdoblja moderne i postmodernizma napisale su romane čiju su radnju smjestile u gotovo isti kronološki i povijesni kontekst progona vještica na hrvatskom prostoru tijekom i nakon 1740-ih godina, o kojem se u hrvatskoj književnosti na tako detaljan način nije govorilo do Zagorke i od Zagorke te kao glavne likove romana izabrale ženske likove koji su postali žrtve lova na vještice. U ovom se radu utvrđuju sličnosti i razlike u konstrukciji identiteta ženskih likova u romanima *Kontesa Nera* Marije Jurić Zagorke i *Rogus* Ivane Šojat na primjerima likova Nere Keglević i Angeline Pavković. Teorijsko-metodološku osnovu rada u analizi ženskih identiteta pretežno čine teorija Simone de Beauvoir o ulogama žene te narativne figure Gaje Peleša. Analiza je pokazala da su ženski identiteti određeni vlastitim stavovima o progonu vještica i manama suvremenog društva, ženstvenim i muževnim obilježjima koji se demonstriraju u fizičkom izgledu i karakteru, percepcijom ljubavi i braka, tipom vještice koji predstavljaju, muško-ženskim te ženskim odnosima. Navedene su odrednice pronađene u oba romana no ostvaruju se na različite načine. *Kontesa Nera*, Anica i Angelina suočavaju se s patrijarhalnim pritiskom društva svog vremena i traumama koje postaju žensko obiteljsko nasljeđe, pritom nastojeći izboriti se za vlastite ideje i ciljeve. Konstrukcija ženskih identiteta može ovisiti i o žanru romana, na način da *kontesa Nera* može slobodnije izražavati svoj otpor prema muškarcima na položajima moći bez većih posljedica, kao reprezentativni primjer Zagorkine junakinje popularnih ljubavno-povijesnih romana, dok se isto ne može zamijetiti na primjeru Anice, čija je priča izgrađena prvenstveno na ovjerenim povijesnim izvorima te stradava poput ostalih žrtava progona vještica. *Nera* i *Angelina* do kraja romana proživljavaju transformaciju. *Nera* prekida čekanje na svog zaštitnika i osvetnika te poput Angeline preuzima odgovornost za suočavanje sa zaprekama u sadašnjosti i razotkrivanje vlastite prošlosti.

Ključne riječi: *Kontesa Nera*, *Rogus*, ženski likovi, identitet, ženski odnosi.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Rod i identitet.....	2
2.1. Marija Jurić Zagorka	4
2.2. Ivana Šojat	6
3. Fakcija i fikcija u romanima Kontesa Nera i Rogus	7
3.1. Tko su bile Zagorkine coprnice?.....	7
3.2. Slučaj posljednje osječke vještice.....	9
4. Analiza ženskih likova: kontesa Nera i Anica/Angelina	10
4.1. Otpor praznovjernom demoniziranju žena	11
4.2. Filozofkinja i intelektualka.....	15
4.4. Feminiziranost/maskuliniziranost.....	19
4.5. Percepcija ljubavi i braka.....	23
4.6. Tip vještice iz popularne kulture.....	26
4.7. Anica Pavković i Nera Keglević: tip žrtve lova na vještice	28
4.8. Svetice i bludnice	33
5. Muško-ženski odnosi	37
5.1. Privatni i javni patrijarhat	37
5.2. Negativni obrasci ponašanja muških likova.....	40
5.3. Ljubavni odnosi i pozitivni obrasci ponašanja muških likova	43
6. Ženski odnosi	47
6.1. Majčinske figure	47
6.2. Prijateljice	49
6.3. Neprijateljice.....	54
6.4. Psihemska, sociemska i ontemska pozicija Nere i Anice/Angeline.....	56
7. Zaključak	60
8. Popis literature.....	63

1. Uvod

Istraživačko je pitanje od kojeg polazi rad jesu li Marija Jurić Zagorka u romanu *Kontesa Nera* i Ivana Šojat u romanu *Rogus* na sličan način postavile temelje na kojima su izgradile ženske likove u romanima čija je povijesna pozadina progon vještica? Literatura koja doprinosi analizi Zagorkinog ciklusa romana *Grička vještica* poprilično je brojna te je dio znanstveno-književnog skupa Dani Marije Jurić Zagorke, no još ne postoji rad koji se bavi interpretacijom romana *Rogus* Ivane Šojat. U prvom poglavlju rada polazi se od definicije identiteta i pitanja ženskog identiteta te ženske povijesti, dok se autorice Marija Jurić Zagorka i Ivana Šojat smještaju u književnopovijesno razdoblje uz tumačenje obilježja njihove poetike i ustaljenih tema u njihovim romanima. U drugom poglavlju uspoređuju se povijesni događaji i likovi iz romana s povijesnom faktografijom progona vještica na hrvatskom području. Od četvrtog do šestog poglavlja analiziraju se izabrane odrednice koje tvore ženske identitete likova: prikaz žena kao intelektualki s filozofskim tendencijama, borba za ideale i ciljeve, obilježja ženstvenosti i muževnosti, percepcija ljubavi i braka, tipovi vještica te tabu tema ženske seksualnosti. Identitet uvelike određuje i položaj koji likovi zauzimaju u odnosu prema drugim likovima, u petom se poglavlju tako analiziraju muško-ženski odnosi te način na koji posljedično utječu na afirmaciju ili negaciju osobina ženskih likova. U šestom poglavlju analiziraju se ženski odnosi na primjerima figure majke, prijateljice i neprijateljice te se ukazuje na problematiku ženskog neprijateljstva koje je u pojedinim slučajevima opasnije od nasljeđa patrijarhalnog društva. Rad je zaključen primjenom modela narativnih figura Gaje Peleša u usporedbi ženskih likova. Pitanja koja se otvaraju u poglavljima rada jesu kako izabrane odrednice tvore ženske identitete likova na primjerima njihovih osobnih iskustava, kako se razilaze s idealom ženstvenosti koji im je pretpostavljen te kakva su individualna obilježja njihovog društvenog položaja, ustrojstva obitelji i doma, unutar fenomena progona vještica i modernog doba.

2. Rod i identitet

Hrvatska *online* enciklopedija Leksikografskog zavoda Miroslava Krležje identitet pojedinca definira kao „Skup značajki koje neku osobu (ili svojstvo) čine onom koja jest ili onim što jest... Individualni identitet odgovor je na pitanje »tko sam ja?«, a proizlazi iz činjenica koje tvore pojedinčev životopis, koji je jedinstven i neponovljiv, te iz vlastitih iskaza o pripadnosti različitim skupinama...“¹ Društveni identitet definiran je na sljedeći način: „Odgovor na pitanje »tko smo mi?«, a može biti spolni ili rodni, dobni, seksualni, rodbinski, jezični, vjerski, nacionalni, regionalni, klasni, profesionalni, organizacijski, klupski, politički, tradicionalni, moderni, itd... Identitet je uvjetovan kulturom kao i povijesnim promjenama.“² S obzirom na definiciju identiteta, pitanje koje će ovaj rad otvoriti jest kako odrednice roda, seksualnosti, obitelji, profesije i povijesnog trenutka tvore ženske identitete glavnih i sporednih likova. Toril Moi u djelu *Seksualna/tekstualna politika* uključuje argumente Julije Kristeve u definiranju žene: „Vjerovanje da ste žena gotovo je jednako apsurdno i mračnjačko kao vjerovanje da ste muškarac... Premda je zbog političke stvarnosti (činjenica da patrijarhat definira žene te ih na taj način tlači) nužno voditi kampanju u ime žena, važno je uvidjeti kako u toj borbi žena ne može biti: može postojati jedino u negativnom smislu, takoreći, tako da odbaci ono što je dano: stoga pod ženstvom razumijem ono što se ne može reprezentirati, ono što se ne izgovara, ono što ostaje izvan imenovanja i ideologija.“ (La femme, 21) (Moi, 2007: 224) Interpretacija Julije Kristeve mogla bi se objasniti kao pokušaj negiranja ustaljenih obilježja ženstvenosti, jer upravo podjela na ono što je isključivo muško ili žensko onemogućava ravnopravnost spolova. Oba spola u svom karakteru i ponašanju mogu demonstrirati društvena obilježja suprotnog spola. Ipak, ako se u potpunosti negira ženskost, ženstveno i žena, brišu se obilježja rodnog identiteta, stoga zagovara nemogućnost imenovanja i konačnog određenja žene. Negativitet i marginalno neizbježno se povezuju s percepcijom žene u patrijarhalnom društvu pa tako Moi o Kristevinoj ideji zaključuje: „Riječ je o pokušaju lociranja negativiteta i odbijanja povezanih s marginalnim u ženi kako bi se potkopao falogocentrični poredak koji i definira ženu kao marginalnu.“ (Moi, 2007: 224) Ženski likovi u romanima *Kontesa Nera* i *Rogus* susreću se s patrijarhalnim nasljeđem u muško-ženskim, ali i ženskim odnosima s kojim će se suočiti vlastitim strategijama otpora.

¹ „Identitet“, Hrvatska enciklopedija, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/identitet>, pristup ostvaren 12. 5. 2024.

² Isto.

Povijesnu pozadinu romana *Kontesa Nera* i *Rogus* čini završna faza progona vještica u Europi odnosno na hrvatskom prostoru. Hrvoje Gračanin upozorava da brojnost ženskih žrtava „ne znači da su jedino žene proganjane radi vještičarenja, jer su pogibelji bili izloženi i muškarci. Iako u apsolutnoj brojki žene uvelike pretežu u odnosu na muškarce (u omjeru 75-80 % prema 20-25 %), u pojedinim su područjima Europe (Burgundija, Estonija, Normandija, Island) muškarci činili većinu optuženih.“ (Gračanin, 2017: 36) Upravo zbog brojnosti žena koje su stradale u srednjem i ranom novom vijeku, oko 67.500 do 72.000 žena, progoni vještica čine važan aspekt ženske povijesti. J. Wallach Scott u djelu *Rod i politika povijesti* navodi kako „ženska povijest nema toliko dugotrajnu i jasno određivu historiografsku tradiciju“ (Scott, 2003: 45), što puno govori o položaju žena u dominantno muškom svijetu i muškoj povijesti. Scott smatra da je ženski svijet bio je određen, a određen je i danas; osobnim iskustvom, ustrojstvom obitelji i doma, društvenom interpretacijom ženske uloge te ženskim prijateljstvom kao oblikom potpore. Navedene će se odrednice također analizirati u konstrukciji identiteta kontese Nere u istomenom romanu, te Anice i Angeline u romanu *Rogus*. Carroll Smith-Rosenberg pisala je o idejama o ženskom svijetu (*womanhood*) koje su ograničavale identitet žene na područje doma. Zagorka i Ivana Šojat u svojim su romanima prikazale da ženski svijet nikako nije samo područje doma te kreiranjem ženskih likova u svojim romanima dokazale da žene mogu i trebaju aktivno djelovati ne samo na području doma, obitelji i braka, već i društva. Scott napominje kako se „her-story“ („njezina priča“) razvijala uz povijest društva. Identitet se ne može promatrati sam po sebi, već i u odnosu na druge. Kako bi analiza bila sveobuhvatna, u ovom će se radu promatrati aspekti ženskog identiteta iz perspektive ženskih subjekata te drugih likova koji pripadaju različitim društvenim skupinama.

Scott zaključuje: „Ostvarenje krajnjeg potencijala ženske povijesti jest u ispisivanju povijesti koje se usredotočuju na ženska iskustva... Tada feministička povijest nije davanje potankih prikaza velikih ženskih djela, već razotkrivanje onih često nečujnih i skrivenih djelovanja roda...“ (Scott, 2003: 45-46) Romani *Kontesa Nera* i *Rogus* usredotočeni su na žensko iskustvo u mračnom razdoblju ljudske povijesti. Usmjereni su na prikaz sudbina plemićkih, građanskih i seoskih žena od kojih neke jesu ušle u povijesne knjige, ali se o njima još uvijek ne progovara dovoljno, a utemeljene su na povijesnoj istini i dorađene fikcijom na koju autorice polažu pravo. Ženski identitet jest rodni identitet. Što označava rod? Joan Wallach Scott rod vidi kao „isključivo društveno podrijetlo subjektivnih identiteta muškaraca i žena. Rod je, po ovoj definiciji, društvena kategorija nametnuta spolno obilježenu tijelu... Uporaba roda upućuje na cijeli sustav odnosa koji mogu uključivati spol, ali nisu izravno određeni

spolom niti izravno određuju spolnost.“ (Scott, 2003: 51) Scott u poglavlju „Rod: korisna kategorija povijesne analize“ navodi: „Riječ 'rod' je označavala odbacivanje biološkog determinizma sadržanog u uporabi termina kao što su 'spol' i 'spolna različitost'. Izraz rod govori o tome da su odnosi između spolova prvi aspekt društvene organizacije (a ne da proistječu iz, recimo, gospodarskih ili demografskih zategnutosti); da su izrazi muškog i ženskog identiteta ponajviše kulturalno određeni (tj. nisu nastali kao proizvod isključivo pojedinaca ili kolektiva); i da razlike između spolova uspostavljaju hijerarhijska društvena ustrojstva baš kao što ta ista ustrojstva uspostavljaju njih.“ (Scott, 2003: 45) Jednostavno rečeno, spol je oznaka bioloških obilježja, dok je rod oznaka poželjnih karakternih i fizičkih obilježja koja se pripisuju određenom spolu.

2.1. Marija Jurić Zagorka

Kristina Grgić u pravu je kad u svom radu *Marija Jurić Zagorka i kanon modernizma* navodi da je „I kao autorica i kao pisac popularne književnosti Zagorka zauzimala marginalan položaj u povijesti hrvatskog modernizma“, čiji je kanon bio pretežito muški. (Grgić, 2009: 17) Krenemo li od kronološke odrednice, Zagorka nesumnjivo pripada književnom razdoblju modernizma, no njezin položaj gotovo je neznatan, kako upozorava Grgić, u usporedbi s predvodnicima poput Matoša, Krleže, Ujevića, Šimića i Kamova, jednako kao i u usporedbi s predvodnicima realizma čiji je začetnik bio August Šenoa, a nasljednici Ante Kovačić, Eugen Kumičić, Ksaver Šandor Gjalski, Josip i Ivan Kozarac. Književnopovijesna razdoblja naklonjenija su visokoj književnosti, dok popularna ili trivijalna književnost ostaje zanemarena, jer se kritičari ne žele njome odviše baviti. Krešimir Nemeć u radu *Povijesni roman u hrvatskoj književnosti* Zagorku vidi kao najpopularniju predstavnicu žanra trivijalnoga povijesnog romana, a njezine romane kao rezultat njezinog društvenog, prosvjetiteljskog i patriotskog angažmana. (Nemeć, 1993: 28) Mogu li se onda njezina djela smatrati primjerima niskog, trivijalnog ili običnog, popularnog stila? Nije li društveno, prosvjetiteljsko i patriotsko djelovanje bilo obilježje književne produkcije realističkih, a onda i modernističkih književnih velikana? Nemeć ne zaboravlja istaknuti kako su Zagorkini romani, prema Strossmajerovom prijedlogu, bili „propagandno sredstvo u borbi protiv njemačkih romana.“ (Nemeć, 1993: 26) Prisjeti li se povijesne pozadine Zagorkinih romana, lako se može uvidjeti kako je savršeno nasljedovala Šenoinu poetiku koja je zagovarala učenje i poznavanje drugih dijelova hrvatske povijesti koja bi znatno doprinijela raznolikosti i brojnosti hrvatskih romana i novela. (Šenoa,

1964: 47) Roman *Roblje* govori o Hrvatima mrskom razdoblju khuenštine, odnosno banovanju Karloyja Khuena Hedervarya kao i romani *Vladko Šaretić* te *Mala revolucionarka*, radnja prvog nastavka *Gordane* započinje vladavinom Matijaša Korvina, dok *Grička vještica* u svojih šest svezaka predstavlja život građana i plemstva u Zagrebu te svakodnevicu bečkog dvora tijekom vladavine Marije Terezije. Da bi vjerodostojno prikazala životne okolnosti i karakter likova koje je stvarala, Zagorka se morala iscrpno informirati o povijesnim razdobljima koja su činila okvir radnje romana. Nije se usredotočila isključivo na jedno ili dva povijesna razdoblja, već njezini romani pokrivaju nekoliko stoljeća hrvatske povijesti, čime ispunjava Šenoine uvjete za raznovrsno stvaralaštvo. Nemeč ističe kako su događaji u Zagorkinim romanima „često imali uporište u povijesnim dokumentima“ (Nemeč, 1993: 27), uz usmenu predaju i legende. Zagorkin stil ne može se odrediti kao jednostavan, niti ispunjava zahtjeve razdoblja modernizma kojem kronološki pripada, no do današnjeg dana ostala je najčitanija hrvatska književnica 20. stoljeća. Nadalje, da bi se uz povijesno ovjerenu političku fabulu nacionalne problematike izgradila ljubavna fabula, potrebna je vještina te autorska virtuoznost, a Zagorka je imala oboje. Grgić dodaje kako je Zagorka odolijevala modernističkim zahtjevima neprestanom primjenom obilježja prethodnih književnih razdoblja, prvenstveno Šenoinih, Tomićevih i Kumičićevih pripovjednih modela te tradiciji pučkog igrokaza. Dakle, Zagorku bi se prema stilskim obilježjima moglo smjestiti u hrvatski realizam, no kronološki je Dubravko Jelčić smješta u hrvatsku modernu, dok se njezino stvaralaštvo proteže sve do kasnog modernizma. (Grgić, 2009: 28) O Zagorkinoj kanonskoj vrijednosti raspravljali su mnogi kritičari i teoretičari. Uz stavove o niskoj estetskoj vrijednosti svrstali su se i Prohaskini te Hergešićevi sudovi o važnosti Zagorkinih djela zbog društvene kritike, ženskog pitanja, „krijumčarenja istine pred cenzurom“ te kulturne i društvene vrijednosti. (Grgić, 2009: 26-27) Grgić je zaključila kako su Zagorkini tekstovi „potvrdili svoje zasluženno mjesto u povijesti hrvatske književnosti i njenu kanonu.“ (Grgić, 2009: 33)

2.2. Ivana Šojat

Stvaralaštvo Ivane Šojat kronološki se i stilski može smjestiti u razdoblje postmodernizma. Obilježja postmodernizma koja se mogu zamijetiti i u romanu *Rogus* jesu skepticizam i relativizam u propitivanju filozofskih i egzistencijalističkih pitanja: postoji li duša, što su život i smrt, je li reinkarnacija moguća te je li dobro, kao i zlo, urođeno čovjeku. Glas pripovjedačkog ženskog subjekta neprestano propituje ustaljene društvene obrasce – odnos čovjeka s prirodom, rituale i tradiciju koji su preživjeli do 21. stoljeća, smisao vjere i praznovjerja te moralne vrijednosti društva. Razočarana je suvremenom slikom svijeta, ali prihvaća trenutno stanje, korak do promjene uvijek kreće od osvješćivanja samih sebe. Kritizira ideje i uvjerenja ljudskog društva u prethodnim povijesnim razdobljima, od renesanse i baroka do Drugog svjetskog rata. Angelina u svojim filozofskim solilokvijima ruši obrasce u koje je vjerovao ili vjeruje velik dio društva – pitanje religije, magije i granica spoznaje, a onda se suočava s osjećajem beznadnosti. (Solar, 2003: 322) Romani Ivane Šojat jesu pristupačni svakoj publici, no to nisu romani koji se mogu čitati lako i brzo, jer su primjer „vrsne književne obrade“. (Solar, 2003: 323) Kompleksnost likova i problemskih pitanja teško se može shvatiti iz prvog čitanja, no to ne znači da je njezino pisanje hermetično i namijenjeno određenom tipu čitateljske publike, jer otvara pitanja koja su dio surove stvarnosti i svakodnevice hrvatskog društva. Solar smatra da se književnost u razdoblju postmodernizma „kreće između težine i lakoće kako života tako i pisanja“ (Solar, 2003: 333), no teme romana Ivane Šojat nikad nisu bile lake, dok „odgovornost za zaključke ne prepušta čitateljima“ (Solar, 2003: 333), jer njezini pripovjedački subjekti ne ostavljaju mjesto za nedoumicu o tome što zapravo misle o određenom prijepornom pitanju ili problemu. Ono što se prepušta čitateljima isključivo je suočavanje s vlastitim (ne)djelovanjem te kreiranje kritičkog suda o pročitanoj tekstu. Roman *Sama*, kao i *Rogus*, otvorio je pogled u unutarnji svijet subjekta ranjene ženstvenosti te njezine stavove o ljubavi, braku i strahu od samoće. Ivana Šojat u romanima *Understadt*, *Sama* i *Rogus* problematizirala je društveni položaj razvedene žene i problematiku fizičkog nasilja u partnerskim odnosima. Solar o književnosti postmodernizma zaključuje da se „Radi o nekoj vrsti duboke nedoumice: mora li se književnost suočiti s temeljnim pitanjima opstanka suvremene civilizacije, pa se zbog toga donekle i odreći vlastite autonomije ili mora ostati ipak samo i isključivo književnost, jer i ono što se smatra samo zabavom ima u životu mnogo veću ulogu nego što su to "ozbiljne" djelatnosti, poput znanosti, politike i filozofije, sklone prihvatiti?“ (Solar, 2003: 333) Književnost Ivane Šojat suočila se i suočava se s temeljnim

pitanjima opstanka hrvatskog društva, ujedno se ne odričući vlastite autonomije, otvaranjem prostora za stiliziran književni izraz koji se sjedinjuje s kritičkim promišljanjima subjekta.

Na kraju, treba postaviti pitanje: što je zajedničko Mariji Jurić Zagorki i Ivani Šojat kao autoricama? Obje su u slučajevima izbora povijesne građe za okvir romana temeljito istražile izabrano razdoblje i predstavile ga iz perspektive pripadnika hrvatskog naroda. Osim toga, obje su u svojim romanima problematizirale pojave poput progona vještica, položaja žena, ženskog i muškog identiteta, ratnih trauma, političkih spletki, sukoba društvenih slojeva te dezintegracije moralnih vrijednosti. Iako se na prvi pogled čini kako su odviše kronološki i stilski udaljene, dvije autorice snažnog pripovjedačkog glasa dijele strast prema poticanju čitatelja na djelovanje putem likova, tako da ponajprije krenu od sebe, a onda i okoline u kojoj se kreću.

3. Fakcija i fikcija u romanima Kontesa Nera i Rogus

3.1. Tko su bile Zagorkine coprnice?

Marija Jurić Zagorka nakon iznimno uspješne recepcije romana *Tajna krvavog mosta*, bila je primorana napisati nastavak. Željno iščekivani roman pod naslovom koji u prvi plan stavlja glavnu junakinju kontesu Neru pojavio se 1913. godine, u osvit Prvog svjetskog rata, koji je izmijenio europsku povijest jednako kao progon vještica nekoliko stoljeća ranije. Ivana Levstek u svom je istraživanju, koje je iznijela u radu *Zagorka i povijesni izvori u Gričkoj vještici*, došla do otkrića da je Zagorka ciklus romana *Grička vještica* napisala na temelju izvornih dokumenata o progonu vještica u Hrvatskoj, što znači da je morala provesti opsežno istraživanje prije pisanja romana. Izvorni povijesni dokumenti koje je Zagorka koristila tijekom pisanja romana danas se mogu pronaći u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. U prvom romanu *Kontesa Nera* riječ je o parnicama protiv Jelene i Margarete Kušenke, Katice Doleneć i Barice Cindek. Zagorka je neke povijesne činjenice unijela u romane bez izmjena, dok je neke podatke „promijenila književnom imaginacijom tako da je još vidljiv i opipljiv njegov historijski kamen temeljac.“ (Levstek, 2008: 112) Levstek u svom radu iznosi kako je Zagorki za oblikovanje likova kontese Nere Keglević, grofa Siniše Vojkovića te grofice Suzane Ratkay poslužilo pismo grofice Sermage-Rauch iz dvorca Šenjugo. Lik kontese Nere utemeljen je na povijesnoj ličnosti, grofici Mariji Keglević-Malatinski, dok je lik kapetana Siniše utemeljen

na grofu Sigismundu Vojkoviću Vojkoviću. Grofica Suzana Ratkay uistinu je postojala, tako da lik Nerine bake nosi ime ličnosti koja ga je inspirirala.

Prva od brojnih žena koje će u ciklusu romana nastradati od praznovjernog ludila suca Petra Krajačića i njegove svite bila je seljanka Margareta Kušenka. Uzrok njezinom stradanju u romanu bio je nevjerni muž koji je, kako bi si omogućio bijeg s ljubavnicom, odlučio optužiti suprugu za vještice i te zaprijetio kćeri Jelici da mora svjedočiti protiv majke. Točno je da je pravni zastupnik grada Griča Blaž Dvojković sastavio Kušenkin prijedlog za mučenje, zatim i optužnicu. Zagorka je upravo prema njemu utemeljila lik gradskog odvjetnika Dvojkovića, koji je radi vlastitih interesa – financijskih i seksualnih, dodatno potpaljivao praznovjerno ludilo suca Krajačića te ga pratio na njegovim pohodima kako bi uhvatio vještice i revolucionarne Remetince na djelu. Lik Margaretine kćeri Jelice Kušenke također je povijesno utemeljen lik. Bila je uobičajena praksa da kćer optužene vještice bude sljedeća optužena za vještice. Pripadnici civilnih sudova smatrali su da majke mogu podučiti kćeri maleficijima i čarolijama, a Levstek dodaje kako je „također postojala sumnja da ju je majka začela s vragom i da je zbog toga dobila još veće čarobnjačke moći od majke.“ (Levstek, 2008: 114) Inspiraciju za lik Kušenkine kćeri Zagorka je pronašla u parnici protiv Jelene Kušenke iz 1715. godine, koja je uslijedila netom nakon majčine. Također je povijesno utemeljen dio fabule sukob Jelice i samostanskog vrtlara Pavla Galovića. U pokušaju da sakriju Jelicu od Krajačića i njegove svite, Nera i grofica Ratkay poslale su Jelicu u samostan gdje je preuzela identitet djevice Helene. Ubrzo joj se počeo udvarati samostanski vrtlar Pavao Galović, no Jelica ga je zgrožena odbila, što je razljutilo Pavla koji je otišao kod Krajačića kako bi je prijavio za vještice. (Levstek, 2008: 115-116) Pavao svojom optužbom nije presudio samo Jelici, već i kontesi Neri koju je Krajačić na prijevaru dovukao u toranj, jer je otkrio da je čitavo vrijeme pomagala Jelici u bijegu i skrivala mu je pred nosom.

Tijekom ispitivanja kontese Nere, Krajačić je zapovijedio da se na mučenje izvede optuženica Katica Dolenc. Njezin slučaj drukčiji je od prethodnih, jer je Katica bila uvjeren da je uistinu prisustvovala Luciferovim gozbama s drugim vješticama. Katica je opisala Luciferov dvorac i zabave koje je pohodila. Levstek potvrđuje kako je Zagorka Katičin lik izgradila prema istinitom događaju. Katica je bila „praznovjerna građanka koja je bila uvjeren da je posjetila pakao. Ona je, stavljena na mučilo, priznala da je prisustvovala orgijama s vragom, a poslije pod prijetnjom novih mučenja odala svoje družbenice.“ (Levstek, 2008: 116)

Zagorka je u romanu fikcijski oživjela povijesno utemeljeni lik Zagrepčanke Barice Cindek, koja je jedna od malobrojnih koje su uspjele umaći lomači. Barica Cindek koja je

inspirirala Zagorkin lik uistinu se bavila pekarskim obrtom u Zagrebu. Deniver Vukelić u članku *Progoni vještica na zagrebačkom području* iznosi kako je njezin slučaj bio „dobar primjer za optužbu zbog poslovne konkurencije. Bara je, naime, bila optužena da čarolijom postiže veći prodajni uspjeh od svoje konkurencije.“ (Vukelić, 2009: 92) U prvom romanu Barica je završila pred magistratom nakon odbijanja nasrtljivog notara Mikice Smernjaka, koji joj je ponudio spas od lomače ako pristane biti njegova ljubavnica. Nešto slično dogodilo se u Zagrebu 1743. godine, kada je Barica odbila nasrtaje pohotnog notara Ladislava Salea. (Levstek, 2008: 118) Plemičkog suca iz Baričine parnice Petra Krajačića Zagorka je također uključila u roman kao fanatika koji je podredio život konačnom istrebljenju vještica. Pekar Andrija Palčić optužio je Baricu za vještičarenje, a Zagorka će u romanu dodatno razviti detalje njihovog obrtničkog suparništva. Osoba koja je podržavala Baricu tijekom sudskog procesa bio je gumbar Adam Sulić te je Zagorka njihovo prijateljstvo razvila u ljubavni odnos, koji u prvom dijelu romanesknog ciklusa djeluje kao jedina svijetla točka i utjeha čitatelju nakon stravičnih događaja o kojima je čitao. Posljednji lik kojeg je Zagorka preuzela iz Baričine parnice je otac Smole, poznati ispovjednik vještica, koji je utamničenoj Barici prenosio poruke skupine koja je radila u korist njezinog oslobođenja, a u romanu djeluje kao Nerin saveznik i prijatelj. (Levstek, 2008: 119-120)

3.2. Slučaj posljednje osječke vještice

Priču o tragičnom stradanju još jedne nevino optužene žene Ivana Šojat rekonstruirala je iz desetak strana izvornog zapisnika suđenja pisanog na latinskom jeziku. Prilikom pisanja romana služila se knjigama Denivera Vukelića te *Zvijezda baruna Beckersa* Milovana Tatarina, uz diplomski rad Denivera Vukelića *Svjetovna suđenja i progoni zbog čarobnjaštva i hereze te progoni vještica u Zagrebu i okolici tijekom ranog novog vijeka*. Nesumnjivo je kako je fikcija romana *Rogus* utemeljena na vjerodostojnoj fankiji. Roman je već u prvih mjesec dana nakon objavljivanja dobio pozitivne kritike, a da Ivana Šojat ima vjernu čitateljsku publiku svjedoči i ispunjenost prvog kata Arheološkog muzeja u Osijeku do posljednjeg mjesta prilikom promocije romana. Pitanje koje si postavlja svaki potencijalni čitatelj nakon što se upozna s naslovnicom i kratkim sadržajem na poleđini knjige jest tko je bila Anica Pavković, posljednja spaljena vještica u Osijeku?

Anica Pavković imala je 27 godina kad su je plemeniti sudac Virovitičke županije Ignacije Čačković, njegov zamjenik Stjepan Poor, seoski knez Jovan Panić i redovni plemički

sudac Baltazar Mikić ispitivali prvi put, 27. 11. 1747. godine u zgradi nekadašnje Virovitičke županije, danas Osječko-baranjske županije u Županijskoj ulici. Anica je bila Čepinjanka pravoslavne vjeroispovijesti. Prijavio ju je susjed Živan Vuković ili Vučinić, zbog neuspješnog liječenja njegove žene koja je dvaput (kasnije će se brojka namjerno dvostruko povećati u zapisniku) rodila mrtvu djecu te su mu zbog Anice umrle dvije kćeri od velikih boginja. (Šojat, 2023: 95) Također je izliječila njegovu kćer Maru i sina, nakon što im je dala kolačić crne smjese i vrč iz kojeg nitko nije pio. Glavna junakinja romana, Angelina Pavković, koja smatra da je reinkarnirana Anica Pavković, ističe kako je devet godina prije suđenja Anici Osijek poharala kuga. Doista nije potrebna nikakva čarolija kako bi obična žena znala da je za bolesno dijete sigurnije piti iz čistog vrča. Anica, bezazlena travarica koja je svojim liječenjem spasila djecu svih koji su je teretili optužbama, označena je kao trovačica koja se bavi magijom. Da je Živan istinito svjedočio, potvrdilo je čak pet svjedokinja iz Čepina, koje su, sudeći po tekstu zapisnika, bile podmićene ili ucijenjene, a možda im dodatni poticaj i nije bio potreban, zbog zavisti prema Anici. Aničina smrtna presuda posljednja je takve vrste koja uključuje lomaču, a kako potvrđuje Hrvoje Gračanin, „utoliko joj je učinjena milost što se u presudi izričito naložilo da joj se oko vrata priveže vreća napunjena barutom“, (Gračanin, 2017: 53) što Ivana Šojat nije zaboravila naglasiti u romanu.

4. Analiza ženskih likova: kontesa Nera i Anica/Angelina

Krešimir Nemeć u radu *Slika žene u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća* dobro zaključuje kad tvrdi da su sliku žene u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća, što je pomalo ironično, kreirali muškarci. Dakako, to se podrazumijeva, jer ne postoji književnica čije bi stvaralaštvo bilo priznato da bi mogla ravnopravno pridonijeti tipovima ženskih likova ili zacrtati novi smjer njihovog književnog razvoja. Nemeć smatra da je stoga slika žene bila „jednostrana, simplificirana, puna stereotipa, a za ženski rod često diskriminirajuća.“ (Nemeć, 2003: 100) Sporni tipovi ženskih likova dijele se na: „kućnog anđela/sveticu/progonjenu nevinost, fatalnu ženu (*femme fatale*), produhovljenu, boležljivu, krhku ženu (*femme fragile*), produkt dekadentnog kulta ljepote krajem 19. i početkom 20. stoljeća te ženu na putu prema samosvijesti, subverzivnu ženu koja raskida s patrijarhalnim, moralnim i klasnim ogradama.“ (Nemeć, 2003: 100-101) Nemeć dodaje kako su se krajem 19. stoljeća počeli nazirati prvi znaci društvenog oslobađanja žena te je prvi feministički val u Hrvatskoj doživio kulminaciju u, između ostalog, djelovanju Marije Jurić Zagorke, koja je kreirala ženski lik jednako snažnog glasa, kao što je bila i njegova autorica. Na primjeru književnog stvaralaštva Gjene Vojnović,

Nemec ističe lik „neukrotive Vjere u pripovijesti *Crveno ruho*, koji se kao inkarnacija ženske slobode odlikuje snažnom osobnošću, umjetničkom intuicijom i duhovnom širinom koja se ne uklapa u patrijarhalne okvire i društvene stereotipe – glas probuđenog ženstva.“ Nemec je Vjeru opisao kao samosvjesnu ženu koja nije pristajala na konvencije koje je puritansko društvo nametalo ženi u braku, društvu i svakodnevnom životu. (Nemec, 2003: 101) Opisani primjer odgovara posljednjem tipu ženskog lika, ženi na putu prema samosvijesti ili emancipaciji. U ovom će se poglavlju analizirati odgovaraju li glavne junakinje romana *Kontesa Nera* i *Rogus* ideji ženskog oslobađanja te suprotstavljaju li se patrijarhalnim i rodnim stereotipima društva 18. i 21. stoljeća. Analizirat će se njihov otpor uvriježenim društvenim idejama, kritika društvenih pojava te cilj prema kojem usmjeravaju vlastito djelovanje.

4.1. Otpor praznovjernom demoniziranju žena

Prvi nastup kontese Nere koji je ukazao na njezin napredan način razmišljanja odvio se na balu koji je njezina baka grofica Suzana Ratkay organizirala u Crvenom dvoru u njezinu čast, povodom 17. rođendana. Nera se tijekom zabave našla u raspravi s gradskim odvjetnikom Dvojkovićem i sucem Krajačićem. Dvojković je Neri opisao motive i djelovanje tipične vještice: „To su žene, baroneso, koje su iz pohlepe za novcem i udobnim životom prodale dušu vragu. Između takve vještice i vraga sklapa se ugovor i on njoj daje novaca da može dobro živjeti, i moć da može svim ljudima kojima želi činiti zlo kakvo joj se sviđa... Ona može uništiti susjedov usjev, osakatiti svog neprijatelja, ucijepiti mržnju ili ljubav.“ (Jurić Zagorka, 2012: 42) Dvojković dodaje kako se vještice mogu kriti i među plemkinjama, na što Nera zdravorazumski odvrća da „One ne trebaju od vraga novaca!“ (Jurić Zagorka, 2012: 42) Dvojković se nađe u neprilici, jer njegov glavni motiv sklapanja ugovora s vragom više nije valjan. Brzo se dosjeti kako plemkinje „postaju vješticama zato da čine zlo. Zla žena mora činiti zlo jer inače ne bi mogla živjeti...“ (Jurić Zagorka, 2012: 42) Nera ne prihvaća ni ovu interpretaciju pa nudi protuargument: „Nisu li te čarolije možda ljepota? ... Zar se nije dogodilo da su slučajno spalili nevinu ženu?“ (Jurić Zagorka, 2012: 43) Nera je ovim pitanjem zašla u problematiku optuživanje nevinih žena za vještičarenje, koje se u romanu najčešće odvijalo zbog ljubomore ili odbijanja nepoželjnih udvarača. Dvojkoviću je ponestalo argumenata pa mu se pridružio sudac Krajačić s glavnom opaskom: „Sud je pravda, a ona ne može pogriješiti!“ (Jurić Zagorka, 2012: 43) Ipak, Nera ne odustaje od rasprave sa sudskim autoritetima koji su sudili brojnim ženama te nastavlja s propitivanjem moći vještica koje uzrokuju prirodne pojave,

iako za njih postoje posve racionalna i znanstvena objašnjenja: „Meni je nedokučivo kako bi ljudi mogli praviti tuču?“ (Jurić Zagorka, 2012: 43) Krajačićev odgovor dakako, ne zadovoljava Nerino kritičko promišljanje te će ponovno doći do rasprave kad kontesi bude prepričavao kako su vještice „jedne noći krčmaru kod Sv. Žavera istočile vino i napunile mu bačve vodom.“ Nera se ne može suzdržati, a da ne ismije praznovjernog suca: „Pa to su one učinile u jednu noć? Kako se može tako brzo natočiti bačve vodom?“ (Jurić Zagorka, 2012: 63) Nerin samouvjeren nastup na balu izazvao je sumnju gradskog odvjetnika Dvojkovića. Budući da Dvojković nije bio fanatik kao Krajačić koji je bio uvjeren u postojanje vještica, treba se zapitati zašto je izazvao sumnju – iznenađuje li ga ženska inteligencija? Simone de Beauvoir u svojoj svjetski poznatoj zbirci eseja *Drugi spol* osvrće se na percepciju ženine sposobnosti kritičkog promišljanja: „Ne zna se dobro služiti muškom logikom... Zato se odriče kritiziranja, proučavanja i prosuđivanja za svoj račun. Prepušta to superiornoj klasi.“ (Beauvoir, 2016: 635) Nera se itekako dobro znala služiti logikom, od početka do kraja romana kritizira nasilje koje se vrši nad nevinim ženama, proučava literaturu³ i prosuđuje postupke Dvojkovića i Krajačića, ne prepuštajući se stavovima koje joj nameće plemstvo, a onda ni gradska vlast.

Nera neće odustati od svojih uvjerenja i jednako će ih srčano braniti, čak i kad se zbog njih bude našla na ispitivanju pred gradskim sudom na sigurnom putu za lomaču: „Poznate su mi sve te besmislice kojima se zaluduje svijet... A vi vrijeđate zdravu pamet. Kušenka je isto toliko vještica kao i gospodin sudac i gradski odvjetnik... Naravno. Na mučilima je morala priznati sve, samo da se riješi muka.“ (Jurić Zagorka, 2012: 184) Beauvoir ističe da su: „Žene integrirane u zajednicu kojom upravljaju muški i u kojoj zauzimaju podređeno mjesto.“ (Beauvoir, 2016: 633) Zagreb 1740-ih godina nesumnjivo je bio zajednica kojom su upravljali muškarci, jer je žena na poziciji moći kao što je bila ugarsko-hrvatska kraljica Marija Terezija bila iznimka. Kontesa Nera dolazi iz privilegirane društvene klase, premda progoni nisu zaobišli ni plemstvo, no njezina baka uživa zaštitu kraljice, stoga Nera sve do suđenja prolazi nekažnjeno zbog suprotstavljanja gradskim moćnicima. Gordana Galić Kakkonen u radu *Buntovništvo kao Zagorkin životni i književni lajtmotiv* navodi da se „U svojim romanima, osobito u *Republikancima* i *Gričkoj vještici*, autorica stavlja u službu prosvjećivanja puka, u službu budućnosti u kojoj će prevladati duh razuma i novih, revolucionarnih ideja. Naglašava važnost borbe protiv praznovjerja i borbe za novi poredak koji u konačnici znači slobodu.“ (Galić Kakkonen, 2011: 84) Galić Kakkonen je u pravu, no Zagorkin roman koji je objavljen

³ Otac Smole zapazio je da Nera posjeduje knjigu *Cautio criminalis* ili *Glas jednog čovjeka protiv spaljivanja vještica*, čiji je autor isusovac Friedrich Spee. Poznato je da su se oni koji su čitali knjigu kažnjavali izopćenjem iz crkve. (Jurić Zagorka, 2012: 71)

1913. godine zasigurno nije imao svrhu uvjeravanja čitateljske publike da vještice ne postoje. „Prosvjećivanje puka“ ne odnosi se na praznovjerje, magiju i vještice, već na nužnost promjene ženskog položaja u hrvatskom društvu, za što joj je priča o lovu na vještice poslužila kao metaforička krinka za hajku na žene koja traje od srednjeg vijeka, a tek se unazad par stoljeća budi ženska pobuna koja zahtijeva prava koja joj po prirodi pripadaju, upravo onako kako je patrijarhalno društvo zaključilo da joj po prirodi pripadaju kućanstvo, djeca i podređenost muškarcu. Konkretnije, ideje ženskog oslobođenja koje se zagovaraju u *Gričkoj vještici* jesu ukidanje tradicionalnog odgoja djevojčica i dječaka na primjeru odgoja grofice Ratkay, iz kojeg proizlaze nužnost ženskog obrazovanja i kritičkog promišljanja, moderni stav o braku, ljubavi i seksualnosti koji se očituje u Nerinom viđenju braka i ljubavnim avanturama grofice Auersperg, upozorenje na neodrživost javnog i privatnog patrijarhata koji ugrožava žene na primjeru obiteljskog nasilja Jelice Kušenke i strahovlade gradskih moćnika te promicanje moralnog sustava vrijednosti koji će omogućiti kvalitetan razvoj ženskog identiteta na primjeru Nerinih karakternih osobina. Je li onda uistinu praznovjerje puka najveći problem? Galić Kakkonen dodaje kako se Zagorkini likovi „nerijetko poistovjećuju s nekom idejom... Ženski likovi često su glasnogovornici Zagorkinih političkih, etičkih, feminističkih ideja pa su mnogi romani po njima i naslovljeni ('Kontesa Nera', 'Gordana', 'Jadranka').“ (Galić Kakkonen, 2011: 84) Svaka žena koja je pokazala otpor prema muškarcima na položaju moći – u javnoj, društvenoj sferi ili privatnoj, obiteljskoj sferi, bila je privedena u toranj, na mučila, a zatim na lomaču. Vrijedi promotriti primjer Margarete Kušenke koja se skrivila o svojoj djeci i prehranjivala obitelj u ulozi majke i oca, kad ju je suprug optužio za vještičarenje kako bi mogao neometano pobjeći s ljubavnicom, zatim Jelice Kušenke koja se suprotstavila očevoj i Krajačićevoj volji tražeći pravdu za svoju majku, a potom odbija seksualno nasilje samostanskog vrtlara zbog kojeg je izgubila svoju ljudskost i ženstvenost, Barice Cindek koja se također odupirala nepoželjnim nasrtajima Mikice Smernjaka, koji ju je ucijenio slobodom i životom te naposljetku Nere koja je intelektualno izazvala Krajačićev i Dvojkovićev autoritet osramotivši ih u društvu te se baš kao i Barica i Jelica istovremeno pokušavala odupirati vlastitom seksualnom predatoru koji je utjelovljen u grofu Vojkffyju. Od prve do posljednje stranice, prvi nastavak *Gričke vještice* priča je o ženskom otporu okrutnom društvu i muškom svijetu u kojem žive, a težnja za ravnopravnosti spolova utjelovljena je u liku kontese Nere.

Galić Kakkonen je u pravu kad kao primjer Nerine razboritosti i slobodoumnosti navodi odnos pun poštovanja prema kmetovima grofice Ratkay, što pripada prethodno navedenom zagovaraju etičkih ideja: „Glavni junaci koji pripadaju višem sloju prema pripadnicima nižih

slojeva ponašaju se s poštovanjem i tretiraju ih kao ravnopravne sebi. Često su razboriti i slobodoumni poput Nere pa ona razgovara s kmetovima njihovim jezikom i jede s njima njihov skromni obrok ne obazirući se na staleške razlike.“ (Galić Kakkonen, 2011: 85) To je jedini primjer u romanu gdje pripadnik visokog staleža ima socijalnu interakciju sa seljaštvom, a kamoli da ih uvažava i cijeni kao gospodu, čime Nera izlazi iz okvira normiranog ponašanja plemstva. Osim toga, Nera će u nepostojanje vještica pokušati uvjeriti i bakine kmetove, što će joj se kasnije obiti o glavu kad budu svjedočili protiv nje, iako im je oprostila godišnja davanja zbog nepovoljnih vremenskih prilika, koje su protumačili kao djelo vražjih prilježnika. Nerin gnjev ostat će usmjeren isključivo prema Krajačiću, Dvojkoviću i družbi Lucifera te ga niti u jednom trenutku neće usmjeriti prema seljaštvu koje nema pristup valjanoj izobrazbi, no za pripadnike visokog staleža nema opravdanja za praznovjerje i agresiju usmjerenu prema nedužnim ženama.

Jasno je da je Neru gorljivo obuzeo fenomen progona vještica, a o podređenom položaju žena promišljala je i Angelina u romanu *Rogus*: „Žene su podložnije grijehu, takav je stav, pronalazim. Žene su sumnjive u svim svojim stanjima. Udovice, neudane, mršave, žene čudnih frizura, buntovne, one koje su rodile previše, ali i one koje imaju premalo djece, nisu rađale, one koje su se usudile zasijati polje različitim sjemenkama, koje su dodirnule mrtvu svinju, koje nose odjeću šivanu od više vrsta tkanine, žene koje imaju madež ili bradavicu, silovane žene. Sve mogu biti vještice. Dovoljno je uprijeti prst u jednu od njih. Jer svaka će naposljetku priznati. Mora priznati.“ (Šojat, 2023: 30) Navedeni citat dio je *Malja za vještice* koji Angelina čita tijekom istraživanja o europskom progona vještica. Citat ima funkciju reference na suvremeni položaj žene u 21. stoljeću. Postaje jasno kako se zapravo malo toga promijenilo u gotovo 300 godina. Angelinin otac odriče je se zbog razvoda kojim je nanijela sramotu obitelji, njezina prijateljica Jasna smatra da ima čudnu frizuru jarkocrvene boje koja je predugačka za ženu njezinih godina te Angelina odbija postati majka. O ženskoj podložnosti grijehu raspravljalo se i u *Kontesi Neri*. Krajačić tvrdi da su žene slabije i podložnije vragu nego muškarci. Angelina je bila u pravu, nema stanja u kojem žena ne može biti sumnjiva, ako je netko želi optužiti. Sumnjiva udovica u *Kontesi Neri* bila je Barica Cindek, dok je epitet buntovne žene pripao Neri. Sumnjive su i žene koje nisu rađale, kao što je slučaj Anice Pavković. Vjerojatno je bila još pogodnija za lažne optužbe svjedokinja koje su je opteretile izjavama kako im je pobila djecu, upravo zbog toga što nije imala svoje djece. Nera i Angelina istražuju u potrazi za istinom o lovu na vještice, no na različite načine, sukladno njihovom kronološkom položaju u povijesnom trenutku. Tijekom svog istraživanja, Angelina je

zaključila: „Pitam se koliko je zapravo magije u tome što Anica uči u doba kuge, koliko je to zapravo banalno travarstvo, koliko pisar griješi dok to zapisuje kao magiju. Odvode je iako im je spašavala djecu dok su posvuda oko njih ljudi padali mrtvi kao snopovi pšenice. Uvijek su krivi drugi, pomišljam. Druge žene, mačke, psi, ptice, sve čemu smo pripisali moć nad našim sudbinama, nad ishodima naših života, nad smrću.“ (Šojat, 2023: 128) Nera se pojavljuje prerušena ispred tornja kako bi prisluškivala zatvorenice, dok Angelina provodi noći pretražujući internetske baze podataka, a upravo će tako pronaći i Aničin izvorni zapisnik sa suđenja. Angelina će više puta tijekom romana komentirati još uvijek nepovoljan položaj žena u suvremenom društvu: „Ne mogu se, međutim, nasmiješiti dok joj obrazlažem hajku koja od biblijskih vremena traje protiv žena, od Eve, koja je kriva zbog one jabuke, zapravo vjerojatno smokve. Eva je gadura, Adam je naivna budala, uzdišem pa ponavljam da je doista kazna roditi se kao žena, da bi se svi barem jednom morali roditi kao žene.“ (Šojat, 2023: 160) Prijezir prema ženama kao slabijem i zlu podložnijem spolu utkan je u sam početak ljudske civilizacije kakvu poznajemo danas. Premda se danas žene ne moraju bojati da će izgorjeti na lomači jer ih je optužila ljubomorna susjeda ili seksualni predator, drastičan porast femicida visi nad glavama demokratskog društva, a ženama predstoji dug put i nastavak borbe za podjelu ravnopravnog položaja s muškarcima.

4.2. Filozofkinja i intelektualka

Angelina filozofski promišlja o metafizičkim pojavama i poimanju straha – ljudi se boje onoga što ne razumiju: „Ono najvažnije oku je nevidljivo. Metafizički ili stvarno... Strah se hrani strahom, živi onkraj granica naše zone ugone... Nastavljaju li pojave živjeti izvan našeg priznavanja njihova postojanja? Rastu li u mraku naša nijekanja?... (Šojat, 2023: 64) Želim joj reći kako su možda i raj i reinkarnacija samo ustaljeni mehanizmi naše obrane od najvećeg straha: da ćemo jednom sklopiti oči i nestati.“ (Šojat, 2023: 82) Angelinini povijesno-filozofski esejistički odlomci govore o suočavanju sa strahovima i putovanju prema spoznaji te svjedoče o intelektualnoj prirodi žene mislioca. U romanu se otvara prostor za raspravu o kulturi, znanosti, povijesti i umjetnosti. Veličanstveni esejistički odlomci čitateljima pružaju uvid u Angelinino znanje, um, način razmišljanja, razinu načitosti i obrazovanja. U monologu o strahovima koji nas koče, nesvjesno projicira vlastito stanje i put do spoznaje o vlastitom podrijetlu koji će je promijeniti iz temelja. Kao još jedan od primjera može se izdvojiti njezino tumačenje ljudskog naseljavanja povijesnog prostora: „Na hramovima taštine i lažnog sjaja ne

vidim nikakve tragove seizmičke aktivnosti. Na trenutak mi se čini da sam shvatila smisao svega, smisao opstojnosti naselja u koja se okupljamo još od mlađeg kamenog doba. Nikad nas priroda nije uspjela istjerati iz naših gradova... Samo kad resursi presuše, kad presahnu interesi za daljnja osvajanja, kad novac prestane pristizati, tek onda ljudi odlaze... Mislim da Jasni želim reći kako smo sami sebi najkrvoločniji progonitelji... Ljudi zaboravljaju. Ljudi ne znaju po čemu hodaju. Zato ih i nije strah. Da bi se bojao, moraš poznavati ono čega se bojiš.“ (Šojat, 2023: 83) Angelina je vjerojatno ciljala na to da će ljudi uništiti sva moguća prirodna staništa, a onda posljedično i sebe same. Angelinina izjava s početka romana zvuči poput citata iz knjige nekog filozofa: „Iz mraka putujemo', filozofski izjavljujem.“ (Šojat, 2023: 14) Roman se otvara prvim od njezinih proročkih snova: „Jesu li snovi neka paralelna stvarnost, posljedica tog što zoveš superpozicija?... Nemam volje pokušavati objasniti mu da neke snove doživljavam kao sjećanje na nešto, na negdje gdje, mislim, nikad nisam bila.“ (Šojat, 2023: 11, 19) Premda su mnoge Angelinine izjave filozofski obojene, u romanu je nemoguće otkriti intertekstualne reference koje pripadaju poznatom filozofu, što znači da je filozofičnost dio jedinstvene poetike empirijske autorice. Angelina preispituje i postojanje magije: „Ako je Bog riječju stvorio svijet, zašto se netko riječju ne bi mogao poslužiti da izmijeni stvarnost, pitam se. Zašto magija ne bi bila stvarna?“ (Šojat, 2023: 149) Njezino zanimanje arheologa ne počiva na apstraktnom, već konkretnim dokazima i materijalnim povijesnim izvorima, stoga će teško prihvatiti mogućnost da određeni fenomeni mogu postojati na granici snova i stvarnosti, a nikad ne obznaniti svoj konkretan oblik, jer su neuhvatljivi smrtnom ljudskom biću. Nakon razgovora s Jasnom i Celestinom koje je potiču da se otvori svojim snovima i sudjeluje u njima, počinje vjerovati da su snovi sjećanja iz prošlog života, a duhovi koji nam se prikazuju su zapravo mi iz neke druge vremenske dimenzije. Čitatelji se do kraja romana mogu i ne moraju složiti s Angelinom, ali će se neizbježno uhvatiti kako promišljaju o egzistencijalističkim pitanjima filozofski nastrojene intelektualke snažnog pripovjedačkog glasa.

4.3. Intelektualka s ciljem i karijerom

Simone de Beauvoir u poglavlju „Položaj i karakter žene“ navodi da su: „Žene integrirane u zajednicu kojom upravljaju muški i u kojoj zauzimaju podređeno mjesto.“ (Beauvoir, 2016: 633) Ivana Šojat kreirala je Angelinino okruženje tako da odražava izdvojeni citat. Angelina obavlja posao arheologinje te se ne navodi da radi s još nekom kolegicom, već

suraduje s kolegom Igorom, dok joj je nadređeni također muškarac. Arheologija nije isključivo muško znanstveno područje, no zbog uvjeta koje zahtijeva, može se učiniti kao neprikladno za ženski ili, kako je to Beauvoir nazvala, drugi spol. Angelinina najbolja prijateljica Jasna radi kao profesorica Engleskog jezika u gimnaziji, a poznato je kako je prosvjetni rad gotovo feminizirano zanimanje. Beauvoir o ženskoj financijskoj neovisnosti piše: „Radom je žena uvelike prevalila udaljenost koja ju je dijelila od muškarca. Jedino joj rad može jamčiti konkretnu slobodu... Kroz produktivnost i djelovanje ponovno osvaja svoju transcendentnost.“ (Beauvoir, 2016: 717) Angelina je obrazovanjem i zapošljavanjem stekla uvjete da se makne iz nezdrave, patrijarhalne obiteljske dinamike i doseli se u Osijek, čime je znatno utjecala na smjer svog života i karijernog puta. Zanimanje određuje dio ženskog identiteta jer poručuje nešto o znanju, interesima, vještinama, kompetencijama, a često i strastima žene. Angelina svoje zanimanje ne gleda kao izvor financijskih sredstava, već kao životni poziv u kojem filozofski traga za smislom, početkom, podrijetlom – svojim i ljudskim, konačnom svrhom, a zapreke na koje nailazi utjelovljene su u uzaludnosti, beznadnosti i besmislenosti iskapanja tragova prošlosti, jer ne može zaštititi sve nalaze koje otkriva, zbog nedostatka sredstava za održavanje i izlaganje novih artefakata, u prednosti ostaju velike tvrtke i građevinari koji nove zgrade žele nastaniti iznad otkopane rimske nekropole. Angelina se sukobljava s građevinskim poduzetnikom koji naređuje da do sutra zakopaju otkrivenu rimsku cestu kako bi iznad nje izgradili zgradu sa stanovima: „I ne bojite se da će zgrada biti ukleta?“ pitam primitivca s rajfom od sunčanih naočala na glavi. „A koja si ti?“ s podsmijehom me gleda neotesanac. Glumim da me ne dira njegov bezobrazluk... Igor mu objašnjava da sam magistrica arheologije, njegova kolegica.“ (Šojat, 2023: 120) Angelina s gorčinom podnosi poraze kulturnog i povijesnog identiteta: „Ponekad mi se sve čini uzaludnim. Mukotrpno iskapamo kako bismo ponovno zatrpali. Pokupimo artefakte, popišemo ih, numeriramo, pohranimo, sve ostalo, sve građavine, zapravo njihove temelje zatrpamo kao da ih nikad nije bilo. Sitnice završe pohranjene u spremištu. Gotovo ništa od svega toga javnost neće moći vidjeti.“ (Šojat, 2023: 190)

Kada je riječ o Angelininim ciljevima, osim toga da pruži vlastiti doprinos razotkrivanju povijesti ljudskog života od početaka do danas, pokreće ju želja za otkrivanjem vlastitog počela i korijena svog identiteta, za koji smatra da je putem reinkarnacije utjelovljen u posljednjoj osječkoj spaljenoj vještici Anici Pavković. Angelinin je poriv racionalno neobjašnjiva sila koja je tjera da otkrije istinu i tajnu podrijetla svoje duše, no u prijateljici Jasni pronalazi razumijevanje, a nakon susreta s Celestinom, neobičnom ženom još neobičnija zanimanja guru iscjeliteljice i analitičarke aure, koja bi zasigurno gorjela dva stoljeća ranije, potpuno se

prepušta snovima koje smatra izgubljenim sjećanjima. Slično Angelini, Nera se također suočava s neobjašnjivom silom: „Sama ne znam, ali osjećam u sebi neku tajnu silu koja me goni da nešto tražim, da nekoga lovim. Neka me neodoljiva sila tjera naprijed i sve mi nešto govori da moram nekoga raskrinkati, da moram otkriti neku veliku nepravdu. Jer, zbiva se nešto strašno.“ Na što joj baka odgovara: „Nero, idi samo naprijed tim putem. Slijedi glas nepoznate sile, on dolazi iz groba.“ (Jurić Zagorka, 2012: 159) Tajanstvena sila koja Neru potiče na djelovanje zapravo je glas njezine majke, lijepe Olge, koja je zbog požude grofa Vojkffyja prije deset godina navodno gorjela na lomači na Zvezdišću. Još jedno zajedničko obilježje dvaju ženskih likova mistična je povezanost sa ženskom traumom – vlastitom ili obiteljskom, koja im se javlja putem snova ili uzbuđenja na javi, što se više približavaju svojim otkrićima. Nerini životni ciljevi tako postaju osveta zbog majčine traumatične smrti te iskorjenjivanje praznovjerja kako bi zaustavila lov na vještice koje ne postoje u obliku u kakvom ih je zamislilo patrijarhalno društvo.

Angelina je imala ambiciju upisati doktorski studij, za što je dugo vremena skupljala hrabrost, jer je trebala uvjeriti ravnatelja Arheološkog muzeja da joj ustanova kojoj je doprinijela brojnim otkrićima financira barem polovicu iznosa, na što je ravnatelj izjavio: „Teška su vremena', izjavljuje on kao iz topa, dok se meni u glavi poput strijele zabija misao kako je u ovom, sad njegovu uredu nekoć vjerojatno sjedio netko s mudima, u neka još teža vremena, dok se gradila stvarnost koju smo naslijedili.“ (Šojat, 2023: 59) Ipak, Angelina se ne povlači, nego odlučuje ostati asertivna u svom zahtjevu: „'Sve je lako ako ima dobre volje', odgovaram mu s nevjerojatnom lakoćom. Smiješim se. 'Ne tražim da mi platite cjelokupni iznos', prekidam ga kako ne bismo baš sve vrijeme utrošili na njegovu jadikovku... Zadržljiva sam vlastitom glupošću, svojim jezikom koji je ponovno istrčao pred rudo... Smiješan je, očito mu je laknulo što nisam zahtjevana, što ne lupam šakom po stolu s grnčarijom u lomu, što nisam na vagu pravde stavila svoje istraživačke podvige i zatražila velikodušnost institucije u kojoj radim. Svejedno mi je gorko. Uvijek zbog sitnica.“ (Šojat, 2023: 60) Angelina se pokušala izboriti za sebe i to je veliki napredak, jer je dugo vremena odgađala razgovor s ravnateljem muzeja, zbog straha od neuspjeha i sukoba. Svjesna je svojih uspjeha i pohvaljuje samu sebe, što joj je uz toksičnog partnera i loš odnos s roditeljima, potrebnije više nego ikad. Angelinin podvig u svrhu karijernog napretka ne treba se promatrati kao još jedan neuspjeh, iako nije u potpunosti zadovoljna svojim nastupom.

Ako se za objašnjenje značenja riječi „emancipacija“ uzme definicija *online* Hrvatske enciklopedije Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža, koja je određuje kao „...stjecanje neovisnosti, osamostaljenje (emancipacija žena, emancipacija mladeži). – U pravu danas,

oslobođenje djece od roditeljskog prava ili skrbništva; postajanje punoljetnim i stjecanje poslovne sposobnosti“⁴, može se zaključiti kako je Angelina djelomično emancipirana – kao pojedinac i kao žena, dok se isto ne može potvrditi za kontesu Neru, čija se emancipacija ostvaruje isključivo kao ženska emancipacija. Angelina se financijski osamostalila te ne ovisi o roditeljskoj skrbi niti o partneru čime se potvrđuje njezina materijalna neovisnost i mogućnost upravljanja vlastitim životom, no kad je riječ o njezinoj emocionalnoj ovisnosti, može se razaznati kako uvelike ovisi o prisutnosti partnera, koja je u oba slučaja bila iznimno štetna za njezino mentalno zdravlje. Kao dobar primjer emancipacije može se istaknuti Angelinin otpor muškarcima na poziciji moći – ocu i šefu, čime odbija dopustiti da oblikuju njezinu životnu i profesionalnu sudbinu. Zaključno, Angelina je djelomično emancipirana te ne može doseći svoj puni potencijal i postati samosvjesna i snažna žena sve dok ne raskine s toksičnim obrascem partnerskih odnosa. Kontesa Nera kao pripadnica plemstva privilegirana je bakinim nasljeđem i društvenim položajem, iz čega proizlazi da se za njih ne mora izboriti, jer ekonomsku neovisnost nije primorana steći vlastitim radom. Nera je emancipirana isključivo u pogledu društvenog položaja žene, pružajući otpor muškarcima na položaju moći kako bi privela kraju okrutan lov na vještice, ne dopuštajući da silnici Dvojković, Krajačić i Galović oblikuju sudbine nevinih žena, a Skerlec, Vojkffy pa i Siniša utječu na njezine izbore i sudbinu, smatrajući se „gospodarem“ svoje volje.

4.4. Feminiziranost/maskuliniziranost

Nadežda Čaćinović u *Ženskom ključu* posvetila je odlomak uvriježenim ženskim i muškim karakteristikama: „Herbert Marcuse je, govoreći o novom valu feminizma, naveo društveno-povijesne osobine koji su se doživljavale kao muške ili ženske. Smatra da se u ženskim karakteristikama krije upravo revolucionarni potencijal: receptivnost, senzibilnost, nenasilnost i nježnost, postavljene su kao antiteza muškim osobinama: vlast i moć, agresivnost, represija i sl. (Čaćinović, 2000: 14-15) Prema Freudu, žensku stranu obilježavaju objektivnost i pasivnost, naspram muške aktivnosti.“ (Čaćinović, 2000: 17) Prema izdvojenom citatu, svojstva senzibilnosti, nježnosti i pasivnosti postavljena su kao oprečna vlasti, agresivnosti, moći i aktivnosti. Primjer koji opovrgava uvriježeni stav jest model odgoja grofice Suzane Ratkay, koja je odgajala unuku Neru na poprilično liberalan i napredan način za drugu polovinu

⁴ „Emancipacija“, enciklopedija.hr, pristup ostvaren 12. 5. 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/emancipacija>

18. stoljeća, koji se kosio s društveno normiranim rodnim ulogama: „Svojim odgojem nisam te sputavala već sam tvojem mladom umu pustila da se razvije slobodno... (Jurić Zagorka, 2012: 55) Zato sam te odgajala na čistoći zraka da ti bude duša i tijelo jako, da podnese prošlost i uzdrži budućnost. Zato sam te i naučila da se ne bojiš noću, da se ne plašiš ni živih ni mrtvih. Zato sam ti dala, umjesto društvenih propisa, slobodu da izoštriš svoj um, mjesto igračke uzde divljeg konja, mjesto lutke pištolj. Zato sam te odgojila ovakvu kakva jesi. I ne bojim se za tebe, Nero! Zlotvor će ti pasti u ruke... Moje kletve moraju ga nanijeti u tvoje osvetničke ruke.“ (Jurić Zagorka, 2012: 219) Grofica nije učila Neru da su senzibilnost i nježnost ženske osobine prikladne za djevojčice, već joj je umjesto igrački dala uzde divljeg konja i pištolj, što se čini prikladnije za dječake. Povrh svega, grofica potiče Neru na osvetu, što bi po svoj prilici zahtijevalo agresivno ponašanje, koje se također nije smatralo ženstvenim. Osveta postaje spomenik Nerine ljubavi prema baki, a naizgled krhka i nježna sedamnaestogodišnja djevojka pod utjecajem tragičnih okolnosti transformirat će se u ženu u potrazi za osvetom. Da je Nera svoj snažan karakter oblikovala po uzoru na bakin, svjedoči autoritativan grofičin nastup u kojem se suprotstavlja fanatičkoj sili praznovjernog suca: „Nikada! Prag moje kuće neće prekoračiti Krajačićeva vlast!... Da vidim tko će se usuditi oklevetati groficu Ratkay za vještičarenje?“ (Jurić Zagorka, 2012: 65) Slično tome, Nera će u razgovoru s ocem Smoleom o Kušenkinjoj sudbini izjaviti: „Ne dragi oče, to ja neću dopustiti. Vi uzalud prosvjedujete. Ja sam gospodar!“ (Jurić Zagorka, 2012: 57) Vrijedi istaknuti kako se Nera za naglašavanje svog moćnijeg položaja koristila imenicom u muškom, a ne ženskom rodu. Nadalje, Nera je imala običaj često izjahati sama i naoružana, kao što je učinila kad je željela provjeriti sastaju li se uistinu vještice na križanju kod Svetog Žavera kako bi ljudima poslale noćne more: „Izgledala je kao kakva junakinja što vodi vojsku. Muški klobuk pojačao je u njezinom licu crtu muškaračke odvažnosti.“ (Jurić Zagorka, 2012: 71) U ovoj rečenici ističu se tri pojave: žena može biti junakinja koja vodi vojsku, može nositi muške odjevne predmete, a i biti odvažna poput muškarca. Zagorka je dobro učinila što nije upotrijebila pridjev „muške“, jer bi time odvažnost označila kao osobinu koja pripada isključivo muškarcima, dok pridjev „muškaračke“ ostavlja mogućnost da se odvažnost iznimno pripíše ženi koja posjeduje maskulinizirane osobine. Treba istaknuti i izjavu kočijaša grofice Ratkay koji se okrenuo protiv svoje gospodarice i svjedočio protiv Nere. Kao dokaz njezine vještije moći naveo je: „Ona je bila kuražnija od nas muškaraca i nije se nikad ničega bojala, a, molim, svi znaju da su žene strašljivije.“ (Jurić Zagorka, 2012: 258) Dakle, nemoguće je da obična žena bude hrabrija od muškarca i ne boji se ničega, a neustrašivost mogu dobiti samo od vruga, koji je muška figura s kojom sklapaju ugovor i prodaju joj dušu. Dakako, osim ako kočijaš nije htio namjerno

napakostiti Neri kako bi sa sebe odagnao sumnju, onda mu se praznovjerje ne može prišiti, ali kukavičluk može, koji je, paradoksalno, smatrao ženskom osobinom. Neru je osim inteligencije krasila i nesvakidašnja ljepota. Kapucin je pri dolasku u grofičin Crveni dvor iza sebe začuo odlučan, ali sladak ženski glas kontese Nere. Nerin glas opisan je kao odlučan, ali sladak, čime se ukazuje na njezinu snagu, ali i ženstvenu crtu karaktera. Fizička ljepota Nerin je dar koji će ubrzo postati prokletstvo: „Lijepo ovalno lice s finim, odrješitim nosićem srdačno mu se smiješilo, a velike oči, crne poput noći i duboke poput svemira, gledale ga pronicavo. Po čelu i oko sljepoočica lepršali su joj gusti pramenovi čudne pepeljaste boje i tako se napadno odražavali od baršunastog crnila očiju da je kapucin gotovo zaboravio na ono zbog čega je došao.“ (Jurić, 2012: 32) Fizički opis Anice i Angeline nije naglašen u *Rogusu*, zbog toga što njihova ljepota nema važnu funkciju u radnji romana. Nera je zbog svoje ljepote postala predmet neželjene požude, koja je utjecala na razvoj radnje romana. Dar ženske ljepote u Nerinom slučaju postaje prokletstvo koje je dobila u obiteljsko nasljeđe od svoje majke, lijepe Olge koja je pokušala pobjeći grofu Matiji Vojkffiju, koji pokušava učiniti isto njezinoj kćeri i upropastiti joj život svojom nastranom opsesijom. Zaključno o rodnim osobinama, treba istaknuti Nerin preobražaj do kraja romana. Nakon razvrgavanja zaruka sa Skerlecom koji se nije htio zamjeriti Siniši za kojeg su smatrali da je Nerin otmičar, Nera je čeznula za figurom zaštitnika: „Da imam sada dragog brata! On ne bi sada legao spavati. Pošao bi u noć da nade mog otmičara, stao bi mu licem u lice, trgnuo bi mač i osvetio me.“ (Jurić Zagorka, 2012: 140) Kad je Nera prvi put završila u tamnici, oplakivala je svoju sudbinu i nesreću, čekajući da netko dođe po nju i spasi je: „Kontesa Nera pa u tornju?! To je ludost“, pomisli ona. "Užasna ludost! Oni će doći po mene! Oni moraju doći po mene!" (Jurić Zagorka, 2012: 237) Prijelomna točka bila je otkriće da je njezina baka izgorjela u Crvenom dvoru, koji su nakon Nerinog bijega s lomače zapalili bijesni građani i građanke. Odlučila je spasiti samu sebe i razotkriti sve koji su joj nanijeli zlo kako bi dobila zadovoljštinu: „Ja ne tražim da mi tko pomogne. Meni nije do toga da pobjegnem Krajačićevu bijesu i svojoj smrtnoj osudi. Imam drugi cilj života.“ (Jurić Zagorka, 2012: 426) Nera je uništila svoje lice kako bi se učinila neprepoznatljivom i lakše djelovala iz sjene u samoborskom dvorcu. Iz uloge žrtve preobražava se u vlastitog zaštitnika te svoje spasenje ne pripisuje tuđoj milosti, što potvrđuje novi smjer u razvoju ženskog lika u hrvatskoj književnosti.

Beauvoir je u poglavlju „Društveni život“ pisala o odijevanju žene koje „ima dvostruki značaj: namijenjeno je očitovanju ženina društvenog dostojanstva (njezina životnog standarda, bogatstva, miljea kojemu pripada), a istodobno je konkretizacija ženske narcisoidnosti. Ono je

njezina uniforma i njezin ukras.“ (Beauvoir, 2016: 566) Da je moda imala značaj u životu plemstva potvrđuju detaljno opisane Nerine raskošne odjevne kombinacije, a ponešto, ali svakako manje pozornosti pridavalo se grofici Čikulini, Auersperg te kontesi Terki, što znači da je u kreiranju identiteta glavnog ženskog lika fizički izgled bio značajan i u odijevanja: „Gosti su s velikim štovanjem pozdravljali groficu Ratkay, a s ushićenjem lijepu bogatu njezinu unuku koja je u odjeći od ružičaste svile naličila vili. Preko ružičaste svilene odjeće prebacila je mrežu satkanu od bijelih kružića. Čudna tunika bijaše obrubljena resama od pravih bisera. Na glavi joj se isticala ružičasta parta opšivena biserom i smaragdima, a kose spletene u dvije pletenice visjele su gotovo do koljena.“ (Jurić, 2012: 90) Osim lica i odjeće, ženske likove određuje i privlačnost njihove tjelesne građe: „Kad uđe u pubertet, budućnost ne samo da se približava, nego se smješta u njezino tijelo.“ (Beauvoir, 343) Ovaj je citat iz poglavlja „Djevojka“ neprimjeren za dob ženskih likova, no sadržajno se uklapa u percepciju ženske vrijednosti koja se nalazi u fizičkom izgledu. Neri je ljepota prokletstvo, a Terki sredstvo kojim pokušava pridobiti Sinišu, podsjećajući ga na to koliko je lijepa. Terka vlastitu vrijednost pokušava dokazati isključivo naglašavanjem izvanjskog izgleda. Suprotno Terki, Nera svoje tijelo ne smatra svojom jedinom vrijednošću, kao ni Siniša, koji ističe njezinu snažnu osobnost. Zbog toga mu na kraju romana nije bilo važno što si je uništila lice kukoljem, a Barica zaključuje kako je onda stvarno voli, kad mu nestanak njezine ljepote nije važan. Nera si je oduzela pravo na obilježje vlastite ženstvenosti koje ju je činilo važnom u očima drugih, no niti u jednom dijelu romana ne može se sa sigurnošću potvrditi da je njezina ljepota imponirala njoj samoj. U lovu na vještice i pravdu, Nera nema kada razmišljati o ritualima uređivanja, niti tijekom svog utamničenja u tornju žali gubitak svoje ljepote, već žali gubitak svoje ljudskosti, što je izdvaja od ostalih ženskih likova u romanu. Kad je uvidjela da zbog svoje ljepote privlači pozornost istih agresora koji su joj ubili majku, odlučuje ju uništiti kako bi mogla ispuniti svoj životni cilj. Ženski je identitet kod Zagorke dvojak ugrožen: Nera mora skrivati svoje svjetonazore od gradskih moćnika, a onda i ljepotu od seksualnog predatora grofa Matije Vojkffyja kako ne bi nastradala, izgorjela na lomači ili bila seksualno iskorištena protiv vlastite volje, točnije silovana.

Beauvoir o vrednovanju fizičke ljepote kod intelektualke u poglavlju „Neovisna žena“ navodi: „Neovisna žena – a osobito intelektualna koja promišlja svoj položaj – patit će kao ženka od kompleksa manje vrijednosti. Ona nema vremena posvećivati svojoj ljepoti toliko pomnu njegu kao koketa čija je jedina briga zavođenje. Može do mile volje slijediti savjete stručnjaka, na polju elegancije bit će uvijek amaterka.“ (Beauvoir, 2016: 721) Beauvoir nije

nužno u pravu, jer i neovisne intelektualke mogu jednako dobro brinuti o svojoj ljepoti kao i zavodnice. Žene su oduvijek znale balansirati u više uloga odjednom, pogotovo otkako su se emancipirale. Ipak, postoje slučajevi u kojima Beauvoir može biti u pravu, a na tom je tragu i Angelina. Da ne brine mnogo o ritualima uljepšavanja, jer za njih nema vremena niti ih smatra važnima, svjedoči to što se u cijelom romanu spominje samo citat: „Smijem se pred ogledalom dok na trepavice pokušavam nanijeti maskaru koja se presušila... Mislim da se u baroku pilo pivo. U daleko većim količinama nego vino, govorim samoj sebi, svome odrazu, trepavicama, koje ne izgledaju ništa ženstvenije.“ (Šojat, 2023: 73) Prijateljica Jasna prigovara joj što još uvijek boji kosu u „semafor crvenu“ boju, koja odavno nije u modi. Jasna je pak primjer da intelektualnost i koketnost mogu biti ujedinjeni u jednoj ženi, jer je na posve drugom spektru feminiziranosti u odnosu na Angelinu, koja svojim navikama izlazi iz uvriježenog okvira feminiziranosti i čini se da se zbog toga ne osjeća nezadovoljnom, no ponekad će uputiti poneki komentar na račun Jasnine potrebe za uljepšavanjem i zadržavanjem mladolikosti, o čemu će biti riječ u šestom poglavlju o ženskim odnosima. Posljednji citat kojim će se zatvoriti potpoglavlje o ženstvenim i muževnim osobinama jest: „Ženstvenost znači pokazati se nemoćnom, lakoumnom, pasivnom i poslušnom.“ (Beauvoir, 2016: 349) Kontesa Nera i Angelina ni u ovom slučaju ne ispunjavaju društvene rodne stereotipe. Nisu nemoćne, jer same aktivno rješavaju vlastite probleme i ne čekaju da ih netko spasi. Intelektualni monolozi visoke razine potvrđuju da nisu lakoumne, dok djelovanje u svrhu osvjetljavanja najmračnijeg dijela ženske povijesti i vlastitog podrijetla negira predviđenu pasivnost, a poslušnost postaje prijeporna točka u njihovom odnosu s muškarcima, kojima se suprotstavljaju na romantičnoj, karijernoj (u Angelininom slučaju) i obiteljskoj razini, kako će se prikazati u petom poglavlju rada o muško-ženskim odnosima.

4.5. Percepcija ljubavi i braka

Analiza stavova ženskih likova o ljubavi i braku važna je zbog toga što su dobar primjer izbora ili percepcije vlastitog položaja u odnosu na muškarca u privatnoj domeni. Simone de Beauvoir u poglavlju „Udana žena“ smatra da neke žene „U braku traže ekspanziju, potvrdu svoje egzistencije...“ (Beauvoir, 2016: 443) Angelina je pravi primjer za izdvojeni citat. Objašnjava kako se odmah po završetku studija udala za Stjepana, jer joj je njegova ponuda za brak bila potvrda za vlastitu vrijednost. Kasnije će joj se nedostatak samopouzdanja obiti o glavu, a neće ga moći razvijati ni u idućoj vezi u kojoj će njezine potrebe ponovno biti

zanemarene: „Nikad se nismo držali za ruke', emotivno sam prekinula njegov znanstveni ushit... Nasmiješila bih se, čak nasmijala, da mu se pogled nije smračio do posvemašnjeg prezira, da se nije okrenuo i otišao po svoje prijenosno računalo, da nije za blagavaonički stol sjeo kao da me nema... Za njega me doista nije bilo.“ (Šojat, 2023: 78) Jakov tijekom romana otvoreno omalovažava Angelinu, naziva je ludom, indirektno joj govori da je preglupa da bi mogla shvatiti njegova kompleksna znanstvena razglabanja o fizici te ju tretira kao cimericu s kojom dijeli životni prostor i stanarinu, a ne partnericu. Angelina je u pravu kad zaključuje: „Budući da me za njega od tog trenutka više nije bilo, nisam mu mogla reći da ova naša priča, ovo u čemu jesmo, nema ni trunčice strasti, nego je sve sazdana od razboritih odluka, od poteza koji više podsjećaju na udruživanje dviju tvrtki nego na vezu dvoje ljudi.“ (Šojat, 2023: 78) Zbog toga je razumljivo zašto je Angelina razvila negativan pogled na ljubav: „Pomislila sam kako je ljubav precijenjena, preuveličana kategorija, kako sasvim solidno možemo bez nje.“ (Šojat, 2023: 78)

Citat „Više-manje prikriveno, njezina mladost troši se u očekivanju. Ona čeka Muškarca“ (Beauvoir, 2016: 343), također je problematičan u vidu ženskog položaja. Premda se radnja romana *Kontesa Nera* odvija 1740-ih godina, kada je čekanje Muškarca bila sasvim uobičajena praksa, a brak kruna ženinog života. Ipak, zbog stava o braku kakav imaju Nera i njezina baka grofica Suzana Ratkay, takav se stav kasnije može smatrati pogrešnim i zastarjelim, jer lik kontese Nere postavlja nove standarde u fikcijskom svijetu 18. stoljeća. Evo kako je grofica Ratkay oslobodila Neru uvriježene ženidbene prakse pripadnika plemstva: „Radi, dijete moje, kako znaš. Neću ti nikoga nametnuti. Koga odabereš, za tog se udaj... Biraj po volji čovjeka i vrijeme.“ (Jurić Zagorka, 2012: 55) Sukladno liberalnom odgoju grofice Ratkay, Nera razvija vlastiti pogled na ljubav i brak: „Ona mora da je velika, strašna, ona mora pustošiti, osvećivati, ubijati... Moje srce sniva o junacima, a ovo su ljudi koji čekaju časti i imenovanja.“ (Jurić Zagorka, 2012: 140) Nera je raskinula zaruke s bratićem Ivom Skerlecom zbog različitih svjetonazora – Ivo je štitio svoj ugled i budućnost, a Nera svoje uvjerenje, Ivo ne shvaća ono što je njoj važno niti je želi braniti pred zagrebačkim sudom. Ivo je više brinuo o svojoj časti i naslovima, nego o Neri, koja je sanjala o „smjeloj ljubavi, koju čine odvažne, vratolomne žrtve“. (Jurić Zagorka, 2012: 137) Jasno je da se njihove vrijednosti i stavovi uvelike razlikuju, a Nera je upravo zajedničke vrijednosti smatrala dobrim temeljem bračnog odnosa, čime je Zagorka kreirala lik žene koji je bio daleko ispred svog vremena u 18. stoljeću, kad su preduvjeti uspješnog aristokratskog braka bili plemićki položaj, bogatstvo i društveni ugled.

Beauvoir u poglavlju „Udana žena“ navodi: „Sudbina koju društvo tradicionalno nudi ženi jest brak. Većina žena još i danas su vjenčane, bile su vjenčane, pripremaju se za brak ili pate što u njemu nisu. Žena se definira s obzirom na brak, bilo da je frustrirana, revoltirana ili čak ravnodušna prema toj instituciji.“ (Beauvoir, 2016: 439) Promotivši ljubavni status i percepciju braka ženskih likova u oba romana, može se zamijetiti kako se njihove vizije suprotstavljaju. Angelina brak smatra „glupom ženskom žudnjom za prstenovanjem“, (Šojat, 2023: 36) kojoj podliježe i sama, uzalud se nadajući da će joj Jakov za osam godina veze darovati prsten, no umjesto toga joj za rođendan kupuje mikser u trgovini koja se nalazila u sklopu zgrade u kojoj su živjeli. Angelinina prijateljica Jasna u neprestanoj je potrazi za onim pravim te ju ne obeshrabruju česta razočarenja. Iako su Angelina i Jasna u potpunosti različiti karakteri, zajednička im je nemogućnost prihvaćanja činjenice da im nije potreban muškarac kako se ne bi osjećale usamljeno i pronašle sreću. Nera je sigurna da će se udati tek onda kad prepozna muškarca s kojim će dijeliti iste vrijednosti te će ju voljeti i poštivati, dok je hljebarica i udovica Barica Cindek jednako napredna kao Nera, tvrdi da će se opet udati ako nađe čovjeka kakvog želi. Citat „Ja sam najskuplja roba u svom dućanu, dragi moj“ (Jurić Zagorka, 2012: 350), ukazuje na to da je Barica svjesna vlastite vrijednosti koju ne određuje muškarac. Barica je također moderna žena ispred svog vremena, samopouzdana je i financijski neovisna, bira partnera po vlastitoj volji, jer raspolaže vještinama koje joj osiguravaju pristojan samački život te se ne opterećuje pronalaskom prikladnog muža jer ga ne smatra neophodnim. Zaključno, Nera se ne želi što prije udati, voli svoju neovisnost i slobodu, dok je Angelina u braku vidjela svoj spas i utočište, potvrdu vlastite vrijednosti zbog koje će zaboraviti na nedostatak vlastitog samopouzdanja. Ako je netko oženi, to znači da dovoljno vrijedi da bi je netko poželio: „Naposljetku joj kažem da ne znam, da sam se za Stjepana udala možda zato što sam bila sretna da se netko želi oženiti mnome, zato što sam oduvijek bila iskompleksirana, nesigurna u sebe, pa mi se brak doimao poput čina posvajanja, svjedočanstvo da ipak nisam za baciti, ni za što, dokaz da ipak nešto vrijedim, jer netko želi provesti život sa mnom sve do trenutka kad nas smrt bude rastavila.“ (Šojat, 2023: 54) Valja zaključiti kako smještenost lika u povijesnom trenutku ne određuje ispravnost percepcije ljubavi i braka, jer je za pretpostaviti kako je ženska vizija vlastitog položaja u gotovo svakom slučaju gora u 18., nego 21. stoljeću, što u romanu *Kontesa Nera* nije bio slučaj.

4.6. Tip vještice iz popularne kulture

Primjer koji u romanu oslikava popularan prikaz vještice sadržan je u likovima građanki babe Jane i babe Urše. Njihov fizički opis istovjetan je izgledu vještica iz bajki za djecu: „Iza plota pomolila se doista dva gadna i stara ženska lica: jedno suho, duguljasto i zašiljeno, a drugo okruglo, mesnato, s jednim zažmirenim okom... Proklete su ove babe. Cijeli svijet na Griču i po selima dršće pred njima.“ (Jurić Zagorka, 2012: 372) Treba istaknuti da su jedine „prave“ vještice u romanu opisane kao ružne i pakosne starice, dok su nevine žene, dakako, mlađe i ljepše, izgarale na gričkoj lomači. Identitet vještice tako postaje određen ne samo unutarnjim, nego i izvanjskim zlom koje se demonstrira kao ružnoća. Lynn Botelho u svom radu *Old women and sex: fear, fantasy, and a defining life course in Early Modern Europe* analizira djela njemačkog slikara Hansa Baldunga, čije slike sadržavaju prikaz ženskog starenja i stereotipa o vješticama. Botelho smatra da je Baldungov prikaz stare žene izravno povezan s ranonovovjekovnim asocijacijama postmenopauzalnih žena s vješticama i neplodnošću. Baldungove dvije slike „Začarani mladoženja“ i „Vještičji sabat“ prikazuju vještice različite dobi. Stara vještica naslikana je uz zrele i mladolike vještice, što ipak ukazuje na to da je vještica mogla biti bilo koja žena, ne samo stara i ružna „baba“. Ipak, tipičnim i najopasnijim vješticama najčešće su bile smatrane starije žene. (Botelho, 2015: 193) Botelho razmatra moguće uzroke takvog stava pa zaključuje kako su čestite žene u ime Boga unutar kršćanskog društva rađale i hranile djecu te se izravno povezivale s plodnošću, koja se ne odnosi samo na majčinstvo. Obične žene koje su živjele prema kršćanskim vrijednostima, nastojale su pridonijeti procesu stvaranja života na različite načine, a jedan je od njih bio i pripremanje hrane kojom su hranile obitelj. Demonske žene ili vještice nastojale su zaustaviti proces stvaranja života: zgrušavale su kravlje mlijeko, kvarile maslac, bacale uroke na trudnice, uzrokovale bolesti i smrti novorođenčadi i djece i sl. Vještice su bile razorna, uništavačka sila, anti-kućanice i anti-majke. (Botelho, 2015: 194)

Jesu li baba Urša i Jana uistinu bile vještice? Gračanin u poglavlju „Vještičja posla na hrvatski način“ spominje pokrajinsku crkvenu sinodu održanu 1611. u Trnavi na kojoj su bili propisani „čarobnjački postupci protiv kojih su svećenici morali nastupati... U tom se zaključku govori o bajanjima, čaranjima, proricanjima, gatanjima, hiromanciji ili proricanju iz dlana te o praznovjernim vidanjima bolesti i rana tajnovitim riječima i znacima koji se čine u određeno vrijeme i mjesto, odnosno uopćeno, o čarobnjačkim zlotvorstvima (maleficia)... Njima treba pribrojiti i trovačko vraćanje.“ (Gračanin, 2017: 43) Urša i Jana savjetovale su

zagrebačke građane koji su ih posjećivali u njihovoj kolibi i njihove usluge plaćali novcem. Urša, najglasovitija vračarica na Griču jednu je mladu ženu savjetovala: „Uzmi mače što se iskotilo na veliku subotu, zakolji ga i iscijedi mu krv, onda uzmi krv i pođi onim putem kojim ti muž ide k svojoj dragoj, poškropi taj put mačjom krvlju. Kad ti muž bude opet došao k dragoj, s pola će se puta vratiti k tebi.“ (Jurić Zagorka, 2012: 169) Postupak koji opisuje Urša istovjetan je čarobnjačkom zlotvorstvu opisanom u prethodnom citatu. Stari i mladi, bogati i siromašni Gričani pohodili su babe kako bi čarolijama riješile njihove probleme - nevjernog muža, krtice koje uništavaju zemlju ili žuticu. Varale su naivne Zagrepčane za novac jer mačja krv ne može spriječiti namjeru nevjernog muža, rezanci koje je zamijesila mlada snaha u bračnoj noći neće rastjerati krtice, a čarobna tekućina neće izliječiti žuticu. Iako Urša i Jana djeluju poput pravih vještica, njihova financijska dobit ukazuje na to da vještice ipak ne postoje te da su razvile dobar biznis i ostvarile veliku zaradu. Zagorka je tako izjednačila muškarce koji vode sudske procese i spaljuju vještice, s „pravim vješticama“. Nera je tijekom suđenja izravno optužila bijesnog Krajačića i njegovu svitu da je financijska dobit veća, što je više optuženih žena: „Vještica nema, niti ih je bilo. Samo ih vi stvarate, a vaši džepovi znaju i zašto.“ (Jurić Zagorka, 2012: 272)

U *Rogusu* Angelina također promišlja o prikazu vještice u popularnoj kulturi: „Pred očima mi se ukazuje ilustracija iz knjige bajki koju sam kao djevojčica imala: grbava starica u crnom s crnom mačkom na leđima, vještica koja kani pojesti Ivicu i Maricu čim se ugoje, vještica kojoj Ivica pruža pileću kost kako bi je zavarao, uvjerio je da su on i sestra premršavi da bi bili skuhani...“ (Šojat, 2023: 125) Citat potvrđuje prikaz vještice kao ružne i zlokbne starice. Treba istaknuti kako je gotovo 300 godina ranije, pisar Stjepan Špišić zamislio vješticu na jednak način i sanjao „ružna ženska lica unakažena đavolskom mržnjom.“ (Šojat, 2023: 50) Čini se kako je Botelho bio u pravu kad je rekao da je prevladavajući tip vještice starija žena, koja više ne posjeduje moć reprodukcije potomaka i time se odbacuje kao beskorisna društvu, uz prišivanje dodatnih negativnih osobina, kao što je ljubomora na druge žene i muškarce zbog nemoći koju donosi starost. (Botelho, 2015: 194) Nadovezujući se na izvanjski izgled, može se zamijetiti kako percepcija vještice zapravo odgovara idealu kalokagatije. Zlo se povezuje s ružnim, kao što se dobro povezuje s lijepim. Kako bi se društvo još više uvjerilo u prvotnu predodžbu vještice, zlom i ružnom pridružio se strah te zajedno tvore mračnu trijadu koja lako manipulira psihologijom mase. Ljudi se boje svega što je nepoznato, a fenomen vještice kao moćne čarobnice i vražje družice ljudima je predstavljao njihove najveće strahove: patnju, bolest, ružnoću, pakao i smrt.

4.7. Anica Pavković i Nera Keglević: tip žrtve lova na vještice

Anica u romanu *Rogus* i kontesa Nera u istomenom romanu središnji su likovi koji bivaju nepravедно optuženi za vješticharenje. Prije nego što se usporede motivi svjedoka koji su ih optužili, treba se prisjetiti njihovog podrijetla i fizičkih obilježja. Anica je pripadala sloju seljaštva i živjela u Čepinu zajedno sa svojim suprugom. Svjedokinje su u svojim iskazima navodile kako su njihovi sinovi odvodili Aničine konje, krave i koze na ispašu, nakon čega ih je liječila crvotočnicom, stoga se može zaključiti kako se u slobodno vrijeme bavila brigom o životinjama, potencijalno spravljanjem mliječnih proizvoda i travarstvom te da je bila u stabilnom financijskom stanju. Sudeći po neprimjerenim reakcijama sudaca koji su promatrali Aničino svlačenje u potrazi za đavoljim pečatom, Anica je bila žena istaknute fizičke ljepote, koja kao ni brojne druge optuženice nisu mogle izbjeći nastrano seksualiziranje tijela tijekom procesa torture. Premda je Anica bila pod sumnjom počinjavanja maleficija zbog zavisti koju je navodno osjećala prema bogatstvu Živana Vučinića, zapravo je imala sve uvjete da Živan osjeća zavist zbog Aničinog položaja. Kontesa Nera pripadala je plemićkom društvenom sloju te se njezin lik temelji na povijesnoj ličnosti nadograđenoj maštom autorice, stoga se njezin slučaj ne može pomno analizirati kao Aničin, čija priča ima znatno manji udio fikcije u odnosu na faksiju. Ipak, Anica i Nera dijele nekoliko sličnosti kao primjeri tipa žena koje su najčešće bile optužene za vješticharenje. Neupitno je da je Nera kao bogata nasljednica uživala plemićke privilegije, a zbog svoje ljepote bila je nadaleko poznata u zagrebačkom društvu, zbog čega je bila jednako omražena, koliko i voljena.

Treba obratiti pozornost na motiv ženskog pogleda koji se ističe kod Anice, Angeline i Nere. Pisaru Stjepanu Špišiću učinilo se kako je u Aničinih očima vidio mudar pogled kakav je imala njegova pokojna supruga Angela koja je preminula od kuge: „Uznemirio me je njezin dolazak, što zbog straha koji se nazirao u njezinim očima, koje su i dalje bile drzovite... Odista kratko pomislih kako su optuženičine oči samo prividno nalik na dobre, skrušene oči moje upokojene Angele, jer u ovim je očima bilo nečeg drčnog, pobunjeničkog, u čemu, usprkos teškim fiscusovim riječima, nisam uspio dokučiti ni nagovještaj bilo čega zlog... kako mi se u prvi mah čini, i mudar i svevideći.“ (Šojat, 2023: 141) Anica će u sljedećem životu u Angelininom tijelu u Igorovim očima prepoznati „zaprepaštene, užasnuto žalosne oči“ koje su joj odnekud poznate, oči pisara koji je jedini u prostoriji osudio strahovit čin nasilja. (Šojat, 2023: 148) U Aničinom i Angelininom slučaju oči imaju ulogu „prozora duše ili opni prepoznavanja“ (Šojat, 2023: 187) i metafizičkog povezivanja ljudskih bića. U Nerinom slučaju

ženski pogled najprije ima negativne konotacije. Kad se Jelica Kušenka onesvijestila od bolova izazvanih mučenjem, Krajačić je zapovijedio da se Nera okrene zidu kako ne bi Luciferovim očima davala Jelici snagu. Kasnije je izmučena Jelica napokon potvrdila optužbe, no samo zato što su je posjeli na konja, a ne zato što se Nera okrenula kako je ne bi mogla gledati u oči. Krajačić je likovao jer je smatrao da je bio u pravu. U drugom slučaju, Nerine crne, sjajne oči Siniša nije tumačio kao vražju čaroliju, već je u njima tražio izvor svoje romantične opčinjenosti. Muškarci su u ženskom pogledu vidjeli ono što su osjećali i što su željeli vidjeti te su ih sukladno tome označili vješticama ili običnim ženama čija je jedina čarolija bila njihova ljepota.

Osim ženskog pogleda, kao važan motiv ističe se kosa glavnih junakinja. Angelina će nakon još jednog nemirnog sna iz grla izvući „nevjerojatno dugu dlaku, vlas tamne, mrke kose. Podižem je ispred sebe i u čudu gledam tu vlas koja nije moja.“ (Šojat, 2023: 188) Stoga se može zaključiti kako je Anica imala crnu kosu, a simbolika crne boje nije ništa bolja od simbolike crne mačke koja se povezivala s vješticama. Crna boja glasnica je zla, tame, smrti i žalosti. Angelina je svoju kosu bojala u jarkocrvenu, a u jednom dijelu romana komentira simboliku crvene boje: „Crvena je boja strasti“, kažem joj. Crvenom dragom i poludragom kamenju uvijek su se pripisivale najrazličitije moći suštinski vezane uz seksualnost... Strast, koju kršćanstvo poistovjećuje s paklom...“ (Šojat, 2023: 91) Zasiurno nije slučajnost da je Angelina u idućem životu bila privržena crvenoj boji koja je simbolizirala strast, vatru i seksualnost, u kršćanstvu istovjetne paklu u koji su željeli poslati nevine žene koje su izgarale na lomači. U Nerinom slučaju boja vještice kose bila je pepeljasta. Kad su je nasilno svlačili prije torture, duga kosa joj je pala niz ramena: „Krajačić se uplaši, jer stare knjige kažu da vrag svojim omiljenim službenicama da dugu kosu kako bi se u nju mogao sakriti.“ (Jurić Zagorka, 2012: 288) Mikica Smernjak dodatno je huškao praznovjernog Krajačića i objašnjavao mu kako prave vještice imaju pepeljastu boju kose jer se „vrte oko ognjišta i pepela i sipaju ga po tuđim pragovima, pepeo je žig vještica.“ (Jurić Zagorka, 2012: 288) Zbog navedenog može se pretpostaviti da je idući korak bio lišavanje optuženica obilježja ženstvenosti odsijecanjem njihove kose. Lakše je prezirati žrtve kad više ne liče na ljudska bića, a tragovi nekadašnje ljepote su izbrisani, što objašnjava ulogu torture. Slično je razmišljala i Anica/Angelina prisjećajući se odsijecanja kose u snu: „...kako bih bila još manje čovjek... kako bi s mene svukao i posljednji trag ljepote.“ (Šojat, 2023: 187) Element koji je izostao u Nerinom slučaju, a sablažnjava čitatelja Aničine/Angelinine priče jest nastrana erotizacija torture: „Evo ga, đavolji pečat!“ osmjehuje se henker kao da je dukat pronašao. Dojma sam da zapravo zuri u

dojku, da mu oči bježe, pogled luta prema obloj bjelini i ružičastoj bradavici... Pogledavam suca Čačkovića, koji zadovoljno kima i ispušta zvuk nalik na tiho režanje ili stenjanje... Pogledavam zamjenika suca, plemenitog Relića, koji samo sjedi i zuri dok mu oči čudnovato iskre kao u sladostrasti.“ (Šojat, 2023: 171) Nije potrebno tumačiti historiografske znanstvene studije koje bi potkrijepile istinitost izabranog citata. Promisli li se o izgledu sprava za mučenje kao što je konj/piramida namijenjena razaranju ženskog spolnog organa, jasno je da su izumitelji sprava i sami morali biti seksualno nastrani, kao i oni koji su mirno promatrali njezinu primjenu.

Ako se usporede optužbe protiv Anice i Nere, također se mogu zamijetiti zajedničke točke. Anicu je prijavio susjed Živan Vučinić, optuživši je za neuspješno liječenje žene i djece koja su umrla nedugo nakon Aničinog djelovanja, iako se naglašava kako su mu dvije kćeri preminule od velikih boginja, a dvoje djece uspješno je izliječila. Jasno je kako su svjedokinje koje je Živan doveo za godinu dana bile podmićene ili zastrašene, jer bi ih sigurno poveo sa sobom na prvo suđenje, no ovog je puta htio biti siguran da Anica neće ponovno izbjeći lomaču. Kako su dijelovi Aničinog suđenja utemeljeni na povijesnom dokumentu, ne objašnjava se pravi Živanov motiv zbog kojeg je optužio Anicu, niti ga je autorica fikcijski nadopunila. Kako je u slučaju kontese Nere riječ o fabuli u kojoj se miješaju faksija i fikcija, čitatelji imaju uvid u prave motive onih koji su svjedočili protiv Nere. Spašavanje Jelice Kušenke koja je trebala gorjeti nakon svoje majke, ljubomora plemkinja, osveta poniženih muškaraca i strah poznanika od sjene sumnje koja bi nakon njihove gospodarice mogla pasti na njih, doveli su Neru do tamnice. Kako je progovaralo više ljudi, teretilo ih se za više zločina. Obje su bile optužene zbog sumnjivog liječenja djevojčica koje su gotovo bile na samrti. Nera je ozdravila unuku svog kmeta Miška koja je bila kost i koža. Čarolija koju je Nera navodno upotrijebila zapravo se sastoji od velike količine hranjivih jela kojima je djevojčica povratila izgubljenu snagu. Aničin slučaj posebno je bizaran, jer je Živanovoj kćeri Mari dala da pije iz vrča iz kojeg nitko nije pio za vrijeme kuge koja je harala Osijekom i okolnim područjem. Jasno je da su svjedoci davali lažne iskaze kako bi optuženici mogli izbrojati što više počinjenih maleficija. Obje su optužene za liječenje koje je rezultiralo bolešću ili smrću, ubojstvo djece, činjenje štete ljudima te sklapanje saveza s vragom. Anica nije imala *procurator* odnosno branitelja, kao ni Nera, na kojeg je svaka optuženica polagala pravo, što je otvaralo više prostora za manipulativno usmjeravanje sudskog procesa. Tako je Živanova izmjena svjedočanstva prošla nekažnjeno, jer suci nisu vodili računa o detaljima. Kasnije je sudac pisaru šapnuo da ne zapisuje njegova pitanja, već samo Aničine odgovore jer će tako izgledati kao da je sama sve priznala, a ne da je

torturom iz nje iskamčeno priznanje. Malverzacija procesa u slučaju kontese Nere očituje se u Krajačićevom zanemarivanju potencijalnih svjedoka koji bi potvrdili Nerinu obranu, uzeo je u obzir samo one koji su pridonijeli optužbama. Još jedna sličnost može se pronaći u prekomjernom konzumiranju alkohola muškaraca koji su prisustvovali njihovom suđenju. Grabanti koji su pomagali krvniku pronalazili su olakšanje u alkoholu, upitno je je li im smanjena percepcija olakšavala fizičko zlostavljanje žena ili bi zbog alkohola još više podivljali.

Obje su optuženice tijekom suđenja zauzele ponosan stav, što svjedoči o njihovoj hrabrosti i snazi volje, iako su im oduzeli pravo na obranu. Ipak, Nerino vikanje na suca da je odveže i pusti kući na vrijeme, jer će ga inače stajati glave, čini se odviše idealistično i maštovito. Kad je postala svjesna da je ovo njezin kraj, Nera je održala svoj najsnažniji monolog u romanu: „Gospodo“, okrene se prema ostalom sudbenom povjerenstvu, „zar je moguće da ste baš svi koji ste ovdje slijepi kao ovaj čovjek i da baš svi mislite glavom ovog luđaka? ... Preda mnom stoji zaglupljeno sudbeno povjereništvo, iza mene nesmiljeni krvnik s grabantima... Razderat će mi mlado tijelo, živu će me zdrobiti, a živo meso ispeći bakljama. Učinit će od mene kljasti stvor, i Nera Keglević će nestati. Ostat će samo klupko mesa sa zdrobljenim kostima. Ali iz mojih ustiju nećete čuti ono što želite. Nera neće nikada priznati ono što nije istina samo zato da je ne mučite. Još jednom vam velim: Nisam vještica, jer vještica nema. Ima zlobnih ljudi i glupih sudaca! A sad možete činiti sa mnom što vas je volja. Ja ću šutjeti i trpjeti, trpjeti i umrijeti.“ (Jurić Zagorka, 2012: 289) Je li takav monolog bio moguć u pravim, povijesnim okolnostima? Ne. Ne bi joj dali da govori ako je nitko nije ništa pitao, a pogotovo ako vrijeđa suce. Njezin prijeteći i junački monolog nema svrhu u sudskom procesu i ne doprinosi optužbama ili priznanju. Ipak, Nerin monolog središnji je monolog glavne junakinje u prvom dijelu ciklusa romana, jer svjedoči o snazi koja afirmira njezin identitet na putu do transformacije iz djevojke u ženu. Povijesno gledano, monolog je neutemeljen. Književno gledano, monolog je sjajan primjer Zagorkinog kreiranja ženskog identiteta i zaokupljanja pažnje čitatelja. Povijesno-ljubavnom popularnom romanu takvi su odlomci karakteristični, a kako se ne radi o historiografskoj monografiji, ne treba težiti kritikama, jer monolog ima svrhu u privlačenju pažnje čitateljske publike, što je bio glavni cilj žanra popularnih romana. Anica je na početku suđenja promatrala suce jednako bijesno, prkosno i ponosito kao Nera te uporno odbijala sve optužbe. Ipak, kako je suđenje odmicalo, progovarala je sve manje: „Ne znam ja nikakvih vještina', progovara kao zidu, a straža je ušutkava.“ (Šojat, 2023: 105) Kako bi onda Nera mogla izvesti svoj dramatični monolog? Anica se slomila tek

kad su spomenuli njezinu majku Jelicu i sestru Maksimu, koju su htjeli uhititi i ispitati. Pisar je zaključio: „Anica tad zaplače, što me zaprepašćuje, jer od takve žene suze nisam očekivao.“ (Šojat, 2023: 106) Ne bi li bilo realističnije da je i Nera zaplakala, pod dojmom okrutne torture Jelice Kušenke, nego da je razjareno prijetila sucu?

Zagorka odlazi korak dalje te nakon Nerinog buntovnog monologa slijedi nova demonstracija hrabrosti: „Na preneraženje svih Nera sama pruži prema palčenicama obje ruke. Sudbeno se povjerenstvo zagledalo, a Krajačić prošapće: 'To je znak da ju je vrag svojom moći učinio neosjetljivom'.“ (Jurić Zagorka, 2012: 289) Ponovno, mala je vjerojatnost da se to uistinu moglo dogoditi. Žene su strepile nad svojim životom čim bi ugledale sprave za mučenje, no u kontekstu Nerinog lika, takvo je držanje vjerojatno, jer Zagorka od lika kontese kreira ženski ideal – neovisnu, prosvijetljenu, samostalnu, snažnu i samopouzdanu ličnost, kojoj ne bi dolikovalo pokazivanje slabosti pred svojim mučiteljima i krvnicima. Za razliku od Nere, Anica se predala vrlo brzo. Važno je istaknuti kako zahvaljujući fabularnom obratu Nera nije osjetila ni palčenicu, dok je Anica prošla mučenje kroz sve stupnjeve i priznala sve za što je se teretilo. Angelina je zaključila: „Kad boli, kad te neopisivo boli, onda priznaješ sve za što te terete.“ (Šojat, 2023: 165) Nepočinjena nedjela koja su suci pripisivali vješticama, zapravo su jednako teška kao njihovi vlastiti grijesi koje počinjavaju u procesu suđenja nevinim ženama, ili što je moćni plemić više demoniziran, vještica je nevinija u očima čitatelja, koji više poštuje žrtvu koju ona podnosi.

Posljednja sličnost koja se treba dovesti u vezu jest kritika pravnog sustava koju ističu Nera i Angelina. Nerina ogorčenost izazvana je činjenicom da žena može nastradati zbog muškarčeve osvete koja je čista zaslijepljenost mržnjom, zbog njezinog odbijanja ljubavnog odnosa, više nego zbog praznovjerja plemstva i puka. Vrtlar Pavao Galović koji je svojom optužbom uništio Jeličinu ljepotu, tijelo, psihu i život svoj postupak opravdava potporom sudskih autoriteta čijoj procjeni treba vjerovati jer su učena gospoda. Ipak, ako građani i seljaci već nisu mogli, znali niti smjeli propitivati autoritete, još uvijek su imali izbor, tako da se ne optužuju međusobno i ne čine zlo jedni drugima, dakle svako je opravdanje slab izgovor za nepravdu koju su redovno činili i sami te tako postali pijunima u rukama moćnika koji su se od toga bogatili. Angelina se pak zgražala nad procesom torture: „Toliko je nakazne seksualnosti u tom izivljavanju na nagim ženskim tijelima, u pričama o orgijama s đavlom, u zabijanjima oštih šiljaka u ženska spolovila. Danas bi se inkvizitorima bavili psihijatri i pravosuđe...“ (Šojat, 2023: 30) Nera i Angelina svjesne su nepravilnosti i zloporabi koje je omogućio pravni sustav 18. stoljeća te uporno ukazuju na to do kraja romana. Njihova je specifičnost i u tome

što su istu nepravdu iskusile i same – Nera je smrtnoj opasnosti gledala u oči, no uspijeva ju izbjeći i pritom biva svjedokinjom mračnih užasa, dok Angelina u snovima oživljava psihičku i fizičku traumu prisjećajući se prošlog života te se osjećaju odgovornima progovoriti o svojim i tuđim iskustvima.

Zaključno, tip vještice iz popularne kulture koji predstavlja stara, ružna starica zadobio je svoja obilježja zahvaljujući patrijarhalnom i katolički orijentiranom društvu. Staričina nemogućnost stvaranja novog života kao glavne zadaće žene označavala ju je beskorisnom, stoga ju je bilo lakše povezati sa zlom, jer u slučaju njezine smrti društvo neće stagnirati. Također je lakše bojati se ružnog, a potom ga i povezati sa zlom, jer je ideal kalokagatije prirodan ljudskoj psihi. Ipak, nisu sve vještice bile ružne starice. Nerijetko je za vještičarenje bila optužena prekrasna mlada žena, djevojka koja je tek trebala ispuniti uloge koje joj je propisalo društvo. Vrijednost žene zapravo je određivala njezina seksualna korisnost muškarcu. Ako mu ne može podariti potomka, više nema svrhu, a ako mu ne želi podariti potomka, njezin život ne bi smio imati svrhu te slijedi odmazda jer ju je poželio, a nije mogao imati, što je bio jedan od uzroka stradanja Jelice Kušenke u *Kontesi Neri*. U slučajevima kad vještica nije bila ružna starica, više se pozornosti pridavalo djelima koja je počinila, a priča se dodatno proširivala lažnim svjedočanstvima potaknutima mržnjom i ljubomorom. Ženama su se jednako predbacivale starost i mladost, ružnoća i ljepota. Identitet i tip vještice uvelike ovisi i o žanru romana. Nerin drski i hrabar stav tijekom suđenja nije nimalo realističan, čak i u slučaju kad je optuženica privilegirana poput nje.

4.8. Svetice i bludnice

Zagorka je još jednim primjerom u ciklusu romana *Grička vještica* ukazala na neravnopravan položaj muškaraca i žena u društvu. Krenuvši od opisa seksualno liberalnog načina života muškarca, nenametljivo je kreirala njegov ženski prototip, zaodjenuvši ga u ustaljene društvene norme, koje su, dakako, osudile seksualnu slobodu žene, ali ne i muškarca. Kapetan Siniša otvoreno kazuje kako nema namjeru ženiti se, a kad se zaželio ljubavnice nitko nije osudio njegov izbor održavanja seksualnih odnosa sa ženom izvan bračne zajednice. Prvi lik koji je u djelu komentirao ženski moral bio je grof Petar Oršić. Napominje kako bi bilo teško pronaći grofičinog ljubavnika koji je ubio Nerinu majku, zbog brojnih muškaraca koji su obilježili njezinu prošlost: „Imala je ona tako mnogo ljubavnika“, reče grof Petar, „da bi bio vrlo težak posao naći našeg zlotvora.“ (Jurić, 2012: 218) Grof je svojim komentarom označio

groficu kao nemoralnu ženu. Uslijedila je i osuda kontese Terke koja se silno trudila osvojiti Sinišu: „Zar je moguće, Siniša, da vi ljubite ženu koja je uvenula od poljubaca stotine ljubavnika?“ (Jurić Zagorka, 2012: 415) Uzevši u obzir da kritika grofičina morala dolazi od Terke koja se bez imalo samopoštovanja nudila Siniši kao ljubavnica čak i kao buduća udana žena i preklinjala ga da joj udijeli barem malo nježnosti i pažnje, valja zaključiti kako je Terka jednako nemoralna prema mjerilima koje je sama postavila te nastoji sebe prikazati boljom isticanjem grofičinih mana. Da je zapravo jednaka svojoj suparnici, potvrđuje očajnički stav koji je, baš kao i grofica, zauzela prema Siniši, iako ih on uporno i odlučno odbija. S obzirom na vlastiti izbor načina života i nepokoravanje licemjernim društvenim normama, za očekivati je da grofica Auersperg neće osuđivati žene koje su jednako liberalne te održavaju seksualne odnose izvan bračne zajednice, ipak, njezina ljubomora učinila ju je jednakom vlastitim kritičarima. Grofica Auersperg htjela je kazniti Neru kad ju je pronašla nasamo u svom dvorcu sa Sinišom, pomislila je kako su ljubavnici: „Matija, ova djevojčura mora biti pred cijelom služinčadi kažnjena šibama, a onda je metni dva dana i dvije noći u klade. Neka razmišlja o djevojačkom poštenju.“ (Jurić Zagorka, 2012: 441) Što uopće znači sintagma djevojačko poštenje, osim da je grofica jednako licemjerna kao društvo koje moralizira kritizirajući njezine postupke. Osim toga, nužno je dodati da je grofica Auersperg ucjenjivala Sinišu kako bi ga natjerala da se vjenčaju ili će u protivnom odati tajnu iz njegove prošlosti zbog koje može završiti u tamnici i biti osuđen na smrtnu kaznu: „Čuj me, Siniša. Hoću da znaš: ja se tebe neću odreći. I zato ti velim: čuvaj me se. Mogu ti razoriti sreću i sav tvoj ugled kad bih rekla samo jednu riječ...“ (Jurić Zagorka, 2012: 335) Ucjenjivanjem će se u svrhu postizanja cilja služiti i grof Vojkffy, čime se grofica i grof mogu označiti kao jednako opasni i agresivni, točnije, grof zadobiva svoj ženski prototip antagonista. Zagorka se u naglašavanju pozitivnih osobina Nerinog identiteta poslužila likom grofice Alme Auersperg kao suprotnosti odnosno kreirala je tipičan obrazac crno-bijele karakterizacije⁵, pri čemu Nera može zauzeti odrednicu svetice, a grofica Auersperg bludnice. Nera partnersku zajednicu s muškarcem vidi isključivo u obliku braka te se odbija udati dok ne pronađe cjeloživotnog partnera koji odgovara njezinim vrijednostima, što znači da se neće upletati u ljubavne i seksualne odnose s muškarcima izvan institucije braka. Nera to ne čini kako bi ispunila društvene norme, već kako bi ispoštovala vlastite.

⁵ Nemeč smatra kako su Zagorkini likovi „strogo polarizirani, s unaprijed zadanim karakternim osobinama: ili su dobri ili zli, dakle bez ikakvih psiholoških nijansi.“ (Nemeč, 1993: 27)

U romanu *Rogus* prvi spomen bludnica pripada fabularnoj liniji smještenoj u 21. stoljeće, tijekom dijaloga Angeline i njezine prijateljice Jasne koje se nalaze u osječkom kafiću. Jasna, zanesena u objašnjavanje koncepta prošlih života, entuzijastično uzvikne: „Bila sam i prostitutka!“ uzvikuje Jasna preglasno, pa cijeli kafić zuri u nas, neka starija gospoda čudno se smješkuju. Želim im reći da griješe ako misle da su prostitutke za novac pružale užitak samo u ženskom rodu. U antičkoj Grčkoj vrlo su cijenjene bile muške prostitutke. Ali nemam volje držati predavanje u birtiji.“ (Šojat, 2023: 37-38) Žensku seksualnost obje autorice prikazuju kao tabu temu. Javna je tajna zagrebačkog društva da grofica Auersperg ima brojne ljubavnike, što ukazuje na njezin promiskuitet. Kakav je bio položaj prostitutki u Osijeku 18. stoljeća? Sudeći prema slučajevima koji su predstavljeni u romanu Ivane Šojat, u 18. stoljeću bolje je bilo biti muškarac nego žena, stoga je potpuno razumljivo zašto Jasna u razgovoru s Angelinom ustanovljuje kako je prokleta što se u idućem životu rodila u tijelu žene. Fascinantno je kako je ženska čast u 21. stoljeću jednako važno pitanje kakvo je bilo prije gotovo 300 godina.

Na 41. stranici po prvi se put izmjenjuje pripovjedačka perspektiva, tako da pripovjedač muškog glasa koji pripada pisaru Stjepanu Špišiću uvodi čitatelje u svakodnevni život u osječkoj Tvrđi 18. stoljeća koju je poharala kuga. U Stjepanovom slučaju gubitak je bio velik, supruga Angela preminula je zajedno s njihovim nerođenim djetetom. Stjepan u svojoj naraciji spominje fra Alojzija koji se ne čini kao konvencionalan fratar, ne samo zato što se bavi travarstvom zbog kojeg su nevine žene stoljećima gorjele na lomači: „I ne moram pred njim hiniti pretjeranu vjeru, nego s njime mogu o svemu, gotovo o svemu, pa i o birtijama, o sajmenim danima i pivu, muškom društvu koje dreči kad se podnapije i krene naklapati o ženama prije supruga i prije brakova. Jer onim drugima poštenu se ne diče.“ (Rogus, 2023: 46) Sudeći prema citatu, izgleda da su se žene u Tvrđi uistinu dijelile na uzorite supruge i prostitutke ili svetice i bludnice, što će se još više istaknuti u sljedećem citatu: „Dok joj prilazim, hini drzovitost, koja prostitutke muškoj čeljadi čini primamljivijima od njihovih skrušenih supruga.“ Izdvojeni citat potvrđuje da su muškarci žene dijelili na prostitutke i skrušene supruge, odnosno one za postelju i one za brak, kućanstvo i odgoj djece, jer prema konzervativnim i patrijarhalnim nazorima moralna žena ne može biti oboje.

Proći će još 200 godina dok se ne promijeni stav o bludnicama. Simone de Beauvoir u poglavlju „Prostitutke i hetere“ smatra da su bludnice doprinijele položaju „poštenih“ žena, koje te pomoći možda nisu bile ni svjesne: „Postojanje kaste propalih djevojaka omogućuje da se pošteni ženu tretira s viteškim poštovanjem. Prostitutka je žrtveni jarac. Muškarac se na njoj oslobađa svoje niskosti i odbacuje je.“ (Beauvoir, 2016: 594) Da su prostitutke uistinu bili

žrtveni jarci na kojima su se muškarci oslobađali svoje niskosti i bestijalnosti potvrđuje slučaj ubojstva bludnice: „Iz misli me čupa onaj vojak koji nastavlja pričati, o ubijenoj bludnici priča nehajno, navodeći kako je njegov sudrug, čije ime izgovara tako ovlaš da ga i ne čujem dobro, malu kurvu kaznio zato što nije htjela ono što je on htio. Zadvio ju je, izjavljuje mladac s očima starca... Njega će, međutim, osloboditi, a njoj na pogrebu neće biti nikog osim grobara i njegova šegrt, ime joj neće zapisati ni u matici pokojnika. U toj će knjizi župnik napisati samo: bludnica, ako je uopće uvede u knjige. Odlazim dalje, nemam snage ulaziti u gostionicu Zlatni vol, u koju se ljudi vraćaju kao da je sve potpuno minulo, kao da se ništa nije ni zbilježilo.“ (Šojat, 2023: 179-180) Prema izdvojenom citatu može se zaključiti kakav je bio društveni položaj bludnica. Bludnice u 18. stoljeću nisu bile dovoljno zaštićene kako bi se onemogućili izljevi agresije koji mogu zadati smrtonosne ozljede. Također nisu bile smatrane dostojnima da se u maticu pokojnika upiše njihovo ime i prezime, već samo zanimanje, ako se uopće i ono zapiše. U ostalim slučajevima, „čestito“ zanimanje ne bi odredilo identitet pokojnika, već bi bilo neophodno navesti njegovo ime. Ipak, bludnice su se nalazile na samoj margini društva, prezrene i odbačene, nemoralne žene koje prodaju svoje tijelo za putene užitke i kao takve nisu zaslužile tretman dostojan čovjeka. Zbog toga nitko ne žali smrt bludnice, koja je lako zamjenjiva te se život u gostionici nastavlja netom nakon što su njezino tijelo iznijeli van. Simone de Beauvoir ide korak dalje raskidajući oštru granicu između uzoritih supruga i prostitutki: „S ekonomskog gledišta položaj prostitutke simetričan je onome koji uživa udana žena. Između onih koje se prodaju u prostituciji i onih koje se prodaju u braku, jedina je razlika u cijeni i trajanju ugovora“, kaže Antonio Marro. Za obje žene spolni čin je usluga. Druga je zauvijek zaposlenica jednog te istog muškarca, dok prva ima više klijenata koji joj plaćaju po učinku. Onu ondje jedan mužjak brani od svih ostalih, a ovu ovdje svi štite od isključive tiranije jednoga od njih.“ (Beauvoir, 2016: 594) Beauvoir o položaju supruga i bludnica zaključila je: „Između njih postoji velika razlika, a to je da je zakonita žena, oprimirana kao udana žena, cijenjena kao ljudsko biće... Međutim prostitutka nema prava osobe, u njoj se zajedno sabiru svi oblici ženskog ropstva.“ (Beauvoir, 2016: 594) Ako se vratimo na početak poglavlja u kojem je opisan odnos društva prema grofici Auersperg koja nije bila udana, jasno je kako je bila manje cijenjena zbog svojih seksualnih sloboda, dok je Nera bila poželjnija u očima muškaraca visokog društva, ispunjavajući sve uvjete da se njezina neokaljana ženstvenost vrednuje visokim ocjenama. Na kraju, Angelina i Stjepan, iako tri stoljeća udaljeni, imaju slično mišljenje o ženskoj vrijednosti i časti. Jedina je razlika što je Stjepan kao rijedak primjer muškarca u svom društvenom krugu bio daleko ispred svog vremena, zamjetivši mane ranonovovjekovnog društva. Kasnije će Stjepan tijekom jednog od posjeta Zlatnom volu odbiti

maloljetnu prostitutku koju smatra djetetom, zgroženo se pitajući je li promrzla i gladna te gdje su joj roditelji.

Na kraju poglavlja koje je bilo posvećeno analizi dvaju ženskih likova, valja zaključiti kako je riječ o ženama koje su se suprotstavile patrijarhalnim, moralnim i klasnim ogradama unutar pripadajućeg povijesnog trenutka. Nera je to činila sukobljavajući se s muškarcima na poziciji sudske moći pokazujući svoju intelektualnu superiornost te ne pokoravajući se zaručniku Skerlecu, inzistirajući na poštivanju vlastitih vrijednosti te ne postavljajući se iznad pripadnika seljaštva, do kojih je također pokušala doprijeti svojim prosvijećenim idejama. Nera odbija čekati muškarca da je spasi te odlučuje samostalno djelovati kako bi spasila sebe, osvetila svoje roditelje, a onda i sve nevino optužene žene. U Nerinom liku ujedinjuju se ženstvenost i muževnost, čineći je cjelovitom. Angelina je pružala otpor ocu, agresivnom suprugu, a onda i šefu te prepoznaje da je vrijeme suočiti se s trenutnim partnerom Jakovom kako bi očuvala vlastito samopoštovanje i izborila se za vlastiti glas. Upućuje na položaj žena 18. i 21. stoljeća, filozofski kritizira negativne društvene pojave, pritom se boreći s tajnom koja obavlja njezine snove i otkriva njezino podrijetlo te ograničenjima koja sputavaju njezina nastojanja očuvanja povijesnih izvora.

5. Muško-ženski odnosi

5.1. Privatni i javni patrijarhat

J. Wallach Scott u svom je djelu *Rod i politika povijesti* o patrijarhatu zaključila da su „Teoretičari patrijarhata usmjerili su pozornost na podčinjenost žena i utemeljili svoja objašnjenja te činjenice na muškoj potrebi za dominacijom nad ženskim. Mary O'Brien definirala je mušku dominaciju kao posljedicu želje muškaraca da se izdignu iznad vlastita otuđenja od sredstava produženja vrste.“ (Scott, 2003: 53) Patrijarhat je isprva označavao dominaciju oca u obitelji, no sklapanjem društvenog ugovora počinje označavati i oblik političke moći, (Pateman, 2000: 25) dok je obitelj postala „model ili metafora za raznovrsne odnose moći i vlasti. (Pateman, 2000: 37) Kada je riječ o sklapanju spolnog i društvenog ugovora, političko pravo ostvaruje se kao „patrijarhalno ili spolno pravo, moć koju muškarac ostvaruje nad ženom.“ (Pateman, 2000: 17) Patrijarhalni društveni poredak preživio je uspon novog građanskog društva u kojem se modernizirao: „Slobodu stječu sinovi koji odbace svoju

prirodnu podčinjenost očevima i očinsku vlast zamijene građanskom upravom... sinovi ne zbacuju vlast očeva samo zato da bi stekli slobodu, već i zato da bi pribavili žene.“ (Pateman, 2000: 18) Carol Pateman u *Spolnom ugovoru* objašnjava razliku između privatnog i javnog patrijarhata: „Privatna je sfera dio građanskog društva, ali je odvojena od građanske sfere. Antinomija privatno-javno jest drugi način da se izrazi opreka između prirodnog i građanskog te žena i muškaraca. Privatna, ženska sfera (ona prirodna – brak i obitelj) i javna, muška sfera (ona građanska) stoje u suprotnosti... Patrijarhat se ne ograničava samo na obiteljsko, niti je smješten samo u privatnome... Muškarci prelaze iz privatne u javnu sferu i natrag...“ (Pateman, 2000: 26)

Podčinjenost žena, muška potreba za moći i dominacijom nad ženskim te prevlast oca u obitelji u agresivnom su se obliku izražavale u oba romana. Takvo izživljavanje u vidu visoke razine fizičkog i psihičkog zlostavljanja žena u razdoblju progona vještica, moguće je samo u patrijarhalnom društvenom uređenju koje podržava privatni i javni oblik patrijarhata. Privatni patrijarhat u romanu *Kontesa Nera* može se zamijetiti već u drugom poglavlju „Vješticina kći“, gdje Jelica Kušenka objašnjava zašto je svjedočila protiv majke koja je optužena za vještičarenje: „Kad su majku odveli u toranj, reče mi otac: 'Jelice, ako pred sudom ne potvrdiš sve ono što ću reći o materi, čuvaj se! Nikad više nećeš stati na noge!'... Kad su mater odvukli u toranj i kad su ga preslušali, otišao je nekamo u svijet sa ženom našeg susjeda.“ (Jurić Zagorka, 2012: 25) Jasno je kako je u ovom slučaju na snazi dominacija muškarca u braku i obitelji te je kći iz straha za vlastiti život bila prisiljena uništiti majčin život. Nadalje, nagovještaj privatnog patrijarhata u romanu *Rogus* može se iščitati iz dijaloga Angeline i njezine majke: „A gdje je stari? Namjerno je pitam jer se stari nije pridružio njezinim generičkim čestitkama. Stara šuti. Šutim i ja, premda i dalje izgaram od želje da je pitam koliko će godina još trajati ta moja pokora zbog odluke da se razvedem... 'Zločesta si', kaže mama. 'Jesam', kažem. 'I razvedena i za svog oca mrtva već dvanaest godina'.“ (Šojat, 2023: 34) U slučaju da Angelina popusti prva, očeva samovolja vjerojatno bi se nastavila u kritiziranju ostalih aspekata njezinog života, stoga je Angelinino prihvaćanje prekida komunikacije s ocem bilo najbolje rješenje da očuva vlastito samopoštovanje. Sljedeći primjer privatnog patrijarhata razaznaje se u Angelininom prvom braku, koji je završio zbog psihičkog i fizičkog zlostavljanja koje je trpjela: „Tek sad ispod tog izraza vidim slabost, slabića, osjećam pljusku koju mi je razvalio preko usta kad sam mu rekla da bih voljela ići na iskapanje u okolici Zadra... 'Moja žena se neće smucati okolo kao neka kurva', odlučivao je on o meni, o svome posjedu. Veza koju je trebala prekinuti čim je Stjepan počeo pokazivati koliko ne želi imati ženu s višim,

akademskim stupnjem obrazovanja.“ (Šojat, 2023: 66) Stjepan je prigovarao Angelini zbog posvećenosti obrazovanju, a zatim ju je htio zaustaviti u aktivnostima koje bi omogućile napredovanje i razvoj karijere. Jasno je da je Stjepan ženu percipirao kao svoje vlasništvo i objekt obvezan pokoriti se muškarcu, bez ikakvog prava na slobodu, neovisnost i samostalnost te razvoj vlastite osobe kao individue.

Javni patrijarhat u oba se romana najlakše može uočiti u obilježjima sudskih procesa koji su uključivali visoku razinu fizičke i seksualno nastrane agresije, koju su odobravali muškarci na položaju moći. Krajačić je jedini lik povezan sa sudskim sustavom kod kojeg je do krajnosti naglašeno ludilo i praznovjerje, bez da je mario o zloupotrebi vlastitog položaja, o čemu, zaslijepljen misijom istrebljenja vještica, nije stigao ni promišljati. Gradski odvjetnik Dvojković pobrinuo se iskoristiti Nerino uhićenje kako bi na prijeveru iskamčio veliku svotu novca od grofice Ratkay i grofa Oršića za Nerino lažno oslobođenje. Pisar Mikica Smernjak potajno je ispitao Katicu Dolenc kako bi dobio priznanje o Barici i kasnije ju mogao ucijeniti da bira između tamnice i njegova zagrljaja. Ono što je zajedničko romanima jest predstavljanje žena kao opasnosti, dok su prava opasnost bili muškarci koji su ih lažno optuživali, kažnjavali bez prava na obranu, mučili ih, ubijali i skrivali se iza uloge žrtve, pripisujući im vražje moći kojima su navodno manipulirale muškarcima i ženama, dok su pravi manipulatori sjedili za sudskim stolom. Psihološkom manipulacijom suci u *Kontesi Neri* razbjesnili su masu koju je zahvatilo kolektivno ludilo, a to je bilo moguće zbog toga što su ih zastrašili vješticij zlodjelima te indirektno zaprijetili da će snaći i njih ako im ne pomognu u njihovom istrebljenju: „Oči muškaraca sve se više zaustavljale na ženama koje su se natiskivale oko njih, i kao da je u svačijem pogledu lebdjela sumnja: da nisi ti ta prokletnica? Glasovi žena koje su vikale s muškarcima kao da su izgubili snagu i sigurnost. Nešto se uvuklo među njih kao tihi, pritajeni strah. Oči im se nehotice podigle prema sivom tornju iza čijih je zidina čamilo nekoliko njihovih susjeda i znanica. Najednom stadoše žene vikati kao pomamne i nagnuše sve k gradskom odvjetniku. Svaka je htjela da se što bolje vidi kako je ogorčena zbog nepoznatih vještica.“ (Jurić Zagorka, 2012: 20) Ovaj citat potvrđuje da su žene živjele u muškom svijetu i ovisile o njihovoj volji. Ne spominje se niti jedan muškarac kojeg je strah da će sumnja pasti na njega. Žene su prisiljene poduprijeti muškarce u lovu na vlastiti rod, kako bi im dale do znanja da nisu kao one „druge“.

5.2. Negativni obrasci ponašanja muških likova

Suci, podsuci i ostali sudski činovnici tijekom Aničine torture počinitelji su i svjedoci tretiranja nevino optužene žene kao seksualnog objekta te seksualnog nasilja, iz razloga što se mučenje nastavlja čak i nakon što je Anica opetovano ponavljala da priznaje sve za što su je teretili. Nastavak torture i reakcije muškaraca na mučne prizore mogu se protumačiti samo kao ispunjenje „sadističke erotske fantazije“ (Šojat, 2023: 119), što dokazuju sljedeći citati: „Dok krvnik povlači užu i podiže Anicu, koja urla kao ranjena životinja zato što joj ruke pucaju... Gledam suca, koji olizuje usne, brkove i bradu oko tih svojih debelih usana. Slušam ga kako mljacka kao da smo za objedom, kao da kod čepinskog seoskog kneza blagujemo ono svinjče... Optuženica se njiše na užetu, batrga se, kosa joj pada preko bijelih grudi poput grive mrkog konja, kao da je vjetar baca u kasu... Pogledavam zamjenika suca, plemenitog Relića, koji samo sjedi i zuri dok mu oči čudnovato iskre kao u sladostrasti... Na sučev znak henker žestoko povlači užu i u trzaju povlači Anicu bliže stropu. Ona urla od bola, trese nogama. 'Priznaješ li sve ostalo?' 'Priznajem!' Pomišljam kako je sve gotovo, kako više nema razloga nastaviti s ovim, ali varam se... Naposljetku je okreću, a jedan od njih hvata je za noge, koje se vuku po tlu. Odvlače je do sjedala koje nalikuje na prijestolje, strašno prijestolje prekriveno šiljcima, čavlima dugim otprilike trećinu pedlja.“ (Šojat, 2023: 173-175)

Sljedeći primjer muškog nasilja nešto je pasivniji i u početku neizravan, no ukazuje na visoku razinu prijetnje za ženu. Grof Matija Vojkffy svakodnevno je uhodio Neru i čekao priliku da je uhvati nasamo: „Gledao sam vas izdaleka, ali bio sam vam bliže nego što ste ikad slutili... Ne običavate li vi danomice jašiti pod Sljeme? Niste li nikad još bili s vašim konjušarom u šumici Sv. Žavera i ondje čitali? Niste li jednom izjašili pod Sljeme pa vam se u šumici na povratku uplašio konj?“ (Jurić Zagorka, 2012: 48) Čim je Nera ljubazno ukazala naklonost grofu, on „...prihvati pohlepno malu bijelu ruku, kao gladna zvijer dobačenu mrvicu, i utisne na nju tako vruć, gotovo luđački cjelov, kao da će je ustima zdrobiti.“ (Jurić Zagorka, 2012: 48) Vojkffyjevo ponašanje izaziva nelagodu Neri, koja se gradacijski pojačava do kraja romana. Baka je upozorava na grofa koji noću stoji pod njezinim prozorom. Kad mu ne uspijeva zadobiti Nerinu naklonost izravno joj obznani svoje namjere: „Ali ja osjećam da mi niste skloni i zato ću ubiti svakoga tko pridobije vaše srce.“ Vrhunac je grofovih pokušaja manipulacije kojima vrši pritisak na Neru zaklinjanje da će ubiti njezinog zaručnika Skerleca, a onda i sebe, ako ne raskine zaruke s njim. Vojkffy je postajao sve agresivniji u svojim nastojanjima kako bi prisilio Neru da popusti njegovim nasrtajima: „Ali ja osjećam da mi niste skloni i zato ću ubiti svakoga

tko pridobije vaše srce“, na što Nera odgovara: „Kojim pravom branite meni da ljubim koga hoću?“ (Jurić Zagorka, 2012: 92) Nera odbija nasrtljivog grofa i suprotstavlja mu se, pozivajući ga na red i podsjećajući ga kako ne polaže nikakva prava na nju. Kao da navedeno nije dovoljno, Vojkffyja se može teretiti i za ekonomsko nasilje nad ženom, jer je svojoj ženi oteo miraz te je ona zbog toga morala živjeti u siromaštvu od milostinje.

Još je jedan primjer negativnog obrasca ponašanja muškog lika mladi plemić i Nerin bratić Ivo Skerlec, koji je očajavao jer mu Nera nije davala odgovor na njegovu prosidbu: „Uvijek se vrzmaš okolo, nečim si zaposlena, uvijek se nečim drugim baviš i bježiš od mene.“ (Jurić Zagorka, 2012: 50) U ovom su slučaju njihove rodne uloge izmijenjene, jer Nera preuzima inicijativu i ponaša se odvažno, onako kako bi se očekivalo od Skerleca kao muškarca, gotovo je humorističan element kad Nera moli Skerleca da joj pruži ruke: „A ti mi zakrči put i prisili me da se bavim tobom! Prisili me da pogledam u srce i potražim u njemu jesi li u njemu ti ili tko drugi... Ivo, daj mi ruku!' U srcu mladog baruna uskrsne nada i on padne pred njom na koljena. Toplom odanošću pruži prema njoj obje ruke.“ (Jurić Zagorka, 2012: 50) Grofica Ratkay na balu u čast Nerine integracije u visoko društvo proglasila je sva svoja pokretna i nepokretna imanja Nerinima i time uveličala njezinu večer. Skerlec ne daje Neri priliku da uživa u svom trenutku, već „ju je pogledao tužnim pogledom. Nera je odmah shvatila taj pogled. U isti mah s tom slavom trebala je postati njegovom zaručnicom, a ona je to spriječila.“ (Jurić Zagorka, 2012: 51) Zašto bi Nera svoj trenutak trebala dijeliti s muškarcem? Ima pravo na svoju večer i čast koju joj je ukazalo društvo, jer kontesa postoji i bez muškarca, koji je dodatak životnim ulogama žene koje obnaša. Skerlecovo toksično ponašanje doseže svoj vrhunac nakon Nerinog svjedočenja i sukoba s Krajačićem u vezi utamničenja Jelice Kušenke. Umjesto da je podrži u hrabroj borbi protiv praznovjerja i uništavanja ženskih života, Skerlec je napada čim stupi u prostoriju: „Što si govorila pred gradskim sućem? Upravo je nevjerojatno da se može zdravim razumom onako govoriti. Što si mislila u onaj tren kad si onako govorila? Zar nisi pomislila da takvim iskazom optužuješ sebe i stavljaš u najneugodniju nepriliku mene i cijelu našu obitelj?“ (Jurić Zagorka, 2012: 226) Skerlec ponovno prisvaja ulogu žrtve pričinjavajući se teško ranjenim u dvoboju s Vojkffyjem zbog kojeg također krivi Neru, no kako joj može prirediti neugodnost i verbalni sukob, za pretpostaviti je da njegovo stanje nije rizično, već je odmah pri dolasku napada zbog sramoćenja njegovog imena i ugleda. Vrhunac Skerlecovog izgreda bio je zaključak: „Govoriš kao apostol. Ti nisi zvana da dižeš revolucije. Žena si i ljubljena si, pa budi pametna i dobra i oporeci ono što si rekla i sve će biti dobro... Zar ne vidiš da dotle dok ne opereš ljagu svog iskaza ne možemo biti svoji?“ (Jurić, 2012: 227) Nera nije

dopustila Skerlecu da joj nastavi iskazivati nepoštovanje i postavlja uvjete, već odlučno brani svoj stav, čime je pružila otpor njegovom manipulativnom pritisku: „Ja se pouzdajem u pobjedu istine i u prosvjetljenje zaluđenih praznovjernika... Ne, Ivo! Što sam jednom rekla, to ne oporičem... Žalim, ali u tom slučaju i nećemo biti svoji... Ti, kao vitez, ne bi mi nikad smio tako nešto ni predlagati i zato sam očekivala da ćeš me ti podupirati i braniti...“ (Jurić, 2012: 227) Skerlec je i dalje uvjeren da je Nera u krivu: „Da te branim kad huliš na zakone!“ (Jurić, 2012: 227) Nera je sljedećom izjavom afirmirala vlastita uvjerenja i identitet prosvijećene intelektualke ispred svog vremena: „Tvoje misli zaista ne pristaju mojima. Ti zaštićuješ svoju budućnost, a ja štitim svoje uvjerenje. To se ne može složiti. Ako me ti kao moj zaručnik ne možeš shvaćati i braniti, ako se ne možeš za mene zauzeti ni uvidjeti da imam pravo, onda je posve naravno, štoviše, da nas dvoje ne možemo biti svoji.“ (Jurić, 2012: 227) Nerin primjer trebala je slijediti i „suvremenija“ Angelina, koja čak i kad uvidi da ne dijeli vrijednosti i stavove s Jakovom, ne može smoći snage za prekidanje odnosa. Gajo Peleš u *Tumačenju romana* iznosi: „Figura knez Miškin u romanu utječe na semantičko polje figure Nastasja Filipovna, pokrećući je na određene postupke kojima ona stječe svojstvo obilježeno pridjevima: samosvjesna, odlučna. Miškin nije taj koji neposredno tvori događaj i promjenu semantičkih ustroja, nego potiče radnju prouzročivši u drugim figurama izmjene u semantičkom polju, vode prema novoj ravnoteži i situaciji.“ (Peleš, 1999: 240) Primjenjujući Pelešev model analize jedinica osobnosti, u oba se romana može zamijetiti kako muški likovi u velikoj mjeri utječu na semantička polja ženskih likova i potiču ih na postupke kojima stječu svojstva unutar svoje psihemske figure. Ne treba zanemariti kako muški likovi uglavnom negativnim djelovanjem potiču pozitivne promjene u semantičkom polju ženskih likova i što se više intenzivira muška agresija, razmjerno se povećava otpor ženskih likova kojim postižu svoje oslobođenje. Dvojković, Krajačić, Vojkffy i Skerlec najviše su utjecali na Nerinu afirmaciju samosvjesne, hrabre, časne i intelektualno napredne djevojke koja i u trenucima najvećeg pritiska ostaje vjerna svom idealu i cilju. Pokušali su je natjerati na pokornost i prihvaćanje njihovih stavova i težnji, čemu se Nera uporno opire i dodatno naglašava pozitivne osobine koje su ucrtane u njezin lik od početka romana, a do kraja samog ciklusa *Grička vještica* transformirat će se u slobodnu, samostalnu i neovisnu ženu. Angelinin lik također primjenjuje vlastitu strategiju ženskog otpora – razvodi se nakon što je Stjepan ošamari kako bi je zaplašio i onemogućio njezino poslovno putovanje u Zadar, odbija se prva javiti i ispričati ocu nakon što je se odrekne zbog sramote koju je nanijela obitelji svojim razvodom, suprotstavlja se ravnatelju Arheološkog muzeja i uspijeva postići financiranje barem polovice iznosa doktorskog studija, no jedino što do kraja romana ne uspijeva je prekinuti loš partnerski odnos s fizičarem Jakovom. Možda je

Angelina veza s Jakovom opstala do kraja romana simbolizirajući konačno suočavanje sa smrću iz prošlog života, no pomirenje s prošlošću, vjerovala u reinkarnaciju ili ne, ne može postići u vezi u kojoj ne raste i ne razvija se kao osoba, nego stagnira i dodatno narušava svoje samopouzdanje, koje je ključan dio zdrave ženstvenosti.

5.3. Ljubavni odnosi i pozitivni obrasci ponašanja muških likova

Sinišin prvi nastup ostavlja dojam silnika kakav je i njegov otac Vojkffy, no pribere se nakon što ga Nera ustrijeli u ruku na križanju kod Svetog Žavera. Ipak, kodeks ponašanja 18. st. takav je da se Siniša ne ispričava Neri, već je spreman ponuditi zadovoljštinu njezinom ljubavniku. Tek kasnije ponudi ispriku, razjašnjenje i zadovoljštinu i Neri, na što ona odgovara kako zadovoljštinu mogu pružiti samo vitezovi, jer brane ženu i kad je sama i bez obrane, a on to nije učinio, što Sinišu još više razbjesni. Siniša je kao pripadnik čete Trenkovih pandura morao ispunjavati kodeks ponašanja primjeren vojničkom maskulinitetu, koji je uključivao sklonost rješavanju problema oružjem te demonstraciju sile. Ipak, to ne opravdava Sinišinu nesposobnost kontroliranja vlastitih emocija. Sljedeći incident koji je uslijedio dogodio se na plesu kod grofice Čikulini. Siniša je inzistirao da Nera pleše s njim jer ju je prvi upitao za ples, stoga Nera nije smjela plesati ni s kim drugim dok ne izvrši dužnost prema njemu. Siniša se pak ne želi maknuti dok se ne ispuni njegovo pravo, vadi pištolj i poziva Skerleca na dvoboj. Grofice Čikulini i Ratkay mole Neru da ispuni Sinišinu želju kako Skerlec ne bi nastradao, na što Nera odgovara: „Da se ponizim i popustim? Nikada, grofice! To neću i ne mogu, pa makar me svi osudili... Ne mogu popustiti, makar odmah umrla!“ Grofica Ratkay zaključuje: „Nera je tvrdoglavija od samog kapetana.“ (Jurić, 2012: 103) Nera je toliko ponosna da će radije proglasiti zaruke sa Skerlecom u kojeg nije zaljubljena, kako Siniša ne bi dobio zadovoljštinu jer bi se osjećala poniženom ispunjavajući njegove prohtjeve. Nera je čeznula za zaštitnikom koji bi je obranio od otmičara te oslobodio iz tamnice, no kad je figuru zaštitnika ispunio Siniša, tvrdoglavo odbija njegovu pomoć prilikom još jednog Vojkffyjevog nasrtaja: „Tko vas je ovlastio, gospodine, da me štitite? Ja sam se mogla zaštititi i od pandurskih prostaštava, znat ću se obraniti i od ljubavnih izjava jednog viteza.“ (Jurić, 2012: 152) Nera je pogrešno odredila izvor opasnosti, usmjerivši svoj bijes prema Siniši umjesto prema Vojkffyju, držeći da je Siniša zločinac koji joj je ubio majku i osnovao društvo Lucifera. Fascinantno je kako je Siniša muška, ponešto izmijenjena verzija Nere, a Nera gotovo ženska verzija Siniše. Povezuje ih traumatična obiteljska prošlost, koja je zasigurno utjecala na oblikovanje njihovog karaktera. Sinišin je cilj

osvetiti majčinu i vlastitu patnju zbog razvratnog života svog oca Vojkffyja, koji je u strahu od sinovljeve odmazde. Nerin je cilj pronaći ubojice svoje majke i zaustaviti lov na gričke vještice. Oboje su jednako tvrdoglavi, strastveni, ponosni i nepokolebljivi u svojim nastojanjima te se zbog toga često sukobljavaju u prvom romanu. Osim toga, oboje su objekti požude zbog kojih Vojkffy i grofica Auersperg pokreću fabularnu radnju svojim spletkama. Važno je istaknuti kako Siniša, unatoč Nerinom neprijateljskom stavu prema njemu, nije dvojio ni trenutka da spasi Neru iz rizičnih situacija na rubu smrti, dok je Skerlec svu krivnju svalio na Neru i prikazao je negativkom. Siniša će Nerinu borbu protiv progona vještica smatrati i vlastitim ciljem: „Smijem li vas pratiti na tom opasnom putu?... Svoj život zalažem da pokažem svijetu strašnu zabludu o vjerovanju u vještice koja je vas, konteso, tako nemilo pogodila.“ (Jurić, 2012: 462) Siniša je jedini muškarac u Nerinom okruženju koji prepoznaje vlastite pogreške u ponašanju prema Neri, ispričava joj se i trudi se ispraviti ih. Motiv njegova djelovanja postale su iskrene emocije, jer se zaljubio u Neru, čak mu više ni Nerina ljepota po kojoj je bila nadaleko poznata nije važna. Posljednji primjer koji treba istaknuti kao dokaz Sinišine odanosti Neri jesu ljubavna pisma koja joj potajno šalje, u kojima navodi: „Moć tvoja nije ljepota tvoja, Nero; tvoja moć si – ti.“ (Jurić, 2012: 197) Siniša je to izjavio i prije nego što si je Nera uništila lice kukoljem, što znači da ga je njezina ljepota privukla, ali osobnost zadržala.

Jedan je od emocionalno intenzivnijih dijelova romana *Rogus* odnos Angeline i Jakova. Kad Igor javi Angelini da su u arhivu pronašli imena pisara i krvnika Aničinog procesa iz 1748. godine, Angelina poveže prezime krvnika s Jakovljevim prezimenom, jer Tischler na njemačkom znači stolar, a Jakov se preziva Stolar. Kad bi čitatelj čitao roman ispočetka, vjerojatno bi zapazio da su se relativno rano počeli pojavljivati znakovi koji su ukazivali na Jakovljevu ulogu u prošlom životu. Prvu večer nakon njihovog upoznavanja Angelina je sanjala vatru te je često komentirala kako njegov znoj smrdi na piljevinu, a piljevinom se oblaže upravo vještičja lomača na kojoj je izgorjela u prošlom životu. Odnos Angeline i Jakova u sljedećem životu simbolično je nalik torturi kojoj je prije gotovo 300 godina bila podvrgnuta u doslovnom smislu. Jakov je nezainteresiran za Angelinu kao osobu, omalovažava i umanjuje njezinu inteligenciju te je nerijetko „posprdno pogledava, odmahuje rukom i veli da nema svrhe: 'Nema svrhe, ti to ionako ne možeš shvatiti', potpuno se okreće od mene. Kao da je bacio kamen i ubio me, sveo na nepostojanje. (Šojat, 2023: 11) ... smirujem se, obuzdavam glas kako mu ne bih razotkrila koliko me vrijeđa ta njegova nezainteresiranost za sve ono što jesam, taj njegov nemilosrdni prezir.“ (Šojat, 2023: 17) Angelina je svjesna vlastitog položaja u njihovom odnosu i njegovih nedostataka: „Na trenutak pomišljam koliko bi se moja samoća sa samom sobom

razlikovala od samoće s Jakovom. Vrlo malo, neznatno.“ (Šojat, 2023: 95) Ipak, odlučuje ne djelovati jer je plaši samoća i pomisao o kretanju ispočetka.

Angelinini snovi o podrumu od opeke obično su uključivali prodoran muški glas koji je u jednom od snova naložio da pozovu pisara Stjepana Špišića. Iako se njezin kolega Igor već spominje na početku romana kad su pronašli moguće zgarište Aničine lomače, još se ne može pretpostaviti da su sudbinski povezani. Igor je u prošlom životu bio pisar koji je prisustvovao Aničinom/Angelininom suđenju kao jedini muškarac koji je kritički promišljajući o prizorima kojima je svjedočio kao pisar, osudio procese protiv vještica i sve oblike nasilja prema ženama koji su se odvijali tijekom suđenja, u gostionicama i bludilištima. Igor odnosno Stjepan postaje aktivnije uključen u radnju kad ga Angelina zamoli da od kolege arhivista zatraži informacije o pisaru i krvniku koji su sudjelovali u Aničinom procesu. Igor je bio u potrazi za vlastitim identitetom, a da toga nije bio svjestan. Da je Igor u prošlom životu bio pisar, nagoviješta Angelinina spoznaja: „Baš te potresla priča koju ti je ispričao onaj turistički vodič na Strossmayerovoj', pogledava me Igor dok konobaru plaća račun, prije nego što ćemo se razići. Iz nekog razloga ne mogu odvojiti pogled od njegovih plavih očiju. Ima nečeg dobro poznatog u njima, no prešućujem to.“ (Šojat, 2023: 122) Ipak, još nije sasvim sigurna u vlastite sumnje. Stjepan Špišić je tijekom 1747. i 1748. godine, nakon smrti supruge, imao noćne more koje su ga mučile i prouzrokovale nesanicu te strah od mraka. Stjepan se baš kao i Angelina, osvrće na osjećaj straha i ljude koji su promatrači spektakla izgaranja žena na lomači te zaključuje: „Ljudi su zvjerad... Gdje je pakao?... Možda je tamo.“ (Šojat, 2023: 184) Zamjećuje svaki oblik nastrane erotske fantazije koju muškarci na poziciji moći upražnjavaju tijekom torture žena, a isto će kasnije komentirati i Angelina istražujući Aničin slučaj. Imaju slične stavove, strahove te kritiziraju iste pojave. Stjepan i Angelina djeluju kao dva dijela istog bića te čine najskladniji primjer muško-ženskih odnosa u romanu, iako zbog kronološkog odmaka ne mogu ostvariti interpersonalnu komunikaciju, koja će se dogoditi u idućem životu, s malim zakašnjenjem, jer će im trebati vremena da se prepoznaju. Igor kao i Angelina ima trenutke u kojima inspiriran iznosi svoj zaključak o reinkarnaciji: „To je kao, kao“, odjednom Igor ponovno progovara, „kao da se tijelo umori, pokvari, netko drugi ga pokvari... Glupo zvuči, znam, ali takav dojam imam: tijelo stane, kao stroj koji više ne funkcionira, koji je zaštekao, kojemu je netko mačem ili metkom presjekao dotok goriva, a mi, ono što mi stvarno jesmo, ode dalje, u novu kućicu...“ (Šojat, 2023: 197) Važno je da Angelina pronađe partnera kojeg će zanimati ono što ima za reći i slušati njezine nadahnute monologe, jer su povijest i filozofija dio njezinog identiteta kao žene mislioca ili intelektualke. Ne koluta očima kao Jakov i ne promatra je s prezirom, već se smije

njezinim dosjetkama: „Zašto je normalnije klečati pred kipom svetog Antuna i moliti ga da pronadeš ključ ili položiš ispit nego vjerovati da si ranije živio u nekom drukčijem tijelu?’ pitam naprasno Igora na semaforu kod kampusa i remize... Igor se smije, ja se kreveljim. Neumjesno dugo zurim u njega, tako mi poznate oči.“ (Šojat, 2023: 194) Angelina će prije izravnog pitanja pokušati provjeriti dijeli li slično iskustvo s Igorom: „Pitam ga je li ikad imao čudne snove, a on mi veli kako neprestano ima čudne snove. Osobito nakon nekih iskapanja koja ga iz nekog razloga potresu... on tek ovlaš spominje kako su njemu oduvijek najveći strah ulijevali podrumi i crvi.“ (Šojat, 2023: 196-7) Angelina napokon dijeli s njim svoje otkriće: „Bio si pisar u onom podrumu“, kažem mu odjednom, „to su te oči.“ (Šojat, 2023: 199)

Iznenadujuće je da Angelina čak i nakon povezivanja s Igorom ne želi prekinuti vezu s Jakovom, premda se u razgovorima s njim ne može opustiti: „Gledam ga sasvim ozbiljno, u oči, gledam ga kako me gleda i čekam kad će me izvrijeđati ili pobjeći... Gledam ga pokušavajući napipati ironiju u njegovu glasu, prezir na licu, čudim se jer ni u glasu ni na licu ne pronalazim ni jedno ni drugo.“ (Šojat, 2023: 202-203) Ako je pomirljivi razgovor Jakova i Angeline koji je potom uslijedio, u kojem je Jakov napokon ukazao poštovanje Angelini kao osobi i partnerici, trebao biti naznaka kako će se stvari promijeniti i da je njihov odnos napokon krenuo uzlaznom putanjom, treba osuditi takav rasplet događaja. Obrazac ponašanja koji je Jakov pokazao njegovo je pravo lice. Način na koji ju je tretirao ne može se promijeniti preko noći, jer korijen problema nije definiran niti razriješen pa bi nužno doveo do ponavljanja, stoga njihov odnos nema budućnost, no Angelinu za njega veže trauma koju proživljava od djetinjstva te ne može prihvatiti da je vrijedna i zaslužuje bolje, jer je nasilje fizičke ili emocionalne prirode jedino na što je navikla. „Bio si krvnik koji me mučio i ubio, spalio. U jednom od prošlih života... U zadnjem snu si mi oduzeo posljednje što sam imala. Kosu... Prepoznala sam te po očima i mirisu...“ (Šojat, 2023: 202) Uslijedila je isprika kojoj se Angelina nije nadala: „'Ispričavam ti se', neočekivano izjavljuje Jakov... 'Sve je moguće', odgovara mi... 'a kao znanstvenik ne mogu odbaciti nijednu opciju'... Dugo razgovaramo, duže no ikad prije. Ispijamo piva i razgovaramo o svjetovima, o činjenici kako je i stvarnost oblikovana poput luka, u slojevima.“ (Šojat, 2023: 203) Ako je pak pomirljivi razgovor ukazivao na oprost, zatvaranje punog kruga i pronalazak mira, jer Angelina nije sklona sukobima pa bi mirno suočavanje s istinom i prihvaćanje krivnje jedino pristajalo njezinim vrijednostima, onda takav rasplet događaja ima smisla. Možda je njihov prvi i posljednji mirni razgovor bio konačno rješenje, kako bi se u trećem životu Angelina mogla reinkarnirati bez boli i patnje i živjeti s partnerom

koji ju prepoznaje i skladno se sjedinjuje s njom. Možda u trećem životu dođe vrijeme da to napokon bude Stjepan, Igor ili neko treće ime, kako je ustanovljeno, njezine druge polovice.

6. Ženski odnosi

Odnosi ženskih likova u romanima analizirat će se prema nekima od uloga žene koje je Simone de Beauvoir izdvojila u poglavljima svog djela *Drugi spol*, a odnose se na majku i prijateljicu te neprijateljicu. Svaka žena tijekom života obnaša uloge koje su joj društveno namijenjene ili ih je sama izabrala obnašati.

6.1. Majčinske figure

Simone de Beauvoir u poglavlju „Majka“ piše da „Majčinstvom žena u potpunosti ostvaruje svoju fiziološku sudbinu. U njemu leži njezin „prirodni“ poziv s obzirom na to da je čitav njezin organizam usmjeren prema održavanju vrste.“ (Beauvoir, 2016: 521) Dio trećeg poglavlja bio je posvećen percepciji braka glavnih ženskih likova, a uz brak se obično veže uloga majke, stoga treba promotriti kako se prisustvo ili odsustvo majčinske figure odrazilo na identitet Nere i Anice/Angeline.

Glas koji na početku romana u svojim snovima čuje Angelina Pavković „u prvi je mah bio tih, nježan, mek poput majčina glasa koji djetetu u vrućici kao litaniju pjevuši uspavanku.“ Citat „Ne znam zašto sam u trenutku kad sam htjela doviknuti kako se ne mogu sjetiti rođenog imena povikala ono bakino. Ana!“ (Šojat, 2023: 7) ukazuje na žensku krvnu liniju, od usporedbe s majčinim glasom do bakinog imena. Angelinina majka bila je prisutna figura u njezinom životu, ali ne na način koji joj je bio potreban. Sudeći prema njihovom dijalogu tijekom telefonskog poziva povodom Angelinina rođendana, majka je nije zaštitila od osude konzervativnog, hladnog i prijekornog oca. Angelina je podobna za ulogu osobe na kojoj će se prelomiti teret ženske traume, obiteljske i povijesne, a do završetka romana potvrđuje se odbacivanje nasljeđa ženskog „prokletstva“ ili krivnje s naznakama psihološke transformacije lika: „Kažem Jasni da sam začuđujuće, neočekivano dobro, kao da sam prošla prvi šok pa se snašla u situaciji, u svemu. Nekako mi se sve posložilo, kažem.“ (Šojat, 2023: 199) Anicu je osudilo selo u kojem je živjela, dok su Angelinu osudili vlastiti roditelji, a onda i partneri, tako da se ranjena ženstvenost prenosi u suvremeno doba, tjerajući Angelinu da se, suočavajući s vlastitim zaprekama, bori s proročkim snovima Aničinih posljednjih trenutaka: „Tišina.

Potpuna. Pa Svjetlost. Iznova i zauvijek.“ (Šojat, 2023: 205) Roman završava tim citatom, ostavljajući mogućnost otvorenog završetka koji će čitatelj nadograditi sam za sebe. Neupitno je da dio svog ženskog nasljeđa Angelina duguje majci, a odnosi se na pokoravanje neispunjavajućem partnerskom odnosu u kojem gubi vlastiti glas i udaljava se od vlastitog potencijala. Kako joj se otac ne javlja ni za rođendan, majka joj telefonskim putem pripovijeda o „svemu što je prije trideset osam godina obilježilo njezin majčinski život. Želim joj reći da tu nema ničeg čime bi me nagovorila da i sama postanem majka. Ako su sva djeca poput mene, onda nema smisla rađati.“ (Šojat, 2023: 35) Angelina sarkazmom prikriva bol koju vuče od djetinjstva i s pravom je još uvijek zamjera roditeljima, zbog čega posljedično odbija prigrliti ulogu majke, vjerojatno dijelom iz straha da neće znati biti dobra majka, jer nije imala dobar primjer. Angelina priznaje Jasni da je za svoje roditelje postojala samo „u trenucima ponosa, kad sam im kući donosila svjedodžbe, kad sam upisala fakultet, kad sam se udala. Želim s Jasnom podijeliti spoznaju da je mojim roditeljima bilo dovoljno jedno razočaranje da me se odreknu, da me upokoje.“ (Šojat, 2023: 53) Upravo je zbog toga bilo nužno da Angelina napusti Breznicu Našičku, svoje rodno mjesto i potraži sreću na drugom mjestu, gdje će moći ostvariti svoj potencijal. Napuštanjem obiteljskog doma još u tinejdžerskoj dobi, Angelini se otvorila mogućnost stjecanja novih poznanstava te se ubrzo sprijateljila s Jasnom koja joj je postala najbolja prijateljica. Angelina zaključuje kako joj je Jasna možda u prošlom životu bila mama: „'Bila si mi mama!' sa sigurnošću izjavljujem. 'Jesam!' kima ona trljajući usnice jednu o drugu kako bi razmazala melem. 'Znam i da bih te ponekad trebala nalupati zato što si tako okrutna prema samoj sebi', smije se, namiguje mi.“ (Šojat, 2023: 56) Nije moguće potvrditi njihovu pretpostavku, ali je moguće potvrditi kako je Jasna u Angelininom životu zauzela ulogu najbolje prijateljice, a djelomično i majčinske figure koja se brinula o Angelini više nego njezini roditelji i partneri, pokazavši snagu ženskog prijateljstva. Tijekom suđenja Anici, Živan Vučinić izjavio je da joj je pokojna baba Smiljana prenijela vještine, a majka ostavila crnu smjesu od koje je napravila kolačić kojim je liječila Vučinićevu djecu koja su potom ozdravila. Anica potvrđuje da je dobila kolačić od majke. Angelina je u sljedeći život prenijela krivnju po majci, koja se umjesto na vještičarenje, odnosi na obiteljsku traumu. Glas o majci prati je i osuđuje, ovaj put u obliku tjeskobnih telefonskih poziva.

Prisustvo ili odsustvo figure majke znatno je utjecalo na identitet ženskih junakinja. Nera je odrasla bez majke i naslijedila ljepotu lijepe Olge koja je postala njezino prokletstvo i više ju puta dovela u smrtnu opasnost. Kao sedmogodišnja djevojčica ostala je bez oba roditelja, dok su Angelinu „živu pokopali“ vlastiti roditelji zbog sramote koju je nanijela obitelji

razvodom. Majku i kćer, baku i unuku povezuje trauma progona vještica. Grofica Ratkay iznimno se zaštitnički postavlja prema unuci. Kako je jedina živuća članica bliže obitelji, ispunjava i Nerinu majčinsku figuru, stoga je nešto više majka, nego baka. Suzana Ratkay odlučna je u namjeri da zaštititi Neru od obiteljske traume, jer „crne tajne njezinog nesretnog imena ne trebaju dotaknuti ime Nerine buduće obitelji“. (Jurić, 2012: 139) Ipak, nakon što Nera bude višestruko izložena opasnosti, shvaća da je bolje otkriti joj obiteljsku prošlost kako bi mogla sačuvati vlastiti život: „Dok sam deset godina živjela za tebe i dala ti svu ljubav svog srca, skupljala se u mojoj duši strašna mržnja na čovjeka koji mi je uništio kćer i zeta... Ako mi jednom budeš htjela postaviti spomenik svoje ljubavi, Nero, onda neka to bude osveta. Hoćeš li?“ (Jurić, 2012: 219) Osveta tako postaje pokretački motiv Nerina djelovanja: „Hoću bakice! Prisižem ti na uspomenu svoje majke i svoga oca – i na sreću moga života. Dok ne osvetim razorenu sreću našeg doma, dotle tvoja Nera neće biti mirna ni sretna.“ (Jurić, 2012: 219)

6.2. Prijateljice

Jasna je kupovanje skupocjenog rođendanskog poklona Angelini opravdala riječima: „'To je da te naučim cijeniti samu sebe'... Objasnila mi je i da, ako već želim igrati tu otužnu ulogu sluškinjice, onda prvo moram biti sluškinja samoj sebi.“ (Šojat, 2023: 36) Jasna je svojim savjetima pokušavala potaknuti Angelinu da si ugađa, brine o sebi i radi na svom samopouzdanju: „'Moraš raditi na sebi', šapuće mi Jasna na uho dok se grlimo. Želja da je pitam na kojem bih dijelu sebe trebala poraditi žestoka je, ali vremena je malo.“ (Šojat, 2023: 57) Može se zaključiti kako je Jasna jedina osoba u Angelininom životu kojoj je stalo do njezine dobrobiti. Da je Angelina jednako dobra prijateljica potvrđuje citat o njezinoj sestrinskoj ljubavi prema Jasni, čije prednosti ističe, a „mane“ pretvara u vrline: „Ne želim joj brazgotine. Ne zato što je jedino ljudsko biće s kojim sam uspjela uspostaviti dubok, trajan kontakt, nego zato što u njezinu krhkom, namirisanom tijelu kao da borave dva bića: ozbiljna djevojčica koja je oduvijek znala da će biti profesorica engleskog, odlučna i uporna, pametnica, i luda vilenjakinja koja pipajući traga za svijetom ispod površine svega vidljivoga. Družiti se s njom zato je uvijek put u nepoznato, neprestano, nepresušno upoznavanje.“ (Šojat, 2023: 56) Ubrzo se razaznaje početak njihove neraskidive povezanosti koja je započela u srednjoj školi: „Ja sama, nepoznata, kao ničija, kao posrani golub, Jasna koja se odvaja od svoje grupice iz Osnovne škole Jagode Truhelke i prilazi mi onako posranoj, izgubljennoj, pruža mi ruku. 'Jasna', kaže. 'Angelina',

kažem. 'Hoćeš sjediti sa mnom u klupi?' pita me, a ja kimam. Široki Jasnin osmijeh pamtim kao ništa drugo, bolje od imena onih s kojima sam četiri godine boravila u istom razredu.“ (Šojat, 2023: 65) Jasnine figure prijateljice, sestre i majke skladno se isprepliću u Angelininom životu te Jasna instinktivno zna koju treba primijeniti prema okolnostima: „Hvata me za ruku i privlači k sebi, grli me, na uho mi ponavlja da mi treba zagrljaj. Više nema potrebe da joj išta govorim. Ona zna da nisam dobro, da već dugo nisam dobro i da nema smisla govoriti o smislu i besmislu.“ (Šojat, 2023: 94) Tu količinu empatije i nježnosti Angelina nije mogla dobiti ni od Jakova koji joj je dugogodišnji partner, što je zabrinjavajuće, jer će do kraja romana Jakov ostati u ulozi koja mu nikad nije trebala biti namijenjena.

Ipak, na prijateljstvo Angeline i Jasne u nekim se trenucima odražavaju njihove vlastite nesigurnosti potaknute društvenom predodžbom ženskog starenja. Simone de Beauvoir u poglavlju „Od zrelosti do starosti“ navodi: „...uglavnom oko trideset i pete godine žena, nakon što je konačno prevladala sve inhibicije, doseže svoj puni erotski procvat...“ (Beauvoir, 2016: 614-615) Angelina i Jasna imaju 38 godina, no samo se jedna od njih osjeća zadovoljno u svojoj koži: „Jasna želi izgledati mlađe, prpošnije. Nešto dalje od nas plavokosa, mlada i vitka djevojka isprobava salonke poput onih u kojima se Jasna ogleda u velikom ogledalu koje stoji nasred trgovine. Djevojci ne trebaju najlonke za oblikovanje stražnjice i trbuha kakve nosi Jasna. Ona je i mlada i vitka i prpošna i bez pomagala. Ona želi izgledati starije, odraslije, zrelije.“ (Šojat, 2023: 91) Angelina pomalo humoristično prikazuje Jasnu kao ženu koja se ne može pomiriti sa starenjem i nastoji se ponašati kao mlada djevojka. Ako se uzme u obzir da je Angelina nepouzdan priповjedač i da čitatelj gradi svoju percepciju lika na temelju njezinih zapažanja, treba se razmotriti teorija Beauvoir o dvjema osobnostima koje žene preuzimaju kad postanu svjesne prolaznosti mladosti. Ovako je Beauvoir opisala prvi tip žene: „Dakako da će patiti zbog svoje osakaćenosti, ali je ona barem neće zaskočiti nespremnu i stoga će joj se prilično brzo prilagoditi.“ (Beauvoir, 2016: 615) Jasna uživa u svojoj ženstvenosti i u kasnim tridesetim godinama – uređuje se, aktivno traži odgovarajućeg partnera, ne ustručava se flertati s mlađim muškarcem i ne boji se izraziti svoju strast prema nadnaravnom. Ne mijenja se s godinama te ostaje vjerna sebi. Angelina pak podsjeća na tip žene „koja se zaboravila, posvećivala, žrtvovala...“ (Beauvoir, 2016: 615) Beauvoir smatra da će takvu ženu starenje puno više pogoditi. Da je tako u Angelininom slučaju, potvrđuje nostalgичnost za prošlošću i prisjećanje na srednjoškolske dane u kojima je najsvjetlija točka bila i ostala Jasna, u kontrastu s tamom koju je njezinom životu moglo donijeti pokoravanje prvom, agresivnom suprugu Stjepanu te udovoljavanje svjetonazorima svojih roditelja. Svjesna je vlastite prolaznosti, ali i

toga da u sadašnjem trenutku nije zadovoljna gdje ide, više nije sigurna ni u to tko je, stoga se prisjeća vremena kada je mislila da zna odgovore na ta pitanja. Preispitivanje vlastitog identiteta može biti velik udarac na žensko samopouzdanje, kojeg je Angelini ionako manjkalo, a ono se događa na poguban način, jer otkriva da možda ne postoji samo ova verzija nje koja je nesretna i zatočena, nego neka prethodna koja je proživljavala još veću tragediju i agoniju tijekom progona vještica. Polako osvješćuje i bezizlaznost veze s Jakovom, treba se suočiti s novim izazovima koje predstavlja upisivanje doktorata, muče ju i noćne more koje joj otvaraju vrata u vlastitu podsvijest i sjećanja koja je potisnula u putovanju duše između svjetova, stoga je razumljivo da starenje ne može ići Angelini u prilog, sve dok ne bude spremna suočiti se s težinom koju donosi promjena. Štoviše, starenje zasigurno teže pada ženi koja kaže da je već „odavno mrtva“: „Umrla bih bez strasti', zna reći Jasna. 'Ja sam onda već odavno mrtva', znam joj tad reći.“ (Šojat, 2023: 94)

Beauvoir dalje piše o tipovima zrele žene: „Senzualna žena se trsi osvojiti novoga ljubavnika. Koketa više no ikada čezne za time da se sviđa. Sve izjavljuju da se nikada prije nisu osjećale toliko mladima. Žele uvjeriti druge da ih vrijeme zapravo nije okrnulo. Počinju se mladenački odijevati, usvajaju dječju mimiku.“ (Beauvoir, 2016: 616) Izdvojeni citat pristaje načinu na koji je Angelina opisala Jasnu: „Ona plješće i ispušta zvuk nalik cvrkutu kako bi mi dočarala koliko je sretna.“ (Šojat, 2023: 56) Pljeskanje i zvuk nalik cvrkutu lako se mogu povezati s dječjom mimikom, kao i skakutanje: „Ne mogu je, međutim, ništa pitati, jer ona skakuće ispred mene kao djevojčica preko vijače i napreskokce objašnjava da je danas shvatila zašto joj je toliko prokleta teško pronaći pravog muškarca i s njim održati normalan odnos.“ (Šojat, 2023: 90) Uslijedit će Jasnin poriv za kupovinom crvenih salonki, kako bi mladenačkim odijevanjem osvojila mladog kolegu s posla: „Jasna kupuje cipele zbog Davora, koji je visok, markantan, atletski građen, vitak, simpatičan i mlad, mlađi od nje... 'Crvena je boja strasti', kažem joj.“ (Šojat, 2023: 91) Sličan obrazac ponašanja u romanu *Kontesa Nera* pokazala je i barunica Orehoczy iliti baronesa Linčika koja je „Neprestano švrljala oko gostiju, trčkarala oko svakog muškarca i svakome imala nešto za reći. Uzalud je poskakivala, smijala se i kretala poput djevojčice. Njezino nabuhlo sivo lice, debele izbočene usne i naborano čelo rugalo se kretnjama kojima se htjela prikazati djevojčicom. Nera se nehotice nasmijala njezinim crvenim vrpcama u naprašenoj kosi i crvenom ličilu na izbočenim uvelim obrazima.“ (Jurić Zagorka, 2012: 37) Baronesa Linčika reprezentativan je primjer stereotipa usidjelice koja u prenamagavanju svoje mladolikosti zapravo otkriva nesposobnost nošenja s moći zrele žene, koja gubi samo mladost, ali ne i ljepotu i šarm, a dobiva iskustvo i autoritet. Beauvoir takvo

usiljeno djevojačko ili dječje ponašanje zrele žena ovako objašnjava: „...ta autonomija zastrašuje. Pokušava je osporiti. Prenaglašava svoju ženstvenost, kiti se, miriše, pretvara se u sam šarm, samu dražest, čistu imanenciju... Na neki način iskreno igra tu predstavu. Jer novootkriveno zanimanje koje pokazuje prema sebi, njezina želja da se oslobodi starih rutina i da krene iznova daju joj dojam novog početka.“ (Beauvoir, 2016: 616) Jasna upravo to čini te često popravljajući svoj crveni ruž i „vadi iz nje (torbe) bočicu parfema, kojim si škropi dekolte i područje iza ušiju. Smiješim se. Ista je, nepromjenjiva ta moja Jasna u tijelu koje stari i sve su mi draže te njene ludosti kojima banalnosti pokušava uzdignuti na razinu magijskog, smislenog, opravdanog i neizbježnog kojemu je patnja samo put do sreće.“ (Rogus, 2016: 55) S obzirom na izdvojene primjere, može se zaključiti kako Angelina smatra da Jasna želi proživjeti drugu mladost ili je produljiti, dok Angelinin glavni interes postaje otkriti sebe: „Odlučuje prihvatiti – opet prije nego što bude prekasno – sve što je dosad odbijala. Priznaje si odbojnost prema suprugu kojega je dotad tolerirala i postaje frigidna u njegovu naručju. Ili se, naprotiv, prepušta strastima koje je zauzdavala.“ (Beauvoir, 2016: 617) Angelina si je naposljetku priznala odbojnost prema Jakovu, dok se Jasna zabavljala smišljajući načine osvajanja mladog profesora. Angelina će ponekad koristiti Jasninu boju kose za šale o njezinoj inteligenciji, dok će Jasna pokušavati motivirati Angelinu da oboji kosu u plavo i prikloni se njezinom stavu: „'Okani se te užasno demodirane boje! Sestro, pa ti kad dođeš na raskrižje, zaustavljaš sav promet, svi misle da je crveno na semaforu!' bio je to jedan od njezinih nemuštih pokušaja da me obrati u svoju sektu plavuša. 'Plavuše se bolje zabavljaju', bila je u ushitu. 'Nisam primijetila', ubila sam joj ushit kao pticu u preletu.“ (Šojat, 2023: 189) Neočekivano, vrijedi postaviti pitanje je li Angelina zapravo ljubomorna na Jasnu, jer je hrabra i odvažna, onako kako Angelina još uvijek nije te prikazuje li je čitatelju grotesknijom nego što uistinu jest kako bi prikrija vlastite nesigurnosti? „Moja me prijateljica, dok se Ilicom vraćamo prema Palmotićevoj, izvještava da ćemo na putu kući stati u trgovačkom centru. Veli mi da joj trebaju nove cipele, crvene. Osjetila je poriv. Treba slušati intuiciju, namiguje mi. Ne želim joj nabrojiti koliko ju je puta ta intuicija gadno zajebala.“ (Šojat, 2023: 88) Treba li podsjećati kako je Angelina dva puta završila u toksičnim vezama i naprasno se udala, jer je nju također prevarila intuicija da će zavoljeti sebe bude li je zavolio muškarac. Nadalje, nije li bolje ne udati se do četrdesete kao Jasna jer nije pronašla odgovarajućeg partnera, nego se vezati u brak s prvim muškarcem koji naiđe kako bi se spasila od sebe same, da bi se na kraju morala spašavati od njega? Dok se Jasna trudi zaustaviti vrijeme i posvećuje se ritualima uljepšavanja, Angelina se boji da je promašila život i nije ostvarila svoju svrhu, stoga je veći naglasak na intelektualnom, nego fizičkom aspektu identiteta. Angelina je Jasnino ponašanje prikazala gotovo groteskno, no

treba se zapitati djeluju li Jasni Angelinini trenuci prosvijećenosti jednako naporno s dramatičnim egzistencijalnim pitanjima uz blagu emocionalnu rastresenost. Jasna ju je zamolila da im ne kvari večer kad je ponovno krenula govoriti o Anici. Možda obje pokušavaju uvjeriti jedna drugu da su u pravu, jer ni same nisu sigurne da jesu pa se zato kritiziraju jer nemaju dovoljno samopouzdanja u ulogama intelektualke i zavodnice koje su si namijenile.

Kontesa Nera u redovima plemstva nije imala niti je mogla imati iskrenu prijateljicu, no u redovima građanstva istaknula se hljebarica i udovica Barica Cindek. Prepoznavši njezin talent za pravljenje kruha, grofica Ratkay pomogla joj da razvije svoj obrt. Kad se cijeli Zagreb okrenuo protiv grofice i Nere, uključujući žene i muškarce koji su radili u Crvenom dvoru, Barica je bila jedina koja je stala u njihovu obranu i bez dvojbe pošla s lakajem Filipom da izliječi Neru od vrućice: „Kako je ne bih voljela! Nikad nije bilo na Griču bolje grofice... Mnogo dobra uživala sam i od stare i od mlade grofice. One su mi pomagale, da nije bilo njih, ne bih ja danas imala tako lijep dućan. Dobro hoću naplatiti dobrim.“ (Jurić Zagorka, 2012: 353) Iako nisu bliske prijateljice i ne poznaju se dugo vremena, Barica izrazito empatično suosjeća s Nerinom patnjom. Toliko ju je pogodio Nerin gubitak ljepote da je neutješno plakala: „Oh, vaša milosti, znam ja sve“, šaptala je krušarica, a suze joj ponovno navriješe na oči. „Kontesa mi je sve rekla. Tko bi to mislio?! Ona veli da mi samo zato danas nije odala da isproba hoću li je po danu prepoznati... Kako ne bih plakala, vaša milosti?! Ona, sirota, nije pri pameti. Kako bi se čovjek zdrave pameti mogao ovako nagrditi? Sve bi čovjek volio dati nego svoju ljepotu.“ (Jurić Zagorka, 2012: 458) Ovom je izjavom Barica dokazala svoje iskrene namjere prema Neri, jer jedina u Nerinoj okolini nije bila ljubomorna na njezin izvanjski izgled. Barica je bila samosvjesna i neovisna žena koja je znala koliko vrijedi: „Ja sam najskuplja roba u dućanu dragi moj“ (Jurić, 2012: 350) te ljepotu druge žene nije smatrala prijetnjom. Ono što je zajedničko Barici i Neri jest sklonost pomaganju ženama u nevolji, iako je ne poznaju, što ih potvrđuje kao pravi primjer ženske solidarnosti. Nera se sažalila nad pričom o Jelici koju joj je ispričao otac Smole, kad je prešutio dio istine da je uzrok Jeličinog stradanja optužba za vještičarenje. Nera neće povući odluku o svom dobročinstvu čak ni kad sazna da joj je otac Smole lagao i da je Krajačić raspisao tjeralicu za Jelicom, već će to biti dvostruka motivacija da joj pruži siguran posao i krov nad glavom. Zbog toga je bilo neočekivano da prve riječi koje će Jelica izgovoriti kad je Krajačićevi stražari privedu u samostanu, bude optužba gospodarice kontese Nere, koja je nije natjerala na bijeg, kako kaže, već joj ga je omogućila, zajedno sa slobodom i boljim životom, u trenucima kad je ostala sama na svijetu, a Jelica se nije niti potrudila zaštititi jedinu osobu kojoj je bilo stalo do nje, čak iako je Nera nije poznavala.

Beauvoir tvrdi da „Prijateljice zavide i dive se onoj koja privlači najviše pozornosti.“ (Beauvoir, 2016: 343) Izgleda kako je u slučaju grofica Auersperg i Čikulini zavist prema Neri prevladala divljenje do krajnjih, smrtnih granica.

6.3. Neprijateljice

Lynn Botelho u svom radu *Old women and sex* žene ranog modernog doba dijeli na djevice, majke i udovice. Trijada plodnosti povezivala je ženu s institucijom braka, a njezin društveni i pravni identitet s njezinim odnosom s muškarcima. Kao udovice, žene su i dalje bile definirane bračnim statusom, kao i nemogućnošću da se upuste u značajne seksualne odnose. (Botelho, 2015: 189) Barica Cindek kao udovica bila je izložena pogledima Gričana, ponajviše Gričanki. Istaknut primjer bila je supruga pekara Andrije Palčića koja je poprijeko gledala na njezino prijateljstvo s gumbarom Adamom: „A ima i takvih žena koje nemaju muža a imaju dragoga, pa kad dijete treba sakriti prodaju ga jednostavno vještici!“ (Jurić Zagorka, 2012: 20) Bilo je društveno neprihvatljivo da udovica ima bliskog prijatelja ili ljubavnika, ali ne i supruga. Posebno je problematično što si je Palčićka dala za pravo iznijeti optužbu čedomorstva, povežavši pronađeno dijete ispod Kamenitih vrata s Baričinim prijateljstvom s Adamom, što je pak motivirano ljubomorom zbog Baričinog uspješnog pekarskog obrta. Zavist je obično bila glavni motiv tijekom progona vještica koji je pribavljao svjedoke koji su svjedočili protiv optuženica.

Grofica Čikulini, prijateljica grofice Alme Auersperg, sudjelovala je u Vojkffyjevima spletkama koji je htio učinio Neri svojim „vlasništvom“. Ne budi se ženska empatija za drugu ženu, već grofica Čikulini radi protiv nje, motivirana osvajanjem Nerinog zaručnika Skerleca. Grofica Čikulini slagat će Neri da je Vojkffy na samrtni jer se smrtno pobio sa Sinišom te da je želi vidjeti prije smrti, zbog čega bi Nera mogla upasti u zamku, no zbog svoje pronicljivosti neće podleći grofovima spletkama. Savez i prijateljstvo plemkinja sprječava ljubomora usmjerena prema Neri, zbog koje se osjećaju ugroženo. Žene cijene lijepu ženu, sve dok nije ljepša od njih i oduzima im prvenstvo, negirajući samopouzdanje koje su stekle nalazeći se na vrhu društvene ljestvice. Žena može biti opasnija prijateljica i gori neprijatelj drugoj ženi nego muškarac. Grofice Čikulini i Auersperg u svom djelovanju dosežu razinu agresije jednaku ili goru od grofa Vojkffyja. Grofica Čikulini odvažila se na konačno uništenje kontese Nere, spremna da je vidi kako izgara na lomači, samo kako bi joj se otvorio put do Skerleca. Upućuje pisara Mikicu Smernjaka što treba reći sucu kako bi ga uvjerio da je Nera vještica, a zajedno s

groficom Auersperg nalaže mu da proširi glas po gradu o kontesi, kako je više nitko ne bi mogao obraniti. Da je riječ o manipulaciji, potvrđuje neutješno plakanje grofice Čikulini čim je u salon stupio grof Oršić, prijatelj Nerine bake, dok će se grofica Auersperg pobrinuti da na bečkom dvoru grof Oršić ne dođe do kraljice Marije Terezije kako bi je izmolio za Nerino pomilovanje. Postoji li uopće razlika između grofica Čikulini i Auersperg i grofa Vojkffyja? Svi troje žele oduzeti Nerinu čast, lišiti je zaručnika i podčiniti je svojim interesima. Spletka dviju grofica odvila se kako su zamislile, jer su se građani razbjesnili čuvši da postoji mogućnost da Nera izbjegne lomaču: „Što? Da je spase? Neka se samo usude', planuše žene. 'Ako joj nećete vi zapaliti kuću, planut će im kuća nad glavom. To možeš reći gradskom sucu. Ako za osam dana ne bude na lomači, potući ćemo svu gospodu, bila kriva ili prava', zagrozila se mesarica Regina Suhar.“ (Jurić, 2012: 269) Nužno je istaknuti kako su se upravo žene zalagale za to da Nera izgori na lomači, niti u jednom se trenutku ne pitajući je li uistinu kriva. Nagon za preživljavanjem briše sve tragove empatije i humanosti prema pripadnicama vlastitog spola, no uzevši u obzir kako nisu bile ni pod kakvom sumnjom povezanosti s kontesom, građanke su pokazale izraženiju sklonost nasilju od očekivanih kleveti, stoga se njihove riječi ne mogu opravdati, već jedino nazvati najgorim oblikom ženske agresije. Nera je bila lišena doma. Građani i građanke zapalili su Crveni dvor, uvjereni da u njemu boravi bolesna grofica Ratkay, kako bi kaznili i staru coprnicu.

U romanu *Rogus* tijekom drugog suđenja Anici 14. 10. 1748. godine Živan je doveo pet svjedokinja koje su svjedočile protiv nje. Sve žene su bile u dobi od oko 40 godina - Jovana, Indija, Svenija ili Zeonija i Anđelija. Anica je navodno spasila, a potom ubila članove njihovih obitelji. Nije poznato zbog čega svjedoče protiv Anice niti je to moguće dokazati, no može se pretpostaviti kako ih je Živan Vučinić podmitio ili ucijenio, a možda nije ni morao to učiniti jer su svjedokinje mogle naštetiti Anici iz obične ljubomore. Anica ima 27 godina, još uvijek je mlada i lijepa, a one polako gube moć stvaranja života: „Razmišljam o jajnicima onih četrdesetogodišnjakinja, koji se suše... Anica je još mlada, premda je za ono doba već vjerojatno sredovječna. Zamišljam je kao lijepu, kao svakako ljepšu, mlađu i uščuvaniju od svjedokinja.“ (Šojat, 2023: 124) Kao da to nije dovoljno samo po sebi: „...suprug svjedokinje Anđelije, mislim Petar, također (je) imao u najmanju ruku čudan odnos s Anicom: uz živog i, po svemu sudeći, zdravog supruga posadio joj je na posjedu nekakvu voćku.“ (Šojat, 2023: 159) Nije isključena pretpostavka ni kako je Anica bila u ljubavnom odnosu s Anđelijinim suprugom. I u ovom slučaju muškarac okreće žene jedne protiv drugih, no problematično je što ih uspijeva nagovoriti na doprinos uništenju pripadnice vlastitog spola. Pisar Špišić promišlja o iskazu

svjedokinja i osuđuje njihove laži: „Osjećam poriv da joj priđem i upitam je čime ju je Anica povrijedila ako joj je sina spasila. Nije na meni. To znadu samo ona, Anica, a možda i Indijin muž ili sin... (Šojat, 2023: 137) i te čudne žene koje su Anicu mrzile, činilo mi se, i više nego što bi trebale, i više od onog Živana, u kojemu sam ćutio nešto životinjsko. Osobito su mi nedokučive bile one žene kojima je djecu spasila od izvjesne smrti.“ (Šojat, 2023: 139) Dakle, pogrešno je smatrati muškarce nasilnijima od žena, jer postaju jednako agresivne čim im se ukaže prilika.

Žensko neprijateljstvo i zavist mogu se objasniti položajem unutar muškog svijeta ili patrijarhalnog društva. Žene ne postoje bez muškaraca koji bi potvrdili njihovu vrijednost. Pronalazak prikladnog ženika ili osvajanje ljubavnog interesa postaje borba za preživljavanjem, u kojoj je svaka spremna izdati poznanicu ili prijateljicu, kako bi opravdala svoj dolazak do cilja. Ipak, u romanu postoje izuzeci – kontesa Nera i Barica Cindek dokaz su da je moguće odolijevati zamkama ženskog položaja, a posebno je važno istaknuti da njima nije potreban muškarac kako bi osvijestile vlastitu vrijednost, niti su u potrazi za njime. Jedini su ženski likovi koji ne čine zla drugim ženama oni koji se ne nadmeću za mušku naklonost te ujedno uspješno pariraju muškarcima na intelektualnom (Nera) i poslovnom polju (Barica).

Zaključno, Marija Jurić Zagorka i Ivana Šojat u svojim su romanima muško-ženske odnose pravedno konstruirale tako da se negativni i pozitivni primjeri razaznaju na primjeru oba spola, a njihov je uravnotežen prikaz dokaz kako je moguće kreirati ženski identitet bez demoniziranja muškaraca i idealiziranja žena, uz racionalnu kritiku osobina pripadnica vlastitog spola. Time su, s namjerom ili bez nje, stvorile romaneskni svijet rodne ravnopravnosti, čak i u slučajevima naracije o mračnoj strani povijesti koja je prouzrokovala stoljeća ženske traume. Između redova opisanih muško-ženskih odnosa nalazi se upozorenje kako nijedan spol nije iznad drugog te da žene, jednako kao i muškarci, mogu biti agresori i zlostavljači, vlastitog ili suprotnog spola.

6.4. Psihemska, sociemska i ontenska pozicija Nere i Anice/Angeline

Posljednji dio ovog rada posvećen je sažimanju i usporedbi odrednica koje su konstruirale ženske identitete u romanima *Rogus* i *Kontesa Nera* u obliku narativnih figura psihema, sociema i ontema Gaje Peleša, kako bi se utvrdio odgovor na istraživačko pitanje jesu li Zagorka i Ivana Šojat na sličan način postavile temelje na kojima su izgradile ženske likove

u romanima čija je povijesna pozadina progon vještica. Gajo Peleš narativne figure definirao je kao „konkretan pojam u pripovjednoj strukturi“ (Peleš, 1999: 221), koja se sastoji od konstitutivnih elemenata: jedinice osobnosti (aktant, lik) te jedinice općeg značenja ili opstojanja (arhitema), prostora, vremena i dr. te ih podijelio na „narativne figure osobnosti ili psihem, narativne figure skupnosti ili sociem i narativne figure opstojanja ili ontēm.“ (Peleš, 1999: 222) Peleševa psihemska narativna figura „pokriva attribute osobnosti, sastavnice ili svojstva osobnosti.“ (Peleš, 1999: 236-7) Slijedeći Pelešev model, niz osobina ženskih likova u romanima *Kontesa Nera* i *Rogus* mogla bi se izvesti tako da se Neri pripisuju osobine: mudra, intelektualka, žrtva, zaštitnica, osvetnica, buntovna (pružanje otpora muškom autoritetu), hrabra, empatična, snažna, ponosna, predmet požude, predmet ljubomore, povijesno utemeljen lik, težnja za zaštitnikom i vještica. Angelini se tako mogu pripisati osobine: buntovnica, mudra, intelektualka, žrtva, hrabra, ambiciozna, empatična, snažna, želi biti nečija/pripadati muškarcu, predmet ljubomore i fikcijski lik. Anici odgovaraju osobine: mudra, hrabra, snažna, žrtva, ponosna, predmet ljubomore, povijesno utemeljen lik i vještica.

Osobine koje su zajedničke Neri i Anici jesu: mudra, hrabra, snažna, ponosna, predmet ljubomore, povijesno utemeljen lik, vještica i žrtva. Osobine koje su zajedničke Neri i Angelini jesu: ponosna, mudra, intelektualka, žrtva, empatična, snažna, hrabra i predmet ljubomore. Nera i Anica/Angelina obnašaju uloge kćeri, zaručnice, supruge ili partnerice, prijateljice i suparnice, a još jedna točka u kojoj se podudaraju je i uloga vještice. Nemoguće je ne zamijetiti korelaciju Nerinog i Aničinog/Angelininog identiteta, kao žena koje su bile optužene za vještičarenje u gotovo istom desetljeću fabularne radnje te se karakterno razvijaju od početka do kraja romana u jednakim ili sličnim aspektima, no djeluju na različite načine ostvarujući uloge koje im je namijenilo društvo ili su ih izabrale same. Pitanje kojim vrijedi zaključiti analizu psihemske narativne figure jest jesu li Nera i Angelina same odredile vlastiti identitet? S obzirom na to da Nera nije prihvaćala negativne osobine koje joj je pripisivalo društvo označivši je ubojicom, buntovnicom, neprijateljicom i vješticom, razvidno je kako prihvaća isključivo verziju sebe koju je sama konstruirala, a zatim i primijenila živeći prema svojim idealima. Isto vrijedi u Angelininom slučaju, koja se odupire kritikama roditelja i partnera, koji je omalovažavaju i tako nastoje podčiniti vlastitim interesima, a zatim se opire i savjetima prijateljice koja je pokušava uvjeriti u ispravnost svog stila ženstvenosti, a onda i života. Angelina svoj identitet afirmira i asertivnošću koju primjenjuje u komunikaciji s nadređenima, pritom birajući slijediti svoj cilj i uvjerenja.

Sociemska narativna figura jedinica je skupine koja se odnosi se na skupinu likova povezanih zajedničkim obilježjima. (Peleš, 1999: 243) Nera bi se tako mogla priključiti plemstvu, a Anica seljaštvu, dok Angelina pripada građanstvu. Pripadnici društvenih krugova kojima su likovi pridruženi pokreću fabularnu radnju postavljajući ženske likove pred zapreke. U slučaju kontese Nere u skupini plemstva to su gradski odvjetnik Dvojković, sudac Krajačić, plemić Ivo Skerlec, grof Vojkffy, grofica Čikulini i kapetan Siniša. Nera u sukobima s muškarcima afirmira svoj identitet i razbija kodeks društveno prihvatljivog ponašanja na dostojanstven način. U Aničinom slučaju pokretač događaja bio je Živan Vučinić koji ju je dva puta pokušao optužiti za vještičarenje, dok u Angelininom slučaju nema intenzivnih negativnih pokretača radnje, što se može zahvaliti suvremenom dobu u koje je smještena te ima nešto veću slobodu utjecanja na vlastite životne okolnosti. Anica i u idućem životu živi u muškom svijetu kao Angelina, zbog moćnog poduzetnika ne može sačuvati nalaze, raspravlja se sa šefom da bi joj institucija kojoj je godinama doprinosila znanstvenim otkrićima ukazala zaslužno poštovanje, otac je se odrekao, a to bi rado učinio i njezin partner koji je mrzi. Sociem obitelji utjecao je na izgradnju Nerinog i Angelininog identiteta, prvenstveno odnos s majčinskom figurom koja Neru potiče na osvetničko djelovanje, dok Angelini izaziva odbojnost prema majčinskoj ulozi koja je ne samo društveno, već i biološki predodređena ženi. U Aničinom slučaju majčinska se figura povezuje isključivo s lažnom optužbom o vještičarenju te se ne saznaje više o njezinom odnosu s majkom, no uplašena reakcija na prijetnju uhićenja njezine majke Jelice i sestre Maksime kada je prvi put zaplakala tijekom ispitivanja, upućuje na to kako je između njih postojala povezanost.

Ontemska narativna figura prema Pelešu predstavlja „najvišu razinu pripovjednog teksta“ koja uključuje psihem i sociem, ali ih nadilazi kao „opća tema djela ili konkretna univerzalija.“ (Peleš, 1999: 254) Peleš pojašnjava kako „Značenjski snop psihemske figure ima svoje sastavnice koje mogu biti ontemske opozicije.“ (Peleš, 1999: 237) Prema navedenom, uz lik kontese Nere mogu se pripisati ontemske opozicije ženstveno/muževno te razum/praznovjerje, uz opozicije nasilje/oslobođenje te žrtva/osvetnica. Uz lik Angeline mogu se vezati opozicije slabost/snaga, apstraktno/konkretno, život/smrt te san/stvarnost. Lik je prema Bahtinu nositelj ideje (Peleš, 1999: 254), a Nera i Angelina također su nositeljice ideja o nepovoljnom položaju žena i društvenim manama svog vremena. Angelina kritizira ljudsku prirodu koju pretežno smatra zlom te upozorava na važnost ljudskih povijesnih ostataka i kretanja od svog počela jer nam govori tko smo uistinu, a zaboravljamo li povijest, zaboravljamo sebe. Neupitno je da se u pozadini zbivanja romana *Kontesa Nera* nalazi

društvena kritika, a Zagorka je u svojoj autobiografiji *Što je moja krivnja* to ovako objasnila: „Raspravljala sam stvar sa svojim naprednim prijateljima političarima, pa smo konstatirali, da se ne može glavom kroz interese poslodavaca, ali u obliku historijskih romana ima mogućnosti da vodim borbu protiv feudalizma, klerikalizma, reakcionarstva itd. A uz ovo postizava se glavna svrha, da izjurim njemačko štivo u originalu i prijevodu iz hrvatskih kuća. I tako sam se najprije bacila na nekulturno-reakcionarne rane svih slojeva publike — to jest — praznovjerje.“ (Jurić Zagorka, 1988: 15) Praznovjerje je, sudeći prema romanima, jedna od najopasnijih pojava u ljudskom društvu, jer može zasjeniti civilizacijski napredak i prouzrokovati razaranje ljudskog društva iznutra te postati izgovor za počinjavanje nasilja, koje se može zaustaviti isključivo zakonskom regulacijom: „Govorim kako su se takve sprave proizvodile diljem Europe, navodno civilizirane Europe koja gradi ljepote, mecenski financira ponajbolje slikare i kipar, koja promišlja o bitku, smislu života... Sablažnjavamo se nad tom krvoločnošću, koju civilizirano, suvremeno društvo smatra iskorijenjenom. I griješimo... Da nije suvremenih zakona, ponovno bi bilo krvnika koji muče sve dok mučeni ne prizna i sve što nije učinio, bilo bi ljudi koji bi smaknuća gledali kao zabavu.“ (Šojat, 2023: 163-164) Stoga je nužno istaknuti reakciju mase na pogubljenje vještica koja je slična u oba romana: „Čuo sam svjetinu kako klikče: 'Vještica! Vještica!' Ne znam jesu li je udarali, na nju štogod bacali, no ono što su joj dovikivali zvučalo je poput glomaznog kamenja bačenog ne iz pračke, nego uglavnom iz ženskih usta.“ (Šojat, 2023: 183) U romanu *Kontesa Nera* upravo su žene te koje pokreću hajku na Crveni dvor i Nerinu bolesnu baku, za koju misle da je izgorjela u plamenu. Romani nadilaze problematiku povijesnog nasilja nad ženama te problematiziraju mračnu stranu ljudske prirode, sklone najvišim razinama psihičke i fizičke agresije, čim dobiju priliku za njezino oslobođenje, poželjno, bez posljedica, kada se oslobađa na najdestruktivnije načine. Izgledno je kako su muškarci tijekom progona vještica agresijom ispoljavali neispunjenu seksualnu požudu, koja se pretvorila u nastranu torturu, dok su žene agresijom ispoljavale svoju ljubomoru. Plemičko iskorištavanje praznovjernog puka radi vlastitih interesa, financijskih ili ljubavnih, zapravo je obostrano, jer i praznovjerni puk vrši nasilje iz osobne koristi ili osvete. Osim toga, *Rogus* otvara i pitanje očuvanja svjedočanstava ljudske povijesti. Od toga da ljudi svjesno uništavaju povijesne izvore do toga da ih prodaju radi vlastite financijske dobiti: „Želim Igoru reći kako su neki drugi radnici tijekom gradnje tog silosa sigurno naišli na „čudne ostatke“, no nisu nikome javili, ili tom nekom kome su možda javili povijest nije bila važnija od skladištenja...“ (Šojat, 2023: 27). Njezin kolega Igor dodaje kako je ravnatelj Državnog arhiva 70-ih godina 20. stoljeća „ogroman dio arhivske građe prodao u stari papir... Tko bi mogao biti toliko glup da povijest proda u stari papir.“ (Šojat, 2023: 121) Angelina se teško miri sa zatečenim stanjem

i unatoč predodređenom neuspjehu u očuvanju povijesnih ostataka, svaki put novim otkrićima pristupa jednako srčano i stručno, nadajući se da će ih jednom uspjeti spasiti.

Sama činjenica da je ženski identitet u romanu izdanom 1913. godine usporediv s romanom izdanom 2023. godine, potvrđuje kako je empirijska autorica bila ne samo osviještena o položaju žena, nego da je među prvim ženama u Hrvatskoj zagovarala rodnu ravnopravnost i žensku emancipaciju na književnoj razini, tako da lako korespondira sa sviješću i emancipacijom žena modernog doba. Posljedično, valja zaključiti kako na položaj žena u suvremenom dobu utječu negativni obrasci ponašanja koji potječu iz patrijarhalnog nasljeđa unutar demokratskog društva koje ženama jest pružilo više mogućnosti, no predstoji im borba s tradicijom i konzervativnim stavovima.

7. Zaključak

Odgovor na pitanje jesu li Zagorka i Ivana Šojat na sličan način postavile temelje na kojima su izgradile ženske likove u romanima čija je povijesna pozadina progon vještica je potvrđan. Autorice su na sličan, no nikako jednak način, zahvaljujući društveno-povijesnom trenutku u koji su smjestile svoje likove, izgradile identitet ženskih likova koji predstavlja jedinstvene intelektualke s ciljem, koje pružaju otpor muškarcima patrijarhalnih stavova, u svom su djelovanju motivirane obiteljskim odnosima, a osim muškarcima pružaju otpor i pripadnicama vlastitog spola, samostalno određuju odrednice vlastitog identiteta te se pritom suočavaju s povijesnim trenutkom lova na vještice ili njegovim nasljeđem. Romani *Kontesa Nera* i *Rogus* svjedoče o povijesno ovjerenim ženskim sudbinama razdoblja progona vještica. *Kontesa Nera* kao pripadnica plemstva u privilegiranom je položaju koji joj omogućava učinkovitije pružanje otpora progonu vještica te u skladu s obilježjima popularnih povijesno-ljubavnih romana ne proživljava agoniju torture i smrtne kazne kojom je skončala Anica, koja nije bila u tako povoljnom društvenom položaju. *Nera* i *Angelina* oštro kritiziraju progon vještica i moćne autoritete koji su ga provodili te svojim stavovima prodiru u samu srž jednog od najmračnijih fenomena u ljudskoj povijesti, u čijoj se pozadini nalaze opasno praznovjerje i ljudima urođeno zlo. *Nera*, *Anica* i *Angelina* označene su kao intelektualke svog vremena – *Nera* kritički promišlja o ljudskom praznovjerju, pravim motivima sudskih moćnika ne prepuštajući se stavovima koje joj nameću te započinje borbu protiv praznovjerja, nasilja nad ženama i put osвете obiteljske traume. *Anica* je zbog svojih vještina u liječenju Čepinjana u doba kuge

izgorjela kao posljednja vještica u Slavoniji, dok je Angelina intelektualka koja od prve do posljednje stranice romana promišlja o ljudskoj povijesti, sadašnjosti i budućnosti, osuđuje ljudsku agresiju koja nadživljava svako civilizacijsko doba te problematizira nemogućnost očuvanja povijesnih ostataka koji svjedoče o ljudskom identitetu, pritom pokušavajući otkriti izvorište vlastitog počela, unaprijediti svoju karijeru i oduprijeti se preprekama u odnosima s muškarcima. Pasivnost je jedno od obilježja koje se pripisuje ženstvenosti te postaje prijeporna točka u njihovom odnosu s muškarcima, kojima se suprotstavljaju na romantičnoj, karijernoj i obiteljskoj razini. Nera, Angelina i Anica odbile su biti objektima tuđe samovolje, u čemu je pak Nera bila najuspješnija, uzevši u obzir žanr romana kojem pripada te kao i Angelina izabrala odrednice vlastitog identiteta. Obilježja ženstvenosti kod Nere ujedinjena su s muževnim crtama, što može zahvaliti odgoju grofice Ratkay, čiji je cilj bio odgojiti Neru kao snažnu i samopouzdanu ličnost, dajući joj u ruke pištolj i uzde divljeg konja, dok Angelina ne prati imperativ ženstvenosti koji nalaže rituale uljepšavanja. Još jedno zajedničko obilježje dvaju ženskih likova mistična je povezanost sa ženskom traumom – vlastitom ili obiteljskom, koja ih povezuje s vješticama i lomačem. Nera se do kraja romana preobražava iz ženskog subjekta koji teži za zaštitnikom i osvetnikom, u subjekt koji štiti sam sebe i traži osvetu. Fizička ljepota različito se vrednuje u Nerinom i Angelininom slučaju, kao junakinje popularnog povijesno-ljubavnog romana i kao suvremene intelektualke i arheologinje, no niti jedna od njih ne smatra je svojom najvećom vrijednošću. Kad je riječ o percepciji ljubavi i braka, Nera se ne želi što prije udati, voli svoju neovisnost i slobodu, a zajedničke vrijednosti smatra temeljem kvalitetnog bračnog odnosa, dok je Angelina u braku vidjela svoj spas i utočište te potvrdu vlastite vrijednosti. U romanima se mogu zamijetiti prikazi dvaju tipova vještica, vještice iz popularne kulture kojima pripadaju baba Jana i Urša te prototip žrtava lova na vještice kojima pripadaju Nera i Anica. U prvom slučaju riječ je o ružnim staricama, dok je u drugom slučaju riječ o prekrasnim mladim ženama. Percepcija vještice zapravo odgovara idealu kalokagatije: zlo se povezuje s ružnim, kao što se dobro povezuje s lijepim te što je moćni plemić u sudskom procesu demoniziraniji, vještica je nevinija u očima čitatelja te on više poštuje žrtvu koju podnosi. U romanima se suprotstavlja poimanje seksualnosti muškaraca i žena. Ustaljene i licemjerne društvene norme osuđuju seksualnu slobodu žena, ali ne i muškarca. Pozitivni aspekt Nerinog identiteta kao neudane djevojke intenzivira se suprotnošću koju predstavlja grofica Auersperg u tipičnom obrascu crno-bijele karakterizacije, pri čemu Nera može zauzeti odrednicu svetice, a grofica Auersperg bludnice. Ženska seksualnost ostaje tabu tema do 21. stoljeća u romanu *Rogus*, gdje iz perspektive muškog pripovjedačkog glasa opisuje diskriminacija prostitutki u Osijeku 18. stoljeća. Muško-ženski odnosi u romanima određeni su

privatnim i javnim patrijarhatom. Privatni patrijarhat ocrta se u odnosu očeva i kćeri na primjeru Jelice Kušenke i Angelininog oca te u bračnom odnosu Angeline i Stjepana, dok se javni patrijarhat u oba romana najlakše može uočiti u obilježjima sudskih procesa koji su uključivali visoku razinu fizičke i seksualno nastrane agresije, koju su odobravali muškarci na položaju moći. Muški likovi uglavnom negativnim djelovanjem potiču pozitivne promjene u semantičkom polju ženskih likova i što se više intenzivira muška agresija, razmjerno se povećava otpor ženskih likova kojim postižu svoje oslobođenje. Osim muško-ženskih odnosa, na ženske identitete uvelike utječu i ženski odnosi. U slučaju Angeline, njezina najbolja prijateljica Jasna povremeno preuzima i majčinsku figuru zbog izražene brige i empatije, pokazujući snagu ženske solidarnosti. Angelina sa sobom nosi teret ženske krivnje koja se ostvaruje u majčinskoj figuri, u prošlom životu u ulozi Anice to je bila optužba za vještice, dok se u sljedećem životu ostvarila kao obiteljska trauma. Kontesa Nera zbog zavidnih žena u svom okruženju nije imala niti jednu iskrenu prijateljicu, osim odane poznanice Barice Cindek, što se može objasniti ženskim položajem unutar muškog svijeta ili patrijarhalno obojenog društva. Spletke su groficama Čikulini i Auersperg služile u potvrđivanju vlastitog položaja u društvu i odnosu s muškarcima, dok su kao i pet svjedokinja u romanu *Rogus*, sklone podupiranju muškaraca u lovu na vlastiti rod, kako bi se prikazale boljima od onih „drugih“. Marija Jurić Zagorka i Ivana Šojat u svojim su romanima muško-ženske odnose pravedno konstruirale, tako da se negativni i pozitivni primjeri razaznaju na primjeru oba spola, a njihov je uravnotežen prikaz dokaz kako je moguće kreirati ženski identitet bez demoniziranja muškaraca i idealiziranja žena te uz racionalnu kritiku osobina pripadnica vlastitog spola kreirati romaneskni svijet rodne ravnopravnosti. Naposljetku, treba istaknuti kako romani nadilaze problematiku povijesnog i suvremenog nasilja nad ženama te problematiziraju mračnu stranu ljudske prirode, sklone najvišim razinama psihičke i fizičke agresije, a u slučaju romana *Rogus* i problematiku očuvanja svjedočanstava ljudske povijesti.

8. Popis literature

Književni predlošci

1. Jurić-Zagorka, Marija. *Grička vještica: Kontesa Nera*. Zagreb: Jutarnji List, 2012.
2. Šojat, Ivana. *Rogus*. Zagreb: Fraktura, 2023.

Stručna literatura

1. Čaćinović, Nadežda. 2000-2001. *U ženskom ključu*. Ogledi u teoriji kulture. Zagreb: Centar za ženske studije.
2. De Beauvoir, Simone. 2016. *Drugi spol*. Zagreb: Ljevak.
3. Galić Kakkonen, Gordana. 2011. „Buntovništvo kao Zagorkin životni i književni lajtmotiv“. *U Kako je bilo... O Zagorki i ženskoj povijesti*, ur. Sanda Prlenda, 77-88. Zagreb: Centar za ženske studije.
4. Gračanin, Hrvoje. 2017. „Vještičja posla na hrvatski način: vještičarenje i progoni vještica u hrvatskim krajevima u kasnom srednjovjekovlju i ranom novovjekovlju“. U *Coprnički ceh*, ur. Houška, Mladen; Findrik, Martina; Mačković, Romana, 35 – 63. Sveti Ivan Zelina: Muzej Sveti Ivan Zelina,
5. Grgić, Kristina. 2009. „Marija Jurić Zagorka i kanon modernizma“. U *Mala revolucionarka: Zagorka, feminizam i popularna kultura : radovi sa znanstvenog skupa Marija Jurić Zagorka - život, djelo, naslijeđe. Feminizam i popularna kultura*, ur. Maša Grdešić, 17-36. Zagreb: Centar za ženske studije.
6. Levstek, Ivana. 2008. „Zagorka i povijesni izvori u Gričkoj vještici“. U *Neznana junakinja – nova čitanja Zagorke: radovi sa znanstvenog skupa 'Marija Jurić Zagorka – život, djelo, naslijeđe'*, ur. Maša Grdešić i Slavica Jakobović Fribec, 111-142. Zagreb: Centar za ženske studije.
7. Lynn, Botelho. „Old women and sex“. *Clio. Women, Gender, History* (2015), br. 42: 189-199.
8. Moi, Toi. 2007. *Seksualna-tekstualna politika: feministička književna teorija*. Zagreb: AGM.
9. Nemeč, Krešimir. 1993. „Povijesni roman u hrvatskoj književnosti“, u: Higin Dragošić: *Crna kraljica*. Zagreb: Školska knjiga.

10. Nemeć, Krešimir. 2003. „Slika žene u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća“, u: *Zbornik zagrebačke slavističke škole 2002.*, ur. Stipe Botica. Zagreb: FF press, str. 100-108. Peleš, Gajo. 1999. Tumačenje romana. Zagreb: ArTresor naklada.
11. Pateman, Carol. 2000. *Spolni ugovor*. Zagreb: Ženska infoteka.
12. Solar, Milivoj. 2011. *Povijest svjetske književnosti*. Zagreb: Golden marketing.
13. Šenoa, August. 1964. „Naša književnost“, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, ur. Ivan Dončević. Zagreb: Matica hrvatska.
14. Vukelić, Deniver. „Progona vještica na zagrebačkom području“. *Hrvatska revija*, IX (2009), br. 3: 88-92.
15. Wallach Scott, Joan. 2003. *Rod i politika povijesti*. Zagreb: Ženska infoteka.

Internetski izvori

1. „Emancipacija“, Hrvatski biografski leksikon, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pristup ostvaren 20. 5. 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/emancipacija>
2. „Identitet“, Hrvatski biografski leksikon, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pristup ostvaren 12. 5. 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/identitet>
3. Jurić-Zagorka, Marija. 1988. *Što je moja krivnja*. Pristup ostvaren 30. 5. 2024., <https://www.scribd.com/document/501957131/Marija-Juri%C4%87-Zagorka-%C5%A0to-Je-Moja-Krivnja>